

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**AZERBAYCAN YÜKSEK KARABAĞ BÖLGESİ'NİN
NÜFUS VE YERLEŞİM ÖZELLİKLERİ**

Ferid EYÜPZADE

Yüksek Lisans Tezi
COĞRAFYA ANABİLİM DALI

ELAZIĞ- 2022

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYE COĞRAFYASI BİLİM DALI
Yüksek Lisans Tezi**

**AZERBAYCAN YÜKSEK KARABAĞ BÖLGESİ'NİN NÜFUS VE YERLEŞİM
ÖZELLİKLERİ**

Tez Yazarı
Ferid EYÜPZADE

Danışman
Doç. Dr. Ayşe ÇAĞLIYAN

TEMMUZ - 2022
ELAZIĞ

BEYAN

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım **“AZERBAYCAN YÜKSEK KARABAĞ BÖLGESİ’NİN NÜFUS VE YERLEŞİM ÖZELLİKLERİ”** Başlıklı Yüksek Lisans Tezimin içindeki bütün bilgilerin doğru olduğunu, bilgilerin üretilmesi ve sunulmasında bilimsel etik kurallarına uygun davrandığımı, kullandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi, maddi ve manevi desteği olan tüm kurum/kuruluş ve kişileri belirttiğimi, burada sunduğum veri ve bilgileri unvan almak amacıyla daha önce hiçbir şekilde kullanmadığımı beyan ederim.

01.08.2022

Ferid EYÜPZADE

ÖN SÖZ

Yukarı Karabağ bölgesi tarih boyunca Kafkasya’da sıcak çatışma bölgelerinden biridir. Bölge gerek jeopolitik gerekse de yeraltı kaynakları bakımından zengin bir bölgedir. Bundan dolayı Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasında sürekli gündem olan ve farklı stratejilerin uygulanmasına neden olan bir alandır. Ermenistan tarafından bölgenin durumu uluslararası kamuoyunu yanıltma girişimleri şeklinde devam etmekte Azerbaycan da kendi vatan toprağı olan Yukarı Karabağ’ı tarih ve kültür bakımından ayrılmaz bir parçası olduğunu Uluslararası kamuoyuna ispatlamak zorunda kalmamıştır. Bu bakımdan Yukarı Karabağ bölgesinin tarihini hem öğrenmeli hem de öğretmek amacıyla bu tarz bilimsel çalışmaların yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu tür çalışmalar ve çatışma bölgeleri jeopolitik ilişkilerin sürekli değiştiğı dünyada yeni gerçeklere ayak uydurmak ve zorluklara cevap vermek, ulusal çıkarların korunması için ek fırsatlar da yaratıyor. Önümüzde çok önemli görevler var. Bahsedildiğı gibi, Ermeni yalanlarını ifşa etmek ve Karabağ hakkındaki gerçekleri daha geniş kitlelere aktarmak günümüz gençlerinin karşı karşıya olduğı önemli görevlerden biridir. Bu bağlamda sistematik ve tutarlı hareket etmek her birimizin görevidir. Bu konuda vatandaşlığımızı ortaya koymalı ve olumlu örnek olmalıyız.

Tez çalışmamda planlanmasında, araştırılmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda ilgi ve desteğini esirgemeyen, engin bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, yönlendirme ve bilgilendirmeleriyle çalışmamı bilimsel temeller ışığında şekillendiren Sayın Hocam Doç. Dr. Ayşe ÇAĞLIYAN’a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca haritaların hazırlanması ve tezimin daha iyi olması için beni yönlendiren Dr. Öğr. Üyesi F. Ahmet CANPOLAT ve Doç. Dr. Esen DURMUŞ ile diğer hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

01.08.2022

Ferid EYÜPZADE

ÖZET
AZERBAYCAN YÜKSEK KARABAĞ BÖLGESİ'NİN
NÜFUS VE YERLEŞİM ÖZELLİKLERİ

Ferid Eyüpzade

Yüksek Lisans Tezi,
Türkiye Coğrafyası Anabilim Dalı
Danışman: Doç. Dr. Ayşe ÇAĞLIYAN
Temmuz- 2022 Sayfa x+83

Çalışmada Yukarı Karabağ ve yakın çevresinin nüfus ve yerleşim özellikleri incelenmiştir. 1813'ten günümüze kadar olan istatistiklerin yanı sıra Yukarı Karabağ'daki insanların yeniden yerleşimi, tahliyeden sonra nüfusun sayısı ve yeri incelenmiştir. Nüfus coğrafyası, nüfusun bölgesel gruplarında yaşadığı bölgesel sistemler ve bunların çeşitli sosyo-ekonomik ve doğal koşulları oluşum ve gelişme özelliklerini inceler. Bu anlamda Yukarı Karabağ bölgesinin nüfus özellikleri sosyoekonomik yapısı, yaş, cinsiyet ve nüfus hareketleri açısından ele alınmıştır. Bölge, Azerbaycan'ın ortakesiminde yer almaktadır. Sovyet döneminde, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi, burada 4.400 km²'lik bir alana ve ya Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toplam topraklarının % 5.1'ine sahip olacak şekilde kurulmuştur. 1970 nüfus sayımına göre Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin nüfusu 150,313'tür. Dağlık Karabağ'ın nüfusu 19. Yüzyılın başlarına kadar Azeri türklerinden oluşuyordu. 1820'den itibaren Ermeniler toplu halde Azerbaycan'a, özellikle bu bölgeye sürüldü. Ermenice kaynaklarda bölgenin adı "Arsakh" olarak geçmektedir. Amailginçolan, bu kelimenin kökeninin Azerbaycan ve Türklere ait olmasıdır. Sözün orjinal hali, bölgede yaşayan Sak boylarının kahramanları olan kocalarına verilen "Arsak" tır. Ermeniler kelimeyi tahrifettiler. Bölge 2020 yılından sonra da Yukarı Karabağ bölgesi olarak anılmaya başladı.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Yüksek Karabağ, Nüfus, Yerleşme, Nüfus değişimi

ABSTRACT

THE HIGH KARABAKH REGION OF AZERBAIJAN POPULATION AND SETTLEMENT

Ferid Eyupzade

Master Thesis,

Department of Turkish Geography

Advisor: Assoc. Dr. Ayşe CAGLIYAN

July, 2022 Page x+83

In this study, the population and settlement characteristics of Upper Karabakh and its surroundings were examined. In addition to the statistics from 1813 to the present, the resettlement of people in Upper Karabakh, the number and location of the population after the evacuation were examined. Population geography studies the regional systems in which the population lives in its regional groups and their various socio-economic and natural conditions, features of formation and development. In this sense, the population characteristics of the Upper Karabakh region are discussed in terms of socioeconomic structure, age, gender and population movements. The region is located in the joint zone of Azerbaijan. In the Soviet period, the Nagorno-Karabakh Autonomous Region was established here with an area of 4,400 km², or 5.1% of the total territory of the Republic of Azerbaijan. According to the 1970 census, the population of the Nagorno-Karabakh Autonomous Region is 150,313. Nagorno-Karabakh's population consisted of Azeri Turks until the beginning of the 19th century. Starting from 1820, Armenians were deported en masse to Azerbaijan, especially to this region. In Armenian sources, the name of the region is referred to as "Arsakh". What is interesting is that the origin of this word belongs to Azerbaijan and Turks. The original version of the word is "Arsak" given to the heroes of the Sak tribes living in the region, their husbands. Armenians falsified the word. The region began to be referred to as the Upper Karabakh region after 2020.

Keywords: Azerbaijan, High Karabakh, Population, Settlement, Population change

İÇİNDEKİLER

BEYAN	I
ÖN SÖZ	II
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
TABLolar LİSTESİ	VII
HARİTALAR LİSTESİ	VIII
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	IX
GRAFİKLER LİSTESİ	X
1. GİRİŞ	1
1.1 Amaç	1
1.2 Yöntem	1
1.3 Karabağ İsminin Etimolojisi	2
1.4 Karabağ Bölgesi'nin Coğrafi Özellikleri	3
2. YÜKSEK KARABAĞ BÖLGESİ'NİN İDARİ YAPISI	11
2.1 II. Dünya Savaşının Azerbaycan'a yaşattığı sorunlar	14
2.2 Ermenistan'ın Dağlık Karabağ ile ilgili Tutumu	16
3. YÜKSEK KARABAĞ BÖLGESİ'NİN NÜFUS ÖZELLİKLERİ	18
3.1 Karabağ Bölgesi'nde Nüfusun Gelişimi	18
3.1.1 20. yy. Başlarında Karabağ Nüfusunun Etnik Yapısı (II. Dönem)	21
3.1.2 20. yy. Ortalarından 1990'a Kadar Karabağ Nüfusunun Etnik Bileşimi (III. Dönem)	23
3.1.3 1923-1980 Yılları Arasında Beyaz Karabağ	25
3.1.4 1918-1920 Yıllarda Azerbaycanlıların Soykırımı ve Nüfusun Etnik Bileşimi	29
3.2 Karabağ Savaşında Nüfusun Dağılımı	32
3.3 II. Karabağ Savaşı ve Savaştan Sonra Nüfus Dağılımı	45
3.4 Azerbaycan'daki Mülteciler	50
4. YÜKSEK KARABAĞ BÖLGESİ'NİN YERLEŞİM ÖZELLİKLERİ	61
4.1 Kırsal Yerleşmeler	62
4.2 Yukarı Karabağ Bölgesi'nde izinsiz Ermeni yerleşmeleri	64
4.3 Karabağ'da Yerleşim Planlanması	74

5. SONUÇ.....	79
KAYNAKÇA	80
ÖZ GEÇMİŞ	

TABLÖLƏR LİSTƏSİ

Tablo 1.	Sovyetlərin Karabağ'da sahtelik yaparak ermeni nüfusunu üstün göstərməsi.....	22
Tablo 2.	Ermenistan ve Y. Barsegov'un Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ndeki Ermenilərin Karabağ'da ortalama yoğunlukları, "hesaplama" ile belirlənən nüfusa ve karşılaştırılmasına göre (km ² başına)	26
Tablo 3.	Ermenistan ve Y. Barsegov'un Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ndeki Ermenilərin Karabağ'da ortalama yoğunlukları, "hesaplama" ile belirlənən nüfusa ve karşılaştırılmasına göre (km ² başına)	27
Tablo 4.	1926-1988 Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi nüfusunun sayısal dinamikləri	27
Tablo 5.	Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi nüfusunun etnik bileşimi (nüfus sayımlarına göre; bin kişi olarak).....	28
Tablo 6.	Sovyetlər zamanı Karabağ'ın etnik yapısı (1991 'e kadar).....	34
Tablo 7.	Azərbaycanlıların Karabağ'da illərə görə nüfusunun dağılışını göstərelim.....	37
Tablo 8.	Şuşa'nın tarixi nüfusu ve etnik yapısı	37
Tablo 9.	İşğal altındaki Dağlık Karabağ nüfusunun etnik yapısı (2005).....	42
Tablo 10.	Karabağ bölgəsinin 1999-2019 illər zamanında şəhirlərinin nüfusu.....	45
Tablo 11.	Karabağ'dan yerindən edilmiş kişilərin yaş aralığı	49
Tablo 12.	İşğal Sonucunda Yerindən Olan Azərbaycan Vətəndaşlarının Sayısı.....	51
Tablo 13.	Karabağ Bölgesi'ndə Demografik Göstərgələr (2016-2020)	53
Tablo 14.	Zəngilan şəhri'ndə Demografik Göstərgələr.....	54
Tablo 15.	Zəngilan şəhri'nin 2021 yılında Nüfus Sayımı	54
Tablo 16.	Zəngilan Şəhri'ndə Nüfusun Yaş Grupları.....	55
Tablo 17.	Zəngilan Şəhri'ndə Nüfusun Etnik Bileşimi	55
Tablo 18.	Laçın şəhri'ndə Demografik Göstərgələr	56
Tablo 19.	Laçın Şəhri'ndə Nüfusun Yaş Grupları	56
Tablo 20.	Laçın Şəhri'ndə Nüfusun Etnik Bileşimi	57
Tablo 21.	Kubadlı şəhri'ndə Demografik Göstərgələr	57
Tablo 22.	Kubadlı şəhri'nin 2021 yılında Nüfus Sayımı.....	57
Tablo 23.	Kubadlı Şəhri'ndə Nüfusun Yaş Grupları	58
Tablo 24.	Kubadlı Şəhri'ndə Nüfusun Etnik Bileşimi.....	58
Tablo 25.	Kəlbəcər şəhri'ndə Demografik Göstərgələr.....	59
Tablo 26.	Kəlbəcər şəhri'nin 2021 yılında Nüfus Sayımı	59
Tablo 27.	Kəlbəcər Şəhri'ndə Nüfusun Yaş Grupları.....	59
Tablo 28.	Kəlbəcər Şəhri'ndə Nüfusun Etnik Bileşimi	60
Tablo 29.	İllərə görə Karabağ Bölgəsinə sonradan yerləşən Ermeni Nüfusu.....	71

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1.	19. Yy. başlarında Karabağ hanlığı (1805)	4
Harita 2.	19. Yy. başlarında Karabağ Hanlığı ve Komşuları	5
Harita 3.	Karabağ'ın lokasyon haritası.....	6
Harita 4.	Karabağ'ın jeoloji haritası.....	7
Harita 5.	Şuşa şehrinin lokasyon haritası	9
Harita 7.	Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti	12
Harita 8.	Zengezur bölgesi kırmızı alanda	17
Harita 6.	19 yy. da Azerbaycan'ın Sınırları ve Komşuları.....	18
Harita 9.	Azerbaycan 1989 yılında Karabağ'da nüfus	25
Harita 10.	1813 – 1828 yıllarında Gülistan ve Türkmençay anlaşmasında Azerbaycanın kaybettiği topraklar	33
Harita 11.	Şuşa şehri	38
Harita 12.	Zengilan şehri.....	39
Harita 13.	Hocalı şehri	40
Harita 14.	Hankendi şehri	41
Harita 15.	II Karabağ savaşı ve işgalden kurtulan şehirler	46
Harita 16.	Karabağ'da nüfus yoğunluğu 2020 yılı.....	48
Harita 17.	Karabağ Bölgesi'nin Genel Arazi Kullanımı ve Yerleşmelerin Dağılışı	61
Harita 18.	Şuşa iline bağlı Şehrin doğusunda dağlık alanda kurulmuş olan Daşaltı Köyü Kentsel yerleşmeler	63
Harita 19.	Laçın bölgesinde yasadışı yerleşim.....	65
Harita 20.	Kelbecer bölgesinde yasadışı yerleşim	66
Harita 21.	Gubatlı bölgesinde yasadışı yerleşim.....	67
Harita 22.	Cebrayıl bölgesinde yasadışı yerleşim	68
Harita 23.	Şuşa bölgesinde yasadışı yerleşim	69
Harita 24.	Şuşa bölgesinde yasadışı yerleşim	70
Harita 25.	Kelbecer'de Zod altın yatağı	74

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1. Şuşa şəhri	10
Fotoğraf 2. Laçın bölgəsində yasadışı yerləşim.....	66
Fotoğraf 3. Kelbecer bölgəsində yasadışı yerləşim	67
Fotoğraf 4. Gubatlı bölgəsində yasadışı yerləşim.....	68
Fotoğraf 5. Cəbrayıl bölgəsində yasadışı yerləşim	69
Fotoğraf 6. Cocuq Mercanlıda inşa edilmiş yerləşim yerləri.....	76
Fotoğraf 7. Zəngilan şəhri, Ağalı köyü yeni inşa edilmiş yerləşmə nöqtələri	78

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1.	1989 ve 2005 yıllarında Dağlık Karabağ'ın Ermeni nüfusu.....	42
Grafik 2.	Karabağ'da illere toplam nüfus 1999-2009 yıllar aralığı	44
Grafik 3.	Karabağ'da Şehirlere göre Nüfusun yaş aralığı	50
Grafik 4.	2003-2018 yıllarında komşu bölgelerdeki doğal nüfus artışı (sadece eski Karabağın batı ve güney batısındaki alanlar dahil).....	72
Grafik 5.	"Tufenkian" tarafından Karabağ ve komşu bölgelerde yapılan yatırımların bilgi grafiği	73

1. GİRİŞ

Karabağ, Azerbaycan'ın en eski tarihi bölgelerinden biridir. Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan Karabağ'ın adı, Azerice "kara" ve "bahçe" kelimelerinden türetilmiştir. "Kara" ve "bahçe" kelimesinin Azerbaycan halkı kadar eski bir tarihi vardır. Bu sözün dünyanın her yerinde Azerbaycan'ın belirli toprakları için geçerli olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Azerbaycan halkının anavatanının bir kısmına verdiği "Karabağ" kelimesi ilk kaynaklarda 1300 yıl önce (VII. Yüzyıldan itibaren) kullanılmıştır. Cavanşir'in, "Karabağ Tarihi" (1847) adlı kitabında Karabağ'ın sınırlarını: Güneyde Aras Nehri (Kırık Köprü) ve Demirçi-Hasanlı ve Altın Köprü ile sınırlanır. Kuzeyi ise Yelizavetpol ile sınırı Goran Nehri'nden Kura Nehri'ne kadardır. Batıda Kuşbek, Salvarti ve Arıklı denilen yüksek Karabağ dağları yer alır (Cavanşir, 1847).

Karabağ'dan bahsetmeden önce şu soru ortaya çıkıyor: Karabağ nerede? Azerbaycan'ın hangi bölgelerini kapsıyor? Bu sorunun cevabı bugün daha da alakalı ve Ermeni ayrılıkçıların gerçekleştirdiği "Dağlık Karabağ sorununu" anlamak için önemlidir. Tezde Azerbaycan'ın Yüksek Karabağ Bölgesi'nin Nüfus ve Yerleşim özellikleri nasıl oluşmuştur? sorusuna cevap bulacağız.

1.1 Amaç

Nüfus sayımlarının ve nüfus istatistiklerinin idari kayıtlardan ve çeşitli idari kayıt sistemlerinden üretilmesi dünyada uygulanmaya başlanan ve gittikçe yaygınlaşan bir yöntemdir. Bu durumun sebebi önemli bir veri kaynağı olan nüfus sayımları ve nüfus istatistikleri verilerinin güncel, güvenilir ve karşılaştırılabilir olmasını sağlamaktır. Yukarı Karabağ bölgesinin nüfusu hakkında güncel nüfus verileri genellikle yanlış kaynaklardan elde edilmekte bu durumda bizi yanıltabilmektedir. Bundan dolayı Karabağ'daki nüfusun yerleşimi, Ermenilerin Karabağ'a zorunlu gelişinin incelenmesi, Karabağ sorunun anlaşılması ve bölgenin geleceği için önemlidir.

Bu çalışmanın temel amacı, Ermenilerin tarihsel olarak Azerbaycan halkına karşı bir saldırı planı yaptıklarını, Karabağ topraklarında zorla yaşadıklarını ve buradaki halka soykırım yaptıklarını uluslararası kamuoyuna kanıtlamaktır. Tarihten günümüze Dağlık Karabağ gerçeğini yansıtmayan Ermenilere karşı araştırmacılar, bu gerçeği uluslararası ve bölgesel devletlere, kurumlara, sivil toplum kuruluşlarına, araştırma merkezlerine, bilimsel, tarihi, siyasi ve hukuki gerçeklere dayalı olarak incelenmeli ve cevaplar vermelidir.

Çalışmanın amacı, yoğun çalışmalar ve büyük kaynaklar kullanılarak Karabağ'da İkinci Karabağ Savaşı sonrası Ermenilerin bu topraklardan sürülmesini ve bu topraklara yerleşen Azerbaycan Türklerinin nüfus ve yerleşim özelliklerini incelemektir.

1.2 Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan Doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde Yukarı Karabağ bölgesi ile ilgili yapılmış, tezler, kitaplar, araştırma makaleleri incelenerek ayrıntılı bir literatür çalışması yapılmıştır. Çalışmada kullanılan nüfus ve yerleşme ile ilgili istatistik bilgiler Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesinden temin edilmiştir. Bunun dışında Ermeni ve Rus kaynaklarından da saha ile ilgili yanlış da olsa nüfus verileri alınarak karşılaştırma yapılmıştır.

Ayrıca çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarından (İl Özel İdaresi, Masallı belediyesi, Karabağ bölgesinde olan belediye merkezleri, Karabağ İl Emniyet Müdürlüğü, Karabağ Cumhuriyet

Başsavcılığı ve Adliye Teşkilatı, Merkez İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü vs) Yukarı Karabağ ile ilgili beşeri ve ekonomik coğrafyaya ait veriler temin edilmiştir.

Çalışmada istatistik veriler alındıktan sonra tezin görsel materyali hazırlanmıştır. Sahanın nüfus özelliklerini açıklayabilmek için nüfus verileri temin edilmiştir.

1.3 Karabağ İsminin Etimolojisi

Karabağ'a, VI. 2. yüzyılda Kura ve Aras nehirleri arasında hüküm süren İskitler döneminde "Arsah" olarak anılmıştır. Türkçe kelimenin etimolojisi; er "erkek, erkek, cesur"; sak, ``akıllı, zeki, yetenekli" olarak kayıtlara geçmiştir. Aranın bir bölgesi olan Karabağ, VII. yüzyılda (628–680), Akvan ismiyle geçmektedir. Ortaçağ kaynaklarında bu bölge "Arran Karabağı" ismiyle de anılmaktadır. XII. ve XIII. asırlara kadar Karabağ bölgesine farklı farklı isimlerin verildiği görülmektedir. Reşidüddin'in, Camiü't-Tevârih adlı eserinde (1247–1318), Hülâgu'nun oğlu Ahmet Teküdar'ın hükümdar olduğu dönem ele alınırken, Karabağ için "Arran Karabağı" tabiri kullanılmaktadır. Karabağ verilen bu isim diğer dillerde de aynı şekilde, "Arran Karabağı" şeklinde geçmektedir. Türk hâkimiyetiyle Karabağ adını alan bölge, günümüze kadar bu isimle anılagelmıştır. Bölgede, Türk hâkimiyeti sağlandıktan sonra Karabağ ismi, yaygın bir şekilde kullanılır. Safevîler döneminde, ülke beyliklere bölünür. Bu beyliklerden birisi de Karabağ Beyliği'dir. O dönemde Karabağ ismi zikredilmekte, bu vilâyete de "Karabağ Beylerbeyliği" denmektedir (URL 1).

Rus işgali ve kolonizasyonunun ilk günlerinde Karabağ topraklarının ve sınırlarının bu kadar doğru bir şekilde tanımlanması, bu gerçeğin doğrudan Karabağ'ın yönetimine dahil olan bir devlet adamı tarafından yazılmış olması, diğer bir deyişle bu gerçeğin resmi bir bilgi olması gerçeğiyle açıklanmaktadır. Öte yandan bu gerçek, yalnızca gerçeklere ve deneyimlere dayanmakla kalmayıp, birincil kaynaklarla da kanıtlanmıştır. Mirza Jamal'in bu iddiasını kanıtlamak için eski tarih kitaplarına başvurması tesadüf değildir. Görüldüğü gibi, siyasi-coğrafi bir yer olarak, tarihte her zaman "Dağlık Karabağ" değil, bir bütün olarak, yani Karabağ topraklarının tamamını - dağları kapsayan genel bir "Karabağ" kavramı olmuştur. Yani Dağlık Karabağ tabiri, çok daha sonraki bir dönemin, ayrılıkçılık niyetiyle Karabağ'ın bir kısmına verilen ismin bir "ürünüdür".

Karabağ kelimesinin etimolojisi hakkında farklı görüşler vardır. FS Yanovich'in hipotezine göre, bölgede eski zamanlardan beri siyah üzüm yetiştirildiği için sözde "Karabağ" deniyordu (Farzalı,1989; 36-37). R. Yuzbashov'a göre Karabağ, Azerice iki kelimeden (kara ve bahçe) oluşur. "Siyah kelimesinin anlamlarından biri "bolluk", "çok kalabalık" olduğu için, Karabağ "bağları çok olan kapalı yer" anlamına gelir. Dilbilimci A. Ahundov da bu görüşü doğrular ve bize göre Karabağ'ın anlamının "çok bahçeli bir yer" olduğunu yazar (Sadiyev, 1963). Sadiyev, "Karabağ'ın Anlamı" adlı makalesinde, VII. yüzyıldan itibaren Azerbaycan tarihinin kaynaklarında gelişen Karabağ'ın, Azerbaycan'ın belirli bir coğrafi bölgesine verilen tarihi ve geleneksel bir isim olduğunu göstermektedir. Sadiyev yazıda Karabağ adına birçok yabancı araştırmacının da görüşlerine yer verdi. Aynı şekilde sunuyoruz: V. Lyokgobytov'un "Kafkasya'nın Arkasındaki Rus Mülklerinin İncelenmesi" adlı kitabında, ormanlar açısından zengin bu ülkenin Tatar (Azerbaycan) dilinde kara bahçe anlamına gelen "Karabağ" olarak adlandırıldığını gösteriyor. G. Gan adlı bir başka yazar da Karabağ'ın kara ve bahçe kelimelerinden biri olduğunu yazar. Kara yapraklı (dökmeyen) bahçeler diyarı anlamına gelir. M. Bodnarsky, "Coğrafi İsimler Sözlüğü"nde "Karabağ'ın kara yapraklı bahçeler ülkesi anlamına geldiğini" belirtmektedir . İlginçtir ki, spekülâtörlerin çoğu Karabağ'ı bir ülke ya da ova olarak düşündüler ve bazen "bahçe"yi bir "orman"

olarak anladılar. Tabii ki, bu görüşler inandırıcı değil. Zengin bahçeleri ve ormanları olan o kadar çok yer var ki, neden böyle isimler verilmiyor? . Karabağ kelimesinin anlamından bahseden I. Chopin, 4. yüzyılda Ağvan'da meydana gelen 40 günlük bir depremin buraları yerle bir ettiğini ve buraları harap ettiğini ve o zamandan beri ülkenin "yıkılmış" anlamına gelen "Karavaz" olarak anıldığını gösteriyor Burada tuhaf bir karşıtlıkla karşılaşıyoruz. Birçok kişi buranın zengin ormanları nedeniyle bu isimle anıldığını söylerken, kimileri de harap olduğu için bu isimle anıldığını söylüyor. Her durumda, hiçbir ulus ülkesini veya ikamet ettiği yeri "harap" olarak adlandırmayacaktır. Eğer öyleyse, Karabağ'ın diğer Türk ülkelerindeki adlarını nasıl açıklayacağız? Sonuçta, bu yerlerde güçlü depremler olmadı. Araştırmacı Sh. Jamshidov, Karabağ kelimesini "Kuzey-Batı Bahçesi" olarak yorumlamaya çalıştı. Karabağ ovasının adını Beylagan'dan aldığını (Karabağ ovasının Beylagan şehrinin kuzeydoğusunda yer aldığını) belirtir "Karabağ" kelimesinin anlamından bahseden A.Ferzali, onun (ilkel) Azerilerin ilk inançlarından doğmuş büyük bir isim olduğunu göstermektedir. İsmin ilk kısmı, birçok anlamı olan siyah bir kelimedir. Siyah - karanlık, ışık eksikliği; siyah - büyük, dev; siyah - keder, üzüntü, mutsuzluk, korku; siyah - neşe, memnuniyet, çekicilik, güzellik. Ancak "siyah", ne kadar belirsiz olursa olsun, her şeyden önce renk anlamına gelir.

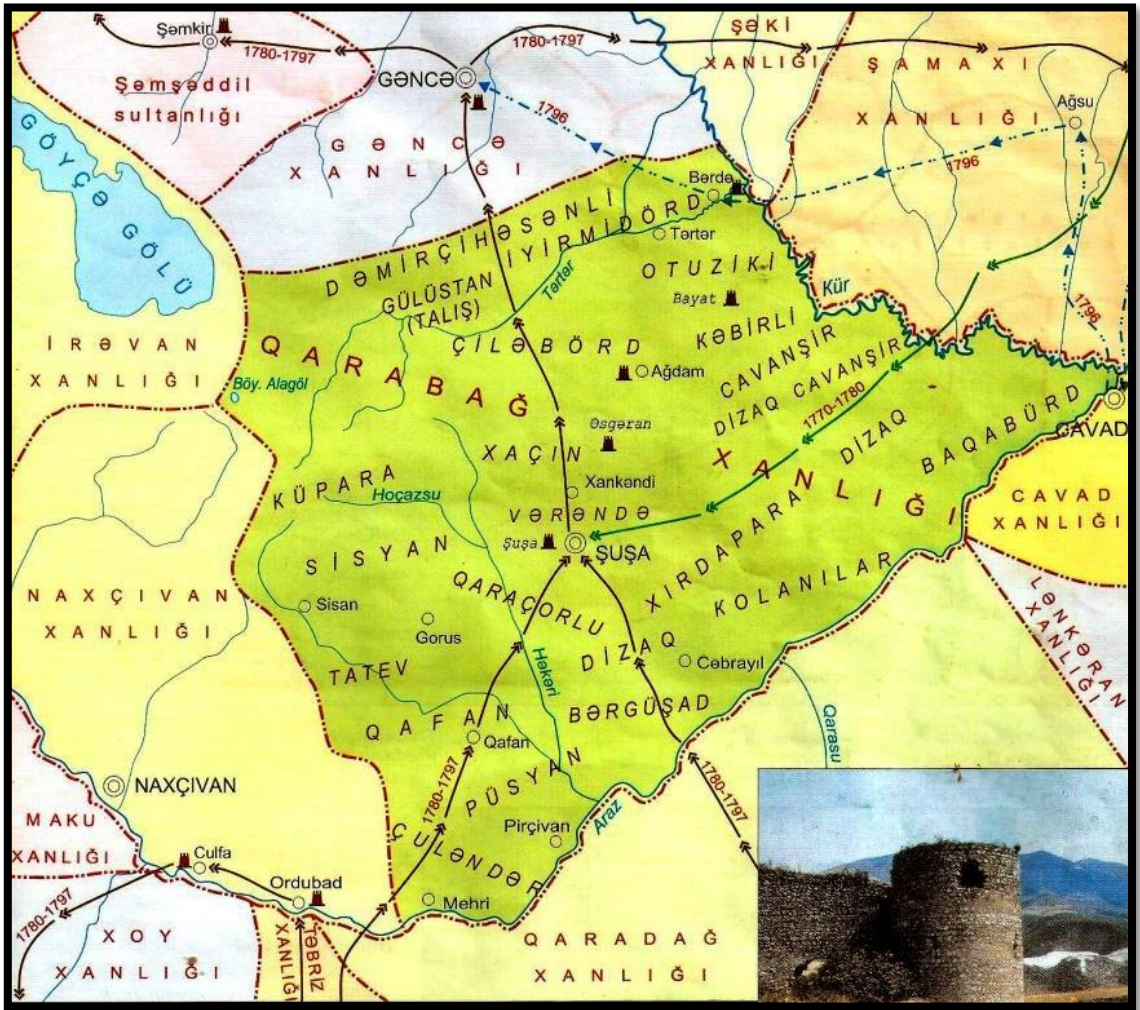
Karabağ kelimesinin anlamından bahseden Ziyaddin Khasiyev, kelimenin ilk yüzü olan siyahın bazı araştırmacıların gösterdiği gibi mecazi anlamda değil, renk anlamında geliştiğini göstermektedir. Bahçe, bağ fiilinin temeli olan bahçenin adı (ip, kurdele bağlama) anlamına gelir. Yazar, görüşünü doğrulamak için şöyle yazar: "Ağkoyunlular, Ağbaşlar, Ağköynak, Garapapaq, Kızılbaşlar ve diğerlerinin olduğu bilinmektedir. Kabile dernekleri aynı zamanda Türkçe konuşan halklardaki edebi derneklerin isimleriydi. Akkoyunluların bayrağında ak koyun, Karakoyunluların bayrağında ise kara koyun kültü ongonu vardı. Ayrıca Kızılların miğferine on iki imamın şerefine on iki altın şerit takılması, hem inancın hem de savaşın ayırt edici bir işaretiydi. Bize göre bu 3 askeri birliğin adı da Karabağ'dı. Bu askeri birliğin sahiplerine, kollarına veya alınlarına siyah ip ve kurdele taktıkları için "Karabağ halkı" denilmiştir". Bazı araştırmacılar Karabağ'ın bir etnonim-aşiret adı olduğunu söylemektedir. 10. yüzyılda yaşayan Konstantin Bagryanorodny, Rusya'nın güneyindeki bozkırlarda Peçenek boyları arasında Karabay adlı bir aşiretin bulunduğunu yazmıştır G. Geybullayev, bu etnonimin (Garabay) sonundaki "y" sesinin diğer Türk dillerinde "g", "q" sesine karşılık geldiğini belirtmektedir. Yazar, görüşünü desteklemek için Azerbaycan dilindeki "bey" kelimesini diğer Türk dillerindeki bek ve beg kelimeleriyle karşılaştırır. G. Geybullayev, Karabağ peçenek-kanguru aşiretinin hem Arnavutluk'un batısında hem de Nahçıvan'da kangurularda yaşadığına dair hiçbir şüphe olmadığı sonucuna varıyor (Mammadov, 2009; 14).

1.4 Karabağ Bölgesi'nin Coğrafi Özellikleri

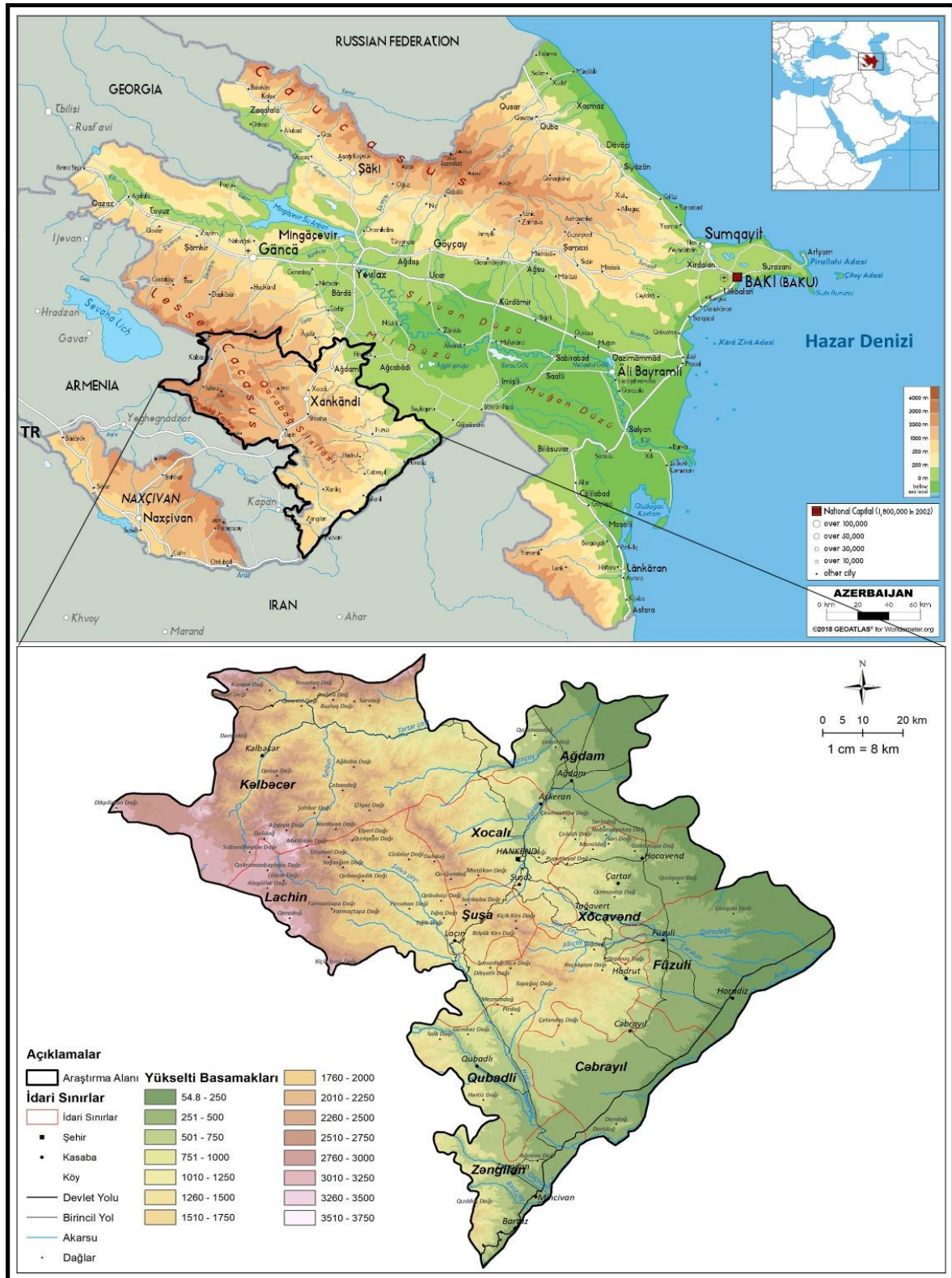
Karabağ toprakları, Azerbaycan topraklarının tamamı ile birlikte 12. yüzyılın ilk çeyreğinde Azerbaycan Atabeylerinin, 13. yüzyılın başlarında ise Hülaguların egemenliğine girmiştir. 14. yüzyılın sonunda Karabağ Teymur'un, 15. yüzyılda ise Teymurluların ve Karakoyunluların savaş alanı haline geldi. 1410'dan itibaren Karabağ dahil Kür'ün güneyindeki Azerbaycan toprakları Karakoyunluların kontrolüne girdi. Karabağ, 1467'de Karabağ'ın yıkılmasından sonra Akkoyunlu Devleti'nin bir parçası oldu. 16. yüzyılın başlarında (1501 yılında) Safevi Azerbaycan devletinin oluşturduğu idari topraklardan biri olan Karabağ beyliği, 17. yüzyıldan 18. yüzyılın başlarına kadar Astabad, Javanshir, Bargushad, Gazah, Shamshadil'i içeriyordu (Musalı N..Bakı, 166).

Böylece Karabağ, daha önce olduğu gibi X-XVII yüzyıllarda da Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçasıydı ve Sajidler, Salarisler, Eldegizler, Elhanlılar (Hulakullar), Karakoyunlular, Akgoyunlular, Safeviler gibi Türk hükümdarları tarafından yönetilen Halifelik sonrası devletlerin bir parçasıydı. Karabağ nüfusunun ana, önde gelen kısmını Türk boyları oluşturuyordu.

18. yüzyılın başında Karabağ, Nadir Şah Afşar'ın geniş imparatorluğunun bir parçasıydı. İmparatorluğun yıkılmasından sonra Azerbaycan'da ortaya çıkan 20 hanlıktan biri de Kür ve Araz nehirleri arasında geniş bir alana sahip olan Karabağ hanlığıydı. Karabağ hanlığının temeli, Javanşir hanedanının Sarıjali oymacılığından Panah Ali han tarafından atılmıştır. 18. yüzyıldan itibaren Kafkasya'ya boyun eğdirerek ekonomik çıkarlarını güvence altına almaya çalışan Rusya, bunu 19. yüzyılın ilk yarısında başardı. 1805 yılında Karabağ hanı ile Rus imparatoru arasında "Kurakçay" anlaşması imzalandı. 11 maddeden oluşan "Biat Yemini"Zorunluluk" adı verilen bu antlaşma ile Karabağ hanlığı Rusya'nın koruması altına alındı. Bu antlaşmanın şartlarına göre Karabağ hanlığı Rus İmparatorluğu'nun bir vasalı haline geldi (Cavanşir. Bakı, 1989;107–108) (Harita 1, 2).

Harita 1. 19. Yy. başlarında Karabağ hanlığı (1805)

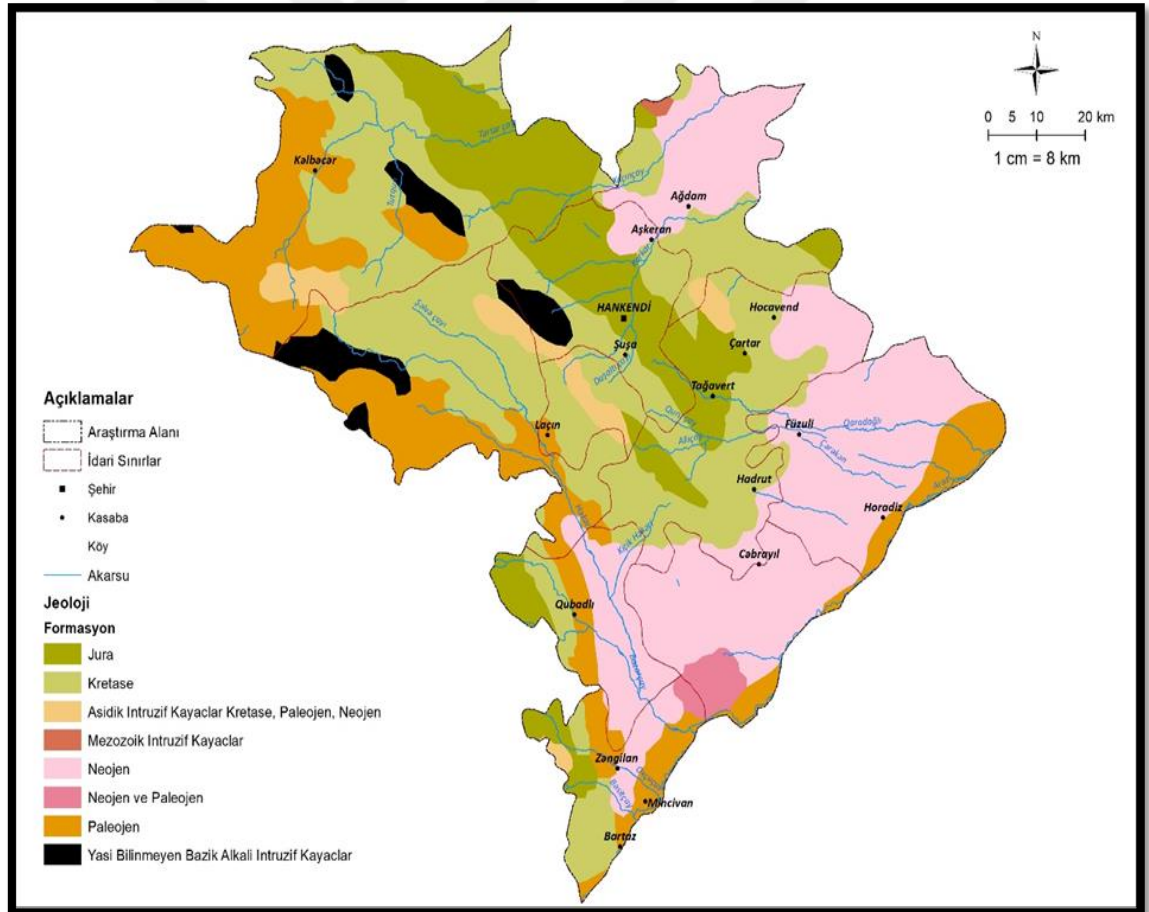

Ağdam bölgesinin arazisi çoğunlukla düz ve kısmen dağlıktır. Alanın maksimum yüksekliği 1365 m'ye ulaşır. Cebrayıl ilçesi ağırlıklı olarak eğimli ovada (İncehol, Gayan çölü) yer almaktadır. Cebrayıl bölgesinin iklimi, güney kesiminde yazları kurak, kuzey kesimlerinde ise

ılıman sıcak ve kurak yazları ile ılıman-sıcak yarı çöl ve kuru çöl iklimidir. Dağ kestanesi, kestane ve kahverengi dağ-orman toprakları yaygındır. Fuzuli yöresinin kabartması, birçok yerde Araz Nehri'ne doğru inen eğimli bir ova, batıda alçak dağlar, gri ve çimen grisi, kestane ve açık kestane, dağ kestanesi ve dağ grisi-kahverengi topraklardan oluşur. Kura-Araz ovasının batı kesiminde yer alan Tatar bölgesinin yüzeyi batıdan doğuya eğimli bir ovadır ve iklimi ılık yarı çöl ve kuru çöl iklimi ile kışları kuraktır.

Murovdağ, Karabağ, Ağdam antiklinoryumları ile onları birbirinden ayıran Toraghayçay ve Hocavend senklinoryumları Küçük Kafkasya'nın ikincil tektonik unsurlarının jeolojik yapısında esas yeri işgal etmektedir. Antiklinoryumların kemeri Orta Jura'nın volkanik kayalarından oluşur ve kemerin uzak kanatları ve bunları karmaşıklaştıran senklinal yapılar, Kretase'nin Üst Jura kireçtaşı, volkanik ve tortul kayalarından oluşur. Ayrıca bazen izinsiz girişlerle kesintiye uğrarlar.

Antropojenik tortular, ovalarda ve nehir vadilerinin alt kısımlarında yaygındır. Ocak ayında ortalama sıcaklık ova ve eteklerinde 2-0'dır. yaylalarda 5 ° C, -4'e kadar; -13 ° C arasında, Temmuz ayında sırasıyla 25-26 ° ve 15-14 ° C'dir. Yaylalarda yıllık yağış 800-900 mm'yi aşıyor. Murovdağ silsilesinin yüksek zirveleri bazen yıl boyunca karla kaplıdır. Başlıca nehirleri Kura, kolları - Tarter, Khachin, Gargar ve Araz, kolları Kondalançay, Guruçay, Gözlüçay ve diğer nehirlerdir (URL 3) (Harita 4).

Harita 4. Karabağ'ın jeoloji haritası

Azerbaycan halkının eski mimarisini ve kültürünü temsil eden çok sayıda anıt Karabağ'da yoğunlaşmıştır. Bu bölge sakinlerinin hayatın çeşitli alanlarında topladıkları zengin gelenekler, Karabağ'ı sınırlarının çok ötesinde bir ne kavuşturmıştır.

Hayvancılıkta asıl yer at yetiştiriciliğı ve koyun yetiştiriciliğıdir. Karabağ atı ve Karabağ koyun ırkı burada halk seleksiyonu ile yetiştirilmiştir. Bu atlar eski zamanlardan beri tüm Avrupa'da ünlüdür.

Azerbaycan müzik kültürünün gelişmesinde Karabağ şarkıcıları müstesna bir rol oynadılar. Geçmişte Karabağ halk şarkıcıları Doğı'da ünlüydü. Karabağ lehçesinin Azerbaycan edebi dilinin gelişmesinde etkisi olmuştur.

Karabağ, "Kırmızı Kitap"ta yer alan nadir bitkilerin anavatanıdır: Hyrkan şimşir - pirkal, Kafkas khadijagulu, Komarov biraotus, güzel tek sakal, kadife garmashov, sıradan kestane, Karabağ dağı lala, sagsagan glhatmi vb. Dünyanın en nadide bitkilerinden biri olarak kabul edilen Kharybulbul, sadece Karabağ - şuşa'da yetişir (Harita 5, Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1. Şuşa şehri

Karabağ bölgesi eşsiz bir jeolojik yapıya, cevherli komplekslere, jeolojik tektonik gelişme koşullarına, metalojenik özelliklere ve çeşitli formasyonlarda oluşmuş çok sayıda cevherli ve cevhersiz maden yataklarına sahiptir. İşgal sonucunda bu alanlarda altın, gümüş, bakır, molibden vb. değerli metallerin ve doğal kaynakların yasa dışı kullanımı yağmalandı. Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarında üretilen değerli maden kaynakları 30 yıl boyunca Ermenistan'a taşınmış ve burada belli bir saflaştırma aşamasından geçtikten sonra üçüncü ülke pazarlarında satılmıştır.

2. YÜKSEK KARABAĞ BÖLGESİ'NİN İDARİ YAPISI

28 Nisan 1920'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin dağılmasından ve ülkede Sovyet hükümetinin kurulmasından sonra köklü değişiklikler meydana geldi. Ocak 1920'de, Versay Yüksek Konseyi tarafından fiilen tanınan bir Azerbaycan devleti, uluslararası toplumdan yavaş yavaş izole olmaya başladı. Bu değişiklikler kısa sürede cumhuriyetin bağımsızlığının önemli bir özelliği olan dış politika işlevinin yitirilmesiyle sonuçlandı. Cumhuriyet hükümetinin yoğun mücadelesi sonucunda Sovyet hükümeti, bağımsız devletin kamusal yaşamının her alanında elde ettiği başarılarından ve ulusal devlet geleneğini yeniden canlandırma yolunda atılan adımlardan vazgeçti. Güney Kafkasya'da Bolşevik işgalinin ilk hedefi haline gelen Azerbaycan, hayatında siyasi, ekonomik, kültürel, manevi ve ulusal bağımlılığın tüm ağırlığını taşımak zorunda kaldı. Azerbaycan'ın işgalinde ve ülkenin silah zoruyla Sovyetleştirilmesinde etkin rol oynayan komünist kampın sosyalist fikirleri temelinde bağımsızlık hayalleri gerçekleşmedi. Kısa bir süre sonra, kamu yönetiminin önemli alanlarından atıldılar. Ülkenin siyasi, ulusal ve manevi yaşamını kontrol etme, haklarını ve ekonomik zenginliğini yönetme hakkı kısa süre sonra Moskova'dan gönderilen elçilerin emrine verildi. Her şeye, hatta Azerbaycan'ı yönettiğini iddia eden yerel Bolşeviklere bile hükmettiler. Demokratik Cumhuriyet yıllarında Azerbaycan'ın yönetiminde önemli rol oynayan siyasi partiler, lider kadroları ve geniş toplumsal tabanları Bolşevik terörünün ilk hedefi oldular. Bu terör ve ceza politikasından en çok zarar gören alanlardan biri de cumhuriyetin dış politika kurumu olan diplomatik birlikler olmuştur. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının görevden alınması, ulusal hükümetin yurtdışındaki temsilcilerinin yasadışı ilan edilmesi, genç Azerbaycan diplomasisine ağır bir darbe vurdu. Halk Cumhuriyeti'nin devrilmesinden sonra, yurtdışındaki diplomatları, Azerbaycan siyasi göçünün ilk neslini düzenlemeye başladı. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yeni kurulan diplomatik birliklerinin ilk nesli, kelimenin tam anlamıyla yok edildi. Sovyet Rusya'nın Milletler Komiserliği ve ardından Dışişleri Komiserliği'nde Doğu politikasından sorumlu olan Neriman Nerimanov, Moskova'da kazandığı siyasi ve diplomatik tecrübeyi Azerbaycan'a uygulayamadı (URL 4) (Harita 7).

Harita 7. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (1918 – 1920)

Karabağ'ın tarih boyunca tek bir coğrafi bölge olarak bilinen dağlık kesimini ayırarak Ermenistan'a ilhak etmeye ve bu mümkün değilse Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ni orta Azerbaycan'da sürekli bir çatışma kaynağı olarak kurmaya teşebbüs etmek, Moskova'nın Azerbaycan'a yönelik politikasının en acı sonuçlarıydı. Sovyet yönetiminin ilk iki yılında, Cumhuriyet Hükümeti'nin bir Dışişleri Komiserliği vardı, ancak bu faaliyet bazı açılardan resmîydi, kural olarak Moskova'nın kontrolü altındaydı. Sovyet yönetiminin ilk iki yılında, Dışişleri Komiserliği cumhuriyet hükümetinin bir parçasıydı.

Ekim 1921'de Azerbaycan SSC'nin Türkiye Büyükelçisi olarak atanan İbrahim Abilov, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ikili ilişkilerin daha da genişlemesine önemli katkılarda bulundu. Dış ilişkileri kısıtlamaya yönelik kademeli ve bağımlı hükümet biçimi, 1922'de Azerbaycan ve diğer Sovyet cumhuriyetlerinde uluslararası ilişkiler konusu olma hakkının kaybedilmesi, Dışişleri Komiserliklerinin kaldırılmasıyla sonuçlandı. 1920'lerde Sovyet Rusya'nın yürüttüğü "direktif diplomasi", 1922'de SSCB'nin oluşumu sırasında Moskova'nın Azerbaycan ve diğer Sovyet cumhuriyetlerinin dış politika haklarını kullanmasıyla sona erdi. Azerbaycan ve diğer Sovyet cumhuriyetlerinin Sovyetler Birliği içindeki bağımsızlıkları resmîydi ve Birlik'ten özgürce ayrılma hakları bildirilmiyordu.

13 Ağustos 1922'de Azerbaycan'da Dışişleri Sekreterliği kurulmuş ve daha önce Azerbaycan'ın Moskova'daki Tam Yetkili Temsilcisi olarak görev yapan Aliheydar Şirvani (Mustafabeyov) sekreteryaya başkanlığına atanmıştır. Yeni kurulan Sekreterliğin ilk görevi, yabancı ülkelerin Azerbaycan'daki temsilcilikleri ve Azerbaycan'ın yurtdışındaki temsilcileri hakkında bilgi hazırlayarak Tiflis'e (Gürcistan) göndermekti (URL 5).

1922 sonbaharında Azerbaycan'ın birçok komşu ülkede diplomatik misyonları vardı. Ankara'daki büyükelçilik ve Kars'taki konsolosluk çalışmalarını sürdürdü. 1922 sonbaharında

Bakü'de Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin diplomatik bir misyonu, İran, Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti ve Almanya'nın bir yetkili temsilciliği faaliyet gösteriyordu. Belçika, Yunanistan, Danimarka, Polonya, Finlandiya, İsveç, İtalya, Estonya, Litvanya, Hollanda ve daha önce Bakü'de faaliyet gösteren diğer ülkelerin diplomatik misyonları, Azerbaycan Sovyet hükümetinin kararıyla faaliyetlerini askıya aldı. Sovyet Azerbaycan'ın dış politikasının önemli yönlerinden biri İran'la ilgiliydi. Bolşevikler için Azerbaycan, İran'ın, özellikle Hazar'ın Gilan eyaletine kadar genişlemesi ve komünist fikirleri Doğu'ya yayması için operasyonel bir zemindi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Batı'daki devrimlerin yenilgisi, Bolşevikleri Doğu'ya sürdü. Bolşevik yönetiminin ilk yıllarında Sovyet Rusya ve onun etkisi altındaki komünist kampa yönelik Doğu politikası Türkiye, İran ve Afganistan'ı kapsıyordu. Azerbaycan bu politikanın merkezindeydi. Eylül 1920'de Bakü'de düzenlenen ilk Doğu Halkları Kongresi bunun açık bir göstergesiydi. Ancak, propaganda daha çok mülahazalara dayandığından kongrenin sonuçları pratik bir öneme sahip değildi. Bakü Kongresi'nin temel amacı, Doğu'daki kamuoyunu İngiltere'ye karşı harekete geçirmektir. O günlerde Doğu'da İngiliz İmparatorluğu'na karşı verilen mücadelede ana cephe, cephe hattı ülkesi Azerbaycan SSC'nin adının ve imkanlarının yaygın olarak kullanıldığı İran'dan geçti. Türkiye, Sovyet Azerbaycan'ın ve bir bütün olarak Bolşeviklerin dış politikasında önemli bir rol oynadı. 1920'lerde Azerbaycan diplomasisi, Birinci Dünya Savaşı'nda yenilen Osmanlı İmparatorluğu ve milli iradeyi temsil eden Kemalist Türkiye ile ilgili olarak ilginç bir yol izledi. Nahçıvan meselesi Sovyet Azerbaycan'ın dış politikasında önemli bir rol oynadı. Türkiye'nin yardımıyla Moskova ve Kars görüşmelerinde bu görüşmeler sonucunda imzalanan ilgili anlaşmalar Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın koruması altında olduğunu teyit etti. Aynı zamanda bu himayeye kalıcı bir nitelik kazandırmak için Türkiye'nin ısrarı üzerine Moskova anlaşması Azerbaycan'ın Nahçıvan üzerindeki himaye hakkından üçüncü bir devlete vazgeçemeyeceğini belirtmiştir. Kars konferansında Türkiye ve Sovyet Rusya Bununla birlikte, Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti de Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın koruması altına girdiğini doğruladı. Nahçıvan'ın sonsuza kadar Azerbaycan'ın bir parçası olarak kalması ve devletlerarası anlaşmalarla garanti altına alınması Azerbaycan dış politikasının önemli bir başarısı olarak kabul edilebilir. Aralık 1922'de SSCB'nin kurulmasıyla, ulusal cumhuriyetler dış politika haklarını Moskova'ya devretti. Böylece, Sovyet Azerbaycanı da dahil olmak üzere ulusal cumhuriyetler, bağımsızlığın en önemli işareti olarak dış politika izleme işlevini yitirdiler. 1922-1939 yılları arasında Azerbaycan SSC'nin dış ekonomik ve kültürel ilişkilere katılımı hakkında kesin gerçekler olmasına rağmen, Bakü'de dış ticaret sergilerinin düzenlenmesi, SSCB'nin Doğu ülkeleriyle ticari ve ekonomik ilişkilerde şubelerinin açılmasıdır. Bakü bir dizi kültürel etkinlik alışverişinden uzaklaşmadı. Sovyet sonrası dönemde Paris'teki Azerbaycan göçmen hükümetinin ve 1920'lerin ortalarında İstanbul'da kurulan Azerbaycan Milli Merkezi'nin aktif dış politika adımları izlenmeye başlandı. Nisan 1920'de işgalin ilk günlerinde, Alimardan bey Topçubaşov başkanlığındaki Fransız başkentindeki Azerbaycan heyeti, Sovyet Rusya'nın işgaline karşı aktif bir diplomatik mücadele başlattı. Fransa, İngiltere, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri hükümet başkanlarına ve Milletler Cemiyeti liderliğine yaptığı notlar, mektuplar ve çağrılar, Azerbaycan'ın bağımsızlığının restorasyonu yolunda önemli diplomatik adımlardı. 1920'lerin başında, Azerbaycan göçmen hükümetinin temsilcilerinin katılmadığı ve ülkenin Bolşevik işgalinin siyasi sonuçlarını uluslararası toplumun dikkatine sunmadığı uluslararası öneme sahip hiçbir olay yoktu. Paris'teki Azerbaycan barış güçleri, 1920-1923 yıllarında San Remo, Londra, Spa, Cannes, Cenova, Lahey ve Lozan'da düzenlenen konferans ve toplantılardan her şekilde yararlanmaya, uluslararası güçlerden yardım almaya çalıştılar.

Cumhuriyetin bağımsızlığı. 1930'larda, Sovyet-Türkiye ilişkilerinin yakınlaşması zemininde, Azerbaycan göçmen örgütleri Türkiye'yi terk etmek zorunda kaldılar. 1931'den beri Polonya'da bulunan Azerbaycan Ulusal Merkezi, Varşova ve Berlin'de yayınlarına devam edebildi ve aktif Sovyet karşıtı mücadelesini sürdürdü. Azerbaycan göçünün her iki merkezinin çabalarıyla, Temmuz 1934'te Brüksel'de Gürcistan ve Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti ile Kafkasya Konfederasyon Paktı imzalandı. Bu Paktın imzalanması, Azerbaycan göç diplomasisinin büyük bir siyasi zaferiydi. İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte Azerbaycan sorunu yeniden uluslararası tartışmaların konusu oldu. 1939-1940 yıllarında petrolün dünya siyasetinde artan önemi, Bakü'yü müttefiklerin diplomatik tartışmalarının merkezine getirdi. Haziran 1941'de SSCB'nin dünya savaşına girmesiyle Azerbaycan'ın hayatında ve kaderinde yeni bir aşama başladı. Bu yeni aşamada, Azerbaycan petrol endüstrisinin güvenliğinin sağlanması, şimdiden müttefikler arası bir mesele haline geldi. Bu dönemde diplomatik yazışmalarda müttefik devlet başkanları, dışişleri bakanları ve askeri komutanların görüşmelerinde, istihbarat teşkilatlarının bilgisinde Bakü petrolü ve savaş için önemi açıkça kabul edildi (URL 6).

2.1 II. Dünya Savaşı'nın Azerbaycan'a yaşattığı sorunlar

Sovyet ve İngiliz birliklerinin II. Dünya Savaşı sırasında İran'a saldırması, Güney Azerbaycan sorununu gündeme getirdi. 1939-1940 yıllarında Doğu Avrupa ve Balkanlar'da meydana gelen sınır değişikliklerinin Güney Azerbaycan için de geçerli olması bekleniyordu. Bu amaçla, İkinci Dünya Savaşı'nın ilk aylarında, Sovyet Azerbaycan'ından İran'a bine yakın siyasi işçi gönderildi. "Halk diplomasisi"nin ilk örneği, henüz bir dış politika departmanına sahip olmayan Sovyet Azerbaycan'ın yurtdışındaki ilk büyükelçileriydi. 29 Ocak 1942'de İran'ın toprak bütünlüğü konusunda SSCB, Büyük Britanya ve İran arasında üçlü anlaşmaların imzalanmasından sonra, Merkez Komitesi Sekreteri Aziz Aliyev liderliğindeki ilk siyasi işçi grubunun İran'dan çekilmesi. Azerbaycan Komünist Partisi, SSCB'nin zayıf bir konumu ve uluslararası yükümlülükleriydi. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'ndaki büyük bir dönüşün ardından, Sovyet liderliği İran meselesine geri döndü ve Güney Azerbaycan'daki konumunu güçlendirmeye karar verdi. 1944 baharında, ikinci grup Sovyet Azerbaycanlı politikacılar Tebriz'e gönderildiğinde, bu insanların birçoğunun zaten resmi diplomatik rütbelere sahip olması tesadüf değildir. 28 Ocak - 1 Şubat 1944 tarihleri arasında SSCB Yüksek Sovyeti'nin X oturumu tarafından kabul edilen yasalara uygun olarak, yabancı ülkelerle doğrudan temasları sürdürmek ve uluslararası ilişkileri daha da genişletmek için müttefik cumhuriyetlerde Dışişleri Halk Komiserlikleri kuruldu. İlişkiler Sovyet liderliği, müttefik cumhuriyetleri Birleşmiş Milletler'e katarak destekçilerinin sayısını artırmayı amaçladı. Buna göre Azerbaycan SSC'de de aynı komiserlik kuruldu. 8 Mart 1944'te Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti toplantısında, Azerbaycan SSC Dış İşleri Halk Komiserliğinin kurulmasına ilişkin bir yasa kabul edildi. Kabul edilen kanuna göre, Azerbaycan SSC Anayasasında bazı değişiklikler yapılmış ve yeni bir teşkilatın kurulmasıyla ilgili olarak Temel Kanunun bazı maddelerinde bir takım değişiklikler yapılmıştır. Anayasa'ya ekli 16. maddede şöyle deniyordu: "Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, yabancı ülkelerle doğrudan ilişkiler kurmak, onlarla diplomatik ve konsolosluk anlaşmaları yapmak, görev değişimi yapma hakkına sahiptir. Anayasanın 19. Maddesinde yapılan değişikliğe göre, Azerbaycan SSC yabancı ülkelerle ilişkiler kurdu, 33. Maddede yapılan değişikliğe göre, yabancı ülkelere diplomatik misyonlar göndermek ve geri çağırarak, Azerbaycan'da akredite olan yabancı diplomatik misyonların itimatnamesini ve geri çağırma belgelerini kabul etmek. Ancak 46. maddenin ekinde, Azerbaycan SSC'nin yabancı

lkelerle ilişkilerinin, SSCB'nin yabancı ülkelerle kurduğu genel kurallar içinde olması gerektiği belirtilmiştir. SSCB Dışışleri Halk Komiseri Yardımcısı Mahmud Aliyev, Eylül 1944'te Dışışleri Halk Komiseri olarak atandı. SSCB gibi büyük bir devletin dış politika dairesinde üst düzey bir yetkilinin yeni kurulan komiserliğin başına atanması, Azerbaycan'ın diğer Sovyet cumhuriyetlerine göre üstünlüğünün ve o dönemde Azerbaycan'ın SSCB'nin Doğu politikasındaki önemli rolünün bir göstergesiydi. Bu avantaj, Dışışleri Halk Komiserliği'nin teşkilat yapısında, diplomatik personelin eğitiminde, protokol ve konsolosluk işlerinin düzenlenmesinde ve Güney Azerbaycan'daki ilk diplomatik adımlarda belirgindi. Mahmud Aliyev'in SSCB Dışışleri Halk Komiserliği'ndeki tecrübesi dikkate alındığında, Azerbaycan bazı dış ilişkiler konularında Güney Kafkasya'nın bölgesel bir merkezi bile kabul edildi. Ancak araştırmalar gösteriyor ki, Azerbaycan SSC de dahil olmak üzere müttefik cumhuriyetlerdeki Halk Dış İşleri Halk Komiserliği, cumhuriyetlerin haklarını genişletmek, bağımsızlıklarını artırmak amacıyla değil, uluslararası koşulların ve siyasi konjonktürün etkisi altında kuruldu. Savaşın sonu 1945 yılının ortalarından itibaren Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve diğer Batılı ülkelerden çok etkili delegasyonlar Bakü'y ziyaret ettiler. Azerbaycan SSCB'nin başkentinin, Sovyetler Birliği'ne giden bu heyetlerin Moskova dışında bir rota olarak seçmeleri, cumhuriyetin uluslararası kamuoyundaki rolü ve siyasi tartışmalardaki yeri nedeniyle olmuştur. Aslında, bu ziyaretler bir yandan Sovyet Azerbaycanı ile tanışma, diğer yandan Bakü petrolünün geleceğine ve Güney Azerbaycan'daki olaylara duyulan yoğun ilgiden kaynaklandı. Sovyetler Birliği'nin İran'da petrol çıkarları ve Güney Azerbaycan'da toprak çıkarları vardı. Moskova bu iki çıkarı da sürdürmeye kararlıydı. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, bu çıkarlar SSCB için öncelikli bir siyasi yn haline geldi. Azerbaycan liderliği, Dışışleri Halk Komiserliği ve diğer yerel organlar, Sovyet dış politikasının stratejik bir hedefi haline gelen her iki ynn uygulanmasında aktif rol aldı. Tarihin bu anında, SSCB'nin İran'daki siyasi ve ekonomik emelleri, Araz'ın iki yakasında yaşayan Azerbaycanlıların ulusal çıkarlarıyla örtüşüyordu. 2 Eylül 1945'te İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Güney Azerbaycan, Batı-Doğu atışmasının ana arenası haline geldi ve böylece İran, Türkiye ve Doğu Türkistan'daki Sovyet politikası yeni bir aşamaya girdi.

Güney Azerbaycan'da SSCB'nin İran politikası alanında olayların başlamasıyla cumhuriyetin Dışışleri Halk Komiserliği nezdinde geniş bir faaliyet sahası açıldı. Bakü'den Tahran'a, Güney Azerbaycan'ın çeşitli şehirlerine ve Hazar bölgesine gönderilen yüzlerce Azerbaycanlı, gittikleri yerlerde büyük siyasi, askeri ve diplomatik eğitimlerden geçerek Soğuk Savaş'ın ilk çatışmasına katıldılar. 1946'da Dışışleri Halk Komiserliği, Dışışleri Bakanlığı oldu. Ancak, Dışışleri Bakanlığı yetkisiz bir resmi kurum olarak kaldı. Mahmud Aliyev'den sonra, Tahira Tahirova (1959-1983), Elmira Gafarova (1983-1987) ve Hüseyinağa Sadigov (1988-1992), Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlığının ilk yıllarına kadar Azerbaycan'ın dış politika bölümünün başkanlığını yaptı. Sovyet döneminde Azerbaycan da merkezi hükümet aracılığıyla ülkenin uluslararası ilişkilerine bir ölçüde katıldı. 1950'lerin ortalarından bu yana, cumhuriyetin uluslararası ilişkilerinde bir canlanma yaşandı. Azerbaycan, Sovyet devletin ilişkilerine, özellikle kültür alanında katılmaya başladı. Merkezin gözetimi ve liderliğinde Asya, Afrika ve Latin Amerika lkeleri ile ilişkiler kuruldu. Tahira Tahirova, Dışışleri Bakanı olarak Azerbaycan'ın yabancı lkeler, ABD vb. ile ekonomik, bilimsel, teknik ve kültürel bağlarının genişletilmesinde etkili olmuştur. XII, XXIII, XXX oturumlarında Sovyet heyetinin bir yesi olarak Azerbaycan adına SSCB'nin ihtisas sergileri, Fransa, Danimarka, Portekiz, Avusturya ve İtalya'da SSCB Günleri, yabancı diplomatlarla müzakerelerde yer aldı. BM Genel Kurulu'nun. Bu parlamentoya diplomat

olarak katılan ilk Azerbaycanlı kadındı. Tahirova, 1960 yılında SSCB heyeti üyesi olarak Hindistan, Burma, Endonezya ve Afganistan'ı, 1961-1962 yıllarında da SSCB Kadın Komitesi üyesi olarak Tunus, Türkiye ve Cezayir'i ziyaret etti. 70'li ve 80'li yıllarda Azerbaycan'ın uluslararası ekonomik, kültürel, bilimsel ve teknik vb. bağlantıları önemli ölçüde arttı ve coğrafyası genişledi. Moskova üzerinden ve sıkı denetim altında yürütülen bu ilişkiler, doğrudan Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi ve Uluslararası İlişkiler Departmanı tarafından yönetiliyordu. O yıllarda Azerbaycan'da bir dizi uluslararası etkinlik düzenlendi (URL 7).

2.2 Ermenistan'ın Dağlık Karabağ ile ilgili Tutumu

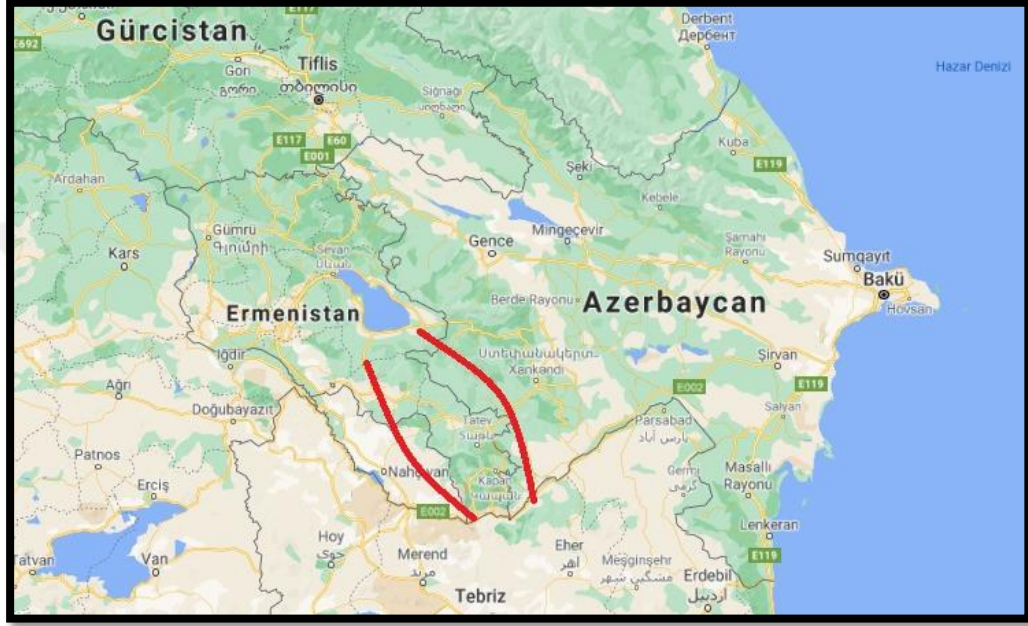
Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'ın bir parçası olarak tutma ve özerklik verme konusundaki tutumu da ilginç. İlk başta Ermenistan böyle bir çözüme yanaşmak istemedi ve 16 Temmuz 1921'de Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi, Kafkas Bürosu'nun 5 Temmuz tarihli kararının kendisini tatmin etmediğini bildirdi ve devam etmeye başladı. Ama sonra Kafkas Bürosu'nun kendisine Dağlık Karabağ'a özerklik verme hedefini uyarlamaya başladı ve Dağlık Karabağ için mücadele şu formülü aldı: Bu formülün temelinde Dağlık Karabağ ve çevresinde Ermeni şovenizminin güçlenmesi yatıyordu. Durum öyle bir noktaya geldi ki, Rus Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi XII Kongresinde (17-25 Nisan 1923) K. Radek Azerbaycan'daki Ermeni şovenizminden bahsetti (23 Nisan). I. Stalin ona karşıydı.⁸⁸ Genellikle, Kafkasya Bürosu'nun 5 Temmuz'daki kararından bahsederken, Stalin'le uzlaşamayan Ermeni yazar burada kendi sözlerini aktarır. Bu, Lenin'in Stalin'in nesnel bir tanımını veren "Kongreye Mektup"unun okunduğu parti kongresidir.⁸⁹ XII. Kongrede seçilen Merkez Komite üyelerinin baskı altına alındığı da bilinen bir gerçektir. Bu nedenle Radek'in konuşmasıyla ilgili konuların yeniden gözden geçirilmesi gerekiyor (525. gazete.- 2010; 10-11).

Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'ın bir parçası olarak tutma ve özerklik verme konusundaki tutumu da ilginç. İlk başta Ermenistan böyle bir çözüme yanaşmak istemedi ve 16 Temmuz 1921'de Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi, Kafkas Bürosu'nun 5 Temmuz tarihli kararının kendisini tatmin etmediğini bildirdi ve devam etmeye başladı. Ama sonra Kafkas Bürosu'nun kendisine Dağlık Karabağ'a özerklik verme hedefini uyarlamaya başladı ve Dağlık Karabağ için mücadele şu formülü aldı: Bu formülün temelinde Dağlık Karabağ ve çevresinde Ermeni şovenizminin güçlenmesi yatıyordu. Durum öyle bir noktaya geldi ki, Rus Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi XII Kongresinde (17-25 Nisan 1923) K. Radek Azerbaycan'daki Ermeni şovenizminden bahsetti (23 Nisan). I. Stalin ona karşıydı.⁸⁸ Genellikle, Kafkasya Bürosu'nun 5 Temmuz'daki kararından bahsederken, Stalin'le uzlaşamayan Ermeni yazar burada kendi sözlerini aktarır. Bu, Lenin'in Stalin'in nesnel bir tanımını veren "Kongreye Mektup"unun okunduğu parti kongresidir.⁸⁹ XII. Kongrede seçilen Merkez Komite üyelerinin baskı altına alındığı da bilinen bir gerçektir. Bu nedenle Radek'in konuşmasıyla ilgili konuların yeniden gözden geçirilmesi gerekiyor.

Stalin şahsında güçlü bir savunmaya sahip olan Ermeniler, kısa sürede gerçek niyetlerini açıkladılar. 13 Haziran'da Shaduns, Transkafkasya Ülke Komitesi'ne, özerk bölgenin (Dağlık Karabağ) doğrudan Transkafkasya Ülke Komitesi'ne bağlı olması gerektiğini yazdı; Bu şekilde, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'daki sonraki faaliyetlerinin ana formülü hakkında yukarıdakileri açıkça teyit etmektedir.

Yukarıdan da anlaşılacağı gibi Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti hükümeti, Azerbaycan'ın tarihi ve coğrafi bölünme geleneklerine bağlı kalarak Şuşa, Cavanşir, Cebail ve

Zengezur ilçelerini Karabağ Genel Valiliği'nde birleştirmiş ve bu bölgeyi bir bölge olarak kabul etmiştir. Tek idari bölge Azerbaycan SSC hükümeti, daha önce de belirtildiği gibi, 30 Nisan 1920 tarihli notasında, Ermenistan'ın Zengezur ve Karabağ'ı birliklerinden temizlemesini talep etti. Ancak daha sonra, Sovyet döneminde, belirli hedeflere dayanarak, Zengazur'u Karabağ'dan ayırma fikri ortaya çıkmaya başladı. Bu, bu toprakların kaderini belirlemesi için Azerbaycan üzerindeki baskıyı artırmayı amaçlıyordu. Daha sonraki olaylar, Sovyet Rusya'nın baskısı sonucunda, Ermenistan'da Sovyet iktidarının kurulmasından önce Zengazur'daki pozisyonun Nisan 1920'den 29 Kasım 1920'ye değiştiğini gösterdi (URL 8) (Harita 8).

Harita 8. Zengezur bölgesi kırmızı alanda

Azerbaycan Devrim Komitesi'nin 30 Kasım tarihli Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti'ne telgrafı ve 1 Aralık bildirisi ("Narimanov Deklarasyonu") Zengezur'un Ermenistan'a devri hakkında zaten konuşuyor. Ancak aslında Zengazur ilçesinin 6.742 metre karesinin 3.105 m2'si Azerbaycan SSC'de kaldı ve 3.637 m2 Ermenistan'a verildi. Bu sorun Azerbaycan tarih literatüründe yeterince çözülmemiştir.⁹⁴ Bu konu, AM Skubitsky'nin yukarıda bahsi geçen makalesinde bir ölçüde yansıtılmıştır. "Narimanov'un Zangazur ilçesini Sovyet Ermenistanı'nın ayrılmaz bir parçası olarak ilan eden Bildirgesinde yapılan temel bir değişiklik de bugün dikkatimizden eksik. Bugün bu açıklama sadece Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi için geçerlidir. O zamanlar özerklik verilmesini öngörüyordu Dağlık Karabağ'ın tamamına ve sadece Azerbaycan sınırları içinde yaşayan Ermenilere değil, aynı zamanda Zengezur ilçesindeki Kürtlere de Ermenistan'a teklifte bulunulması önerildi. Azerbaycan'da kalır. " Bu görüş, Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi Kafkas Bürosu tarafından kabul edildi. Ermenistan'a verilen kısma Zengazur adı verildi ve Azerbaycan SSC'nin idari taksimi değiştirildi (Musayev İsmail, 7.08.2004).

Azerbaycan'a en ağır darbe, en büyük düşmanlık eylemi, Nahçıvan ile diğer Azerbaycan toprakları arasındaki bağları koparan ve Nahçıvan'ı Azerbaycan'dan ayıran Zengezur'un Ermenistan'a devredilmesi olmuştur. Öte yandan, Ermenilerin Nahçıvan'la ilgili gelecekteki sinsi niyetlerinin gerçekleşmesi için bir hazırlıktı.

3. YÜKSEK KARABAĞ BÖLGESİ'NİN NÜFUS ÖZELLİKLERİ

3.1 Karabağ Bölgesi'nde Nüfusun Gelişimi

Azerbaycanlılar, Karabağ bölge nüfusu üzerinde sayısal bir avantaja sahiptir.

1905-1906 yıllarında Ermeni Taşnaklar'ın gerçekleştirdiği katliamlar sonucunda Karabağ'ın Müslüman (Azerbaycan) nüfusu ciddi şekilde zarar görmesine rağmen, Ermeniler Azerbaycanlı nüfusu Karabağ'dan tamamen çıkaramadılar ancak sayılarını büyük ölçüde azalttılar.

A.Şepotyev, "Kafkas takvimi" nin 1 Ocak 1916'dan itibaren Karabağ'ın Ermeni nüfusuna ilişkin istatistiklerinin eleştirilmesi gerektiğini kaydetti, çünkü «Yalnızca, Bakü'deki Karabağ Ermenilerinin sayısı 30.000 civarındadır.» Ona göre, Rus İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Karabağ'daki gerçek Ermeni sayısı 170.000, Müslüman (Azerbaycan) sayısı ise 415.000 idi (A. Shepotyev, 1 Ocak 1916).

Dağlık Karabağ'ın Ermeni nüfusu, elbette, bir azınlıktı ve genellikle vadilerde yoğunlaşmış ancak dört bir yandan Türk (Azerbaycan) nüfusu tarafından çevrilidir (Harita 6).

Harita 6. 19 yy. da Azerbaycan'ın Sınırları ve Komşuları

Rusya İmparatorluğu İçişleri Bakanlığı Emniyet Müdürlüğü belgelerine göre, 1905 olayları sırasında Taşnaklar bir tür hedefe ulaştılar: Güney Kafkasya'da Ermenileri Müslümanlardan (Azerbaycanlılar) ayırmak ve topraklarını boşaltmak. Osmanlı İmparatorluğu ve İran'daki Ermeni yerleşimciler. Kaynağa göre, Yelizavetpol ve Erivan vilayetleri ile Kars vilayetindeki Ermeniler, Müslüman (Azeri) ailelerin kaçması nedeniyle bu amacına ulaşmışlardır.

İlk kanlı çatışmalar Şubat 1905'te Bakü'de gerçekleşti ve daha sonra çatışma Güney Kafkasya'nın Ermeni ve Azerilerin yaşadığı diğer bölgelere yayıldı. Bu bölgelerden biri de 1868'den beri Yelizavetpol vilayetine bir parçası olan Karabağ'dı.

1905-1906'da Karabağ'da Azerbaycanlıların soykırımı - Ermeni saldırganlığının başlangıcı

Karabağ tarihindeki ilk Ermeni-Azerbaycan etnik çatışması, Ağustos 1905'te Yelizavetpol ilinin Şuşa ilçesinde meydana geldi. Çatışmaların burada başlaması tesadüf değildi. Karabağ hanlığının eski başkenti Şuşa olan Azerbaycan'ın antik kenti, Rus hükümetinin izlediği iskân politikası sonucunda Ermenilerin toplu yerleşim yeri haline geldi. Yirminci yüzyılın başlarında Şuşa, Ermeni ulusal aşırıçılığının ana merkezlerinden biri haline geldi. 1903'te Yelizavetpol valisi şunları yazdı: "Ermeni devrimcilerin propagandası Şuşa'da o kadar güçlendi ki, suç faaliyetlerine karşı mücadele hükümetin önüne giderek daha ciddi bir görev yükledi" (Gürcistan Merkez Devlet Tarih Arşivi; 6).

Şuşa, 1904 jandarma raporlarında "Ermenilerin ana merkez komitesinin yeri" olarak anılmamıştır.

16-20 Ağustos 1905'te Şuşa'da Ermeniler yaklaşık 300 Azerbaycanlıyı katlettiler. Tüm arşiv belgeleri Şuşa'daki kurbanların Azeriler olduğunu gösteriyor (Rus Devlet Tarih Arşivi, sayfa 64).

26 Ağustos 1905'te Yelizavetpol valisi VN Baranovski, yardımcısına Şuşa katliamını ve eyaletteki genel durumu nasıl değerlendirdiğini belirten bir rapor gönderdi. Ona göre milletler arasında akan kanın nedeni, Azerbaycanlılar ile Ermeniler arasındaki asırlık düşmanlıktı, ancak isyanlardan önce, Ermeniler komitelerde birleşene kadar kendi güçlerine inanmadılar ve kitlelere önermediler. Azerilere direnebileceklerini söylediler.

"Son yıllarda Ermeniler bu konuda büyük başarılar elde ettiler ve bununla yetinmeyip aşırı gurur göstermeye başladılar. Onlar da düşüncesiz davrandılar ve haddini aştılar." Yetkiliye göre, bu ülkede iç çekişmelerle mücadele etmenin tek yolu, onlardan kurtulmak isteyen her iki ulusun Ermeni komitelerinin üyelerine acımasızca zulmetmek olmalıdır. Hükümet bunu yapmazsa Ermeni nüfusu, bu komitelerin varlığını kendilerine zarar vereceğini düşünerek özyönetime yönelecektir.

Ermeniler, Azerbaycanlıların sayısını azaltmak ve ikamet ettikleri yerlerden çıkarmak için ilk kez Şuşa'ya saldırmaya ve öldürmeye başladılar. Bu ancak şehrin Azerbaycan kesimine yönelik sürekli saldırıları, hayati yolların kapatılmasını ve Azerbaycan yerleşim yerlerinin ablukasını açıklayabilir. Azerbaycan köylerine sık sık saldırılmasından korkan Ermeniler, Şuşa'nın Azeri nüfusunu ablukaya alma taktiğine başvurdular.

Taşnak grupları, Askeran yakınlarında Ağdam ile Şuşa arasındaki yolu trafiğe kapattı. Ağustos 1905'te başlayan ve 1906'da devam eden bu abluka, Şuşa'daki en uzun ablukalardan biriydi. Şehirle temasın tamamen kesilmesi, nüfusu açlık ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bıraktı. Askeran Kalesi ve Ağdam'dan Şuşa'ya giden tüm kırsal yolların Ermeniler tarafından kapatılması, sadece kent sakinlerini değil, Şuşa, Cebail ve Zengazur mahallelerinde yaşayan Müslümanları (Azerbaycanlıları) da gıda ve temel ihtiyaç maddelerinden mahrum bırakmıştır.

Zengazur ilçesi, Taşnakların Azerbaycanlılara karşı terör yoluyla "Ermeni halkı için bütün bir bölge" oluşturmaya çalıştıkları Yelizavetpol ilinin bölgelerinden biriydi. 1905 yılının ikinci yarısında Zengazur'daki Ermeni-Azerbaycan katliamları, yerel ve sistematik olmayan karşılıklı köy saldırıları, yağmalama ve yollara ateş etme şeklinde kendini göstermiştir. Birkaç köy Ermeniler tarafından tahrip edildi, siviller öldürüldü, yaralandı ve esir alındı. 26-27 Eylül 1905'te Zengezur kazasına bağlı 10 Azerbaycan köyüne yaklaşık 2.000 Ermeni saldırdı ve köyler tamamen yakıldı. Sakinlerin bir kısmı kaçarak ormanlara sığındı.

1906 yazında Zengazur katliamı daha da yaygınlaştı. Arşiv kaynaklarına göre, 2-24 Ağustos 1906 tarihlerinde Ermeniler, Zengezur kazasının barışçıl Müslüman (Azerbaycan) nüfusunun büyük bir kısmını katlettiler. Guman, Kollu, Sanali, Mtnadzor, Kalaboynu, Mehrulu, Mollalar, Tanzavar, Ağvanlı, Haştan Firudinbey kış köyleri tamamen yıkıldı.

Zengazur'da Ermenilerin yaptığı mezalim, Rus subayı V. Vadi'nin 1907'de yayınlanan anılarında da doğrulanmaktadır. Karabağ ziyaretinden sonra yazılan bu hatıralar, Ermenilere sempati ve Azeri nefretini gösteriyordu. Ancak bu hatıratlarda, yazarın "Ermeni milletinin kurtarıcısı" olarak adlandırdığı Taşnaklara duyduğu sempatiyi açıkça dile getirdiği çok ilginç bir bölüm vardır. Taşnak Sako'nun sözlerine değinen V. Vadin, görevliye Zengezur'da 12 köyü yaktığını, Azerbaycanlıları öldürdüğünü ve işkence yaptığını itiraf etti. Ermeni, "insanlık dışı" dediği katledilen Azerbaycanlılara olan nefretini dile getirdi: "Hırsızlık kahramanlıktır, kanlı intikam borçtur, bilim ve okul boş, anlamsızdır" (Vadin, 1907; 17-27).

Böylece Zengezur katliamları, 1905-1906 Ermeni-Azerbaycan ihtilafı tarihinin en trajik yerlerinden birini işgal etti. Bu katliamın kurbanlarının sayısı hakkında kesin istatistikler ve onu tarif edecek çok az olgusal malzeme olmasına rağmen, mevcut kaynaklar 1906'da Zengezur'da Azerbaycanlı nüfusa karşı işlenen Ermeni terörünün ölçeğini oldukça net bir şekilde göstermektedir.

1905 sonlarında - 1906 başlarında Cavanşir bölgesinde kanlı çatışmalar yaşandı. Bu bölge Taşnaklar için özel bir öneme sahipti, çünkü Ağustos 1905'teki Şuşa katliamından sonra askeri operasyonlarının merkezi oradan Cavanşir ilçesinin dağlık kesimindeki Ermeni köylerine taşındı. Silahlar buraya gönderildi ve Bakü'den Ermeni işçiler burada toplandı - buraya doğrudan Yevlah'tan Cavanşir'e değil, Yelizavetpol aracılığıyla büyük gruplar halinde geldiler.

Cavanşir ilçesinde faaliyet gösteren Taşnak gruplarının lideri Hamazasp Sırvandzyan'dı. Kaza şefi NMFleginski'ye göre, çeşitli Ermeni köylerinde ve genel olarak Karabağ'da iyi silahlanmış ve eğitilmiş askerlerden oluşan piyade ve süvari müfrezeleri vardı (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi, sayfa 98).

Geniş çaplı çatışmaların başlangıcı, H. Sırvandzyan liderliğindeki bir grubun Demirli köyüne saldırması ve köyü yakmasıyla başladı. Buna karşılık, Azerbaycanlılar Çaylı, Yukarı Çaylı ve Ashagi Seysulan Ermeni köylerini yaktılar.

1905-1906'daki etnik çatışmalar sırasında, bu Taşnakların hedeflerinden biriydi - Ermenilerin yaşam alanlarını daha da genişletmek için Azerbaycanlıların yaşadığı bölgeleri sınırlamak ve yerleştirmek. Örneğin, Ekim 1906'da Zengazur ilçesine bağlı Garar köyünde yaklaşık 30 Ermeni aile, Cavanşir ilçesine bağlı Umutlu köyündeki Müslüman (Azerbaycan) topraklarına yerleşerek toprak ve diğer ekonomik faaliyetlere başladılar. Garar köyündeki Ermenilerin bir kısmı da, yani yaklaşık 100 hane de Umutlu köyüne taşınmıştır (Hazar, 12 Ekim 1906; 3).

1906 yılının ilk aylarında Şuşa kazasında yeni bir kan dökülme aşaması başladı. Abluka altındaki Azerbaycan halkının içinde bulunduğu durumun en eksiksiz resmi, Aslen Şuşalı olan A. Vezirov'un "Kaspi" ve "Hayat" gazetelerine gönderdiği telgrafta şöyle anlatılmaktadır: "Müslümanların (Azerbaycanlıların) Şuşa'daki durumu içler acısı, bir buçuk aydır bütün yollar kapalı Hayati ihtiyaç maddelerinin teslimatı durduruldu, un, şeker ve diğer temel ihtiyaçlar sadece postayla dağıtılıyor. Gerçek bir kıtlık var. Sadece birkaç ölüm var. Kazada Ermeni çeteleri mezalimler yapıyor, Hankendi'de bir eve de saldırarak Kazakların önünde Müslüman (Azerbaycan) çocuk ve kadınları katletti, Necefgulu ağa ve Dr. Mehmandarov'un konağını ateşe verdi. Müslüman (Azerbaycan) merkezinden tamamen izole edilmiş, telgraflar hala Salmanlar (Azerbaycanlılar)

lehinde sonuç vermedi. Ermeniler şehirde utanmazca davranıyorlar, şehrin Tatar (Azerbaycan) kısmına sebepsiz yere ateş ediyorlar " (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi, 1-2).

Karabağ'dan Şuşa katliamına tanık olan O. Apresyan, anılarında, Hankendi'nde Azerileri yok etmeye karar veren Ermenilerin, geceleri Azerbaycanlılara saldırdığını itiraf etti.

3.1.1 20. yy. Başlarında Karabağ Nüfusunun Etnik Yapısı (II. Dönem)

1918-1920 Ermeni-Azerbaycan savaşı, Azerbaycanlıların Karabağ'dan, özellikle dağlık kesiminden sürülmesine yol açtı. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti İçişleri Bakanı'na göre, Karabağ ve Zengazur'da 265 köy yıkıldı, 10.000'den fazla Azerbaycanlı öldü ve yaralandı ve on binlerce Azerbaycanlı evlerini terk ederek mülteci oldu. Azerilerin iki kez zorla sürülmesi sırasında Ermeniler, Ermenilerin büyük bir çoğunluğu oluşturmaya başladıkları bir yer yaratmayı başardılar. Böylece Dağlık Karabağ'da suni Ermeni özerkliği kurulmadan önce bu bölge tek bir coğrafi bölge olarak Karabağ'ın ayrılmaz bir parçasıydı. Yukarıda bahsedilen nüfus sayımlarının sonuçları, Azerbaycanlıların bu bölgede her zaman Ermenilerden daha fazla olduğunu göstermektedir. Kuşkusuz böyle bir durumda Ermeni milliyetçilerinin Karabağ topraklarının tamamını kontrol altına almaları çok zordu ve bu nedenle 1918'de Güney Kafkasya'da bağımsız devletlerin kurulmasından sonra yapay olarak siyasallaştırılmış "Dağlık" kavramını icat ettiler. -Karabağ".

1921 yazında Batı Zengazur'un Ermenistan'a teslim edilmesi ve Dağlık Karabağ'da yapay bir Ermeni özerkliğinin oluşturulması, 1923'te Karabağ'ın tarihi sınırlarını ihlal ederek yeni idari kazalara ve ardından Sovyet modeline göre bölgelere bölünmesine yol açtı. Bu da, Azerbaycan SSC içinde otlak ve su havzalarının kullanımı konusunda özerk bölge ile komşu Azerbaycan bölgeleri arasında ve ayrıca Ermenistan sınırındaki Karabağ'ın Azerbaycan bölgeleri arasında yeni çatışmalar için koşullar yarattı.

Ermeni tarihçiler, 1988'de Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin kurulmasından Dağlık Karabağ ihtilafının başlangıcına kadar özerk bölgenin nüfusundaki değişiklikleri manipüle etmeyi severler. Aynı zamanda, 1923'te kurulan Ermeni özerkliğinin Dağlık Karabağ'da Ermenilerin yaşadığı bölgelerin tamamını kapsamadığı tezini de doğrulamaya çalışıyorlar.

Ermeni tarihçiler, nüfusun Ermeni olduğu Laçın, Şaumyan, Kelbecer, Taşkasan, Hanlar, Gedebe ve Şemkir bölgelerinin topraklarının Dağlık Karabağ sınırlarına dahil olmadığına inanmaktadır. Dağlık Karabağ'ın sınırlarını suni olarak değiştirme girişimi, eski Dağlık Karabağ çevresindeki yedi işgal altındaki bölgenin Ermeni bağlantısını doğrulamayı ve yeni bölgelere karşı gelecekteki iddiaları haklı çıkarmayı amaçlıyordu.

Bununla birlikte, Sovyet döneminde, özerk bölgedeki Ermeni ve Azeri nüfus oranındaki değişimi güçlü bir şekilde etkileyen nesnel nedenler vardı. Ermenilerin kendilerinin de kabul ettiği gibi, SSCB-Almanya savaşı sırasında Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nden 45.000 Karabağlı seferber edilerek cepheye gönderildi. Askere alınanların %3'ü Azerbaycanlıydı ve 1939'da yapılan son savaş öncesi nüfus sayımının sonuçlarına göre sayıları 1.400 idi (Mirzoyan B.S. 1988; 44).

Bu, özerk bölgenin Azerbaycan nüfusunun %10'uydu. Yani, askere alınan Azerbaycanlıların sayısı Dağlık Karabağ'ın nüfusundaki paylarına uygundu. Sovyet hükümeti, müttefik, özerk cumhuriyetlerde ve illerde diğer milletlerden vatandaşların seferber edilmesinde bu ilkeyi izledi. Savaş sırasında Dağlık Karabağ nüfusunun toplam kaybı 22.000 idi. Savaştan dönenlerin çoğu anavatanlarını terk etmek zorunda kaldılar - ama bu sefer iş aramak için. Böylece savaş, eyaletteki Ermeni ve Azeri nüfusun oranını ciddi şekilde etkilemiştir.

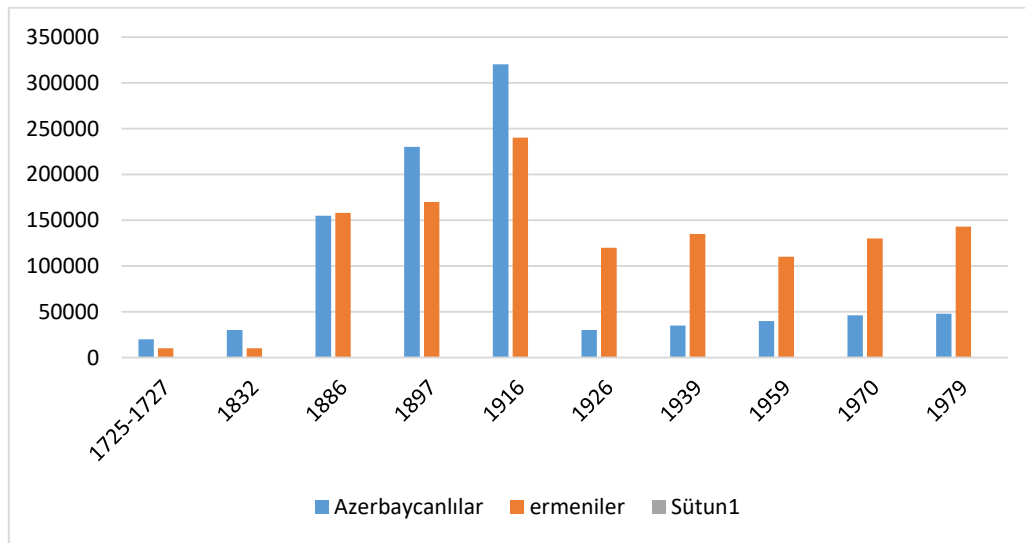
Aynı zamanda savaş sonrası dönemde Dağlık Karabağ'da Ermeni nüfusunun azalması ve Azerbaycanlıların sayısının artması, Ermeni tarihçiler tarafından Azerbaycan liderliğinin sosyo-ekonomik durumu göz ardı ettiği iddia edilen maksatlı politikası açısından değerlendirilmektedir. Ancak bölgenin etnik yapısındaki değişiklikler, 1950-70 yıllarında Azerbaycan SSC'nin sosyo-ekonomik hayatında meydana gelen nesnel süreçlerle ilgiliydi.

1959'da kolektif çiftçilere pasaport verilmesi, Dağlık Karabağ'ın Ermeni nüfusu da dahil olmak üzere kırsal nüfusun Azerbaycan SSC ve bir bütün olarak Sovyetler Birliği şehirlerine göç sürecini hızlandırdı. İnsanlar çeşitli üniversitelerde (bölgedeki ilk ve tek yükseköğretim kurumu olan Pedagoji Enstitüsü, 1969'da Azerbaycan Pedagoji Enstitüsü'nün bir şubesi olarak açılmış ve 1973'te bağımsız bir enstitü haline gelmiştir) okumaya gitmektedir. Bazıları geri dönmedi, nereye gideceğine karar verdi, evlendi ve birkaç yıl okuduktan sonra bir iş buldu.

Bu doğaldı, çünkü hepsi birlik, özerk cumhuriyetler ve iller arasında sınırı olmayan tek bir devletin vatandaşlarıydı. Unutulmamalıdır ki, savaş sonrası bölge nüfusunun hızla artması ve ekonomik yapısının kendine has özellikleri, Dağlık Karabağ'ın tüm işgücü kaynaklarının kullanılmasına izin vermemiştir. Bölge ekonomisi Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinin ekonomileriyle yakın işbirliği içindedir ve 1988 ihtilafının arifesinde Dağlık Karabağ'ın ihtiyacının yüzde 40'ından fazlası ithalat yoluyla karşılanmıştır (Dağlık Karabağ çatışması. 1990; 89).

Savaş sonrası dönemde - 1940'ların sonlarında - 1950'lerin ilk yarısında Azerbaycan'da yeni sanayi merkezleri kuruldu: Mingeçevir (1959 nüfus sayımına göre burada 4235 Ermeni yaşıyordu), Sumgayıt (1959 nüfus sayımına göre burada 7031 Ermeni yaşıyordu). Dashkasan (nüfus sayımına göre 1959'da burada 16.626 Ermeni yaşıyordu) ve Dağlık Karabağ'dan Ermeniler de bu bölgelere gelerek sanayi ve hizmet alanında çalıştılar. Dağlık Karabağ'ın Ermeni nüfusunun cumhuriyetin en büyük sanayi merkezi olan Bakü'ye göçü geleneksel olmaya devam etti. 1926-1979'da banliyöler de dahil olmak üzere şehirdeki Ermeni sayısı 77.000'den 216.000'e yükseldi (URL 9) (Tablo 1).

Tablo 1. Sovyetlerin Karabağ'da sahtelik yaparak ermeni nüfusunu üstün göstermesi

Kaynak:((<https://story.karabakh.center/az/azerbaycanli-ve-ermenihalinin-say-nisbetinin-deyishmesi>)).

3.1.2 20. yy. Ortalarından 1990'a Kadar Karabağ Nüfusunun Etnik Bileşimi (III. Dönem)

1970 nüfus sayımının sonuçlarına göre, Dağlık Karabağ'ın nüfusu, savaş öncesi seviyenin restorasyonu ve daha da büyümesi ile karakterizedir. Aynı zamanda, Azerbaycanlıların sayısı artıyor ve bu sadece Ermeniler arasında Ermenilere göre daha yüksek bir doğum oranına değil, aynı zamanda kırsal Azerbaycan nüfusunu çeken Dağlık Karabağ'ın sosyo-ekonomik gelişimine de bağlanmalıdır.

Böylece 1970-1979 yıllarında Dağlık Karabağ'ın nüfusu 12.000 kişi arttı. Bu artışta Ermenilerin payı sadece 2.000, Azerilerin payı ise 10.000 olmuştur. Ermenilerin Dağlık Karabağ'a göçünün sebepleri ve mahiyetine gelince, bu sebeplerin daha çok şehirleşmeden kaynaklandığı söylenebilir. Ermenilerin Dağlık Karabağ'a göç yönündeki böyle bir değişiklik, 1950'lerin ikinci yarısında Azerbaycan'da başlayan yeni ulusal kalkınma süreçlerine bağlanabilir.

Azerbaycanlıların şehirleşme sürecine aktif katılımıyla eş zamanlı olarak, Azerbaycan dilinin kapsamının önemli ölçüde genişlemesi ve Rus dilinin kademeli olarak bastırılması süreci yaşanmaktadır.

1970 ve 1979 yıllarında yapılan nüfus sayımlarının sonuçları, Azerbaycanlıların cumhuriyetin şehirlerinde, özellikle Bakü'deki payındaki artışın, Ermeniler dahil bazı halkların sayısında önemli bir azalmaya yol açtığını göstermektedir. Cumhuriyetten göç etmek istemeyenler veya imkânı olmayanlar, Azerbaycan faktörünün cumhuriyet hayatındaki öneminin keskin bir şekilde artmasına uyum sorununu çözmek zorunda kaldılar. Yukarıda bahsedilen ulusal kalkınma süreçleri, genel olarak Azerbaycan'ın ve özel olarak Dağlık Karabağ'ın Ermeni nüfusu için iki eğilimin gelişmesine yol açmıştır (Dağlık Karabağ çatışması. Makalelerin toplanması, 79-97).

Bir yandan Azerbaycanlılarla ilişkilerindeki gerilimler artmaya başladı - bu gerilimler esas olarak Erivan (Erivan) tarafından körüklendi. Öte yandan Ermenilerin Dağlık Karabağ'dan göçlerinin yönü değişmişti. Ancak, nihai süreç gönüllüydü ve cumhuriyet liderliğinin veya Azerbaycan halkının kasıtlı baskısına bağlı değildi. Ermenilerin Ermenistan'a göçünü teşvik eden dil faktörleriydi. Rusça konuşan Ermeniler, esas olarak Rusya'nın farklı bölgelerine ve SSCB'nin Avrupa kısmının Rusça konuşulan diğer bölgelerine taşındı. Bu tür bir göçün Ermeni nüfusunun üretkenliği ve doğal büyümesi üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu açıktır.

Bu süreçlerle eş zamanlı olarak Dağlık Karabağ'daki Azerilerin sayısı sadece doğal olarak değil mekanik olarak da arttı. Azeriler ağırlıklı olarak özerk bölgeye komşu bölgelerden göç etmişlerdir. 1970-1979 yıllarında Azerbaycan'da bir bütün olarak Azerbaycanlıların sayısı %25 artarken, Dağlık Karabağ'da bu oran %37 idi. Azerilerin Dağlık Karabağ'a göçü esas olarak sosyo-ekonomik faktörlerden kaynaklanmıştır. Daha doğrusu, bu alandaki ekonomiye yapılan büyük yatırım nedeniyle.

Mart 1988'de Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi Ekonomi Departmanı, Gıda, Ağaç İşleme ve Orman Bakanlığı, Hafif Sanayi Bakanlığı, Kamu Hizmetleri Bakanlığı, İnşaat ve Kentsel Gelişim Departmanı, Devlet Planlama Komitesi, Azerenerji, ANAS Ekonomi Enstitüsü ve ANAS- İşte Bakanlar Kurulu'na bağlı Ulusal Ekonomi Yönetimi Enstitüsü'nde düzenlenen yuvarlak masa toplantısında dile getirilen bu gerçeğe birkaç örnek... Coğrafya Enstitüsü çalışanlarının katılımıdır.

Toplantıya Moskova'dan özel olarak davet edilen akademisyen Tigran Khachaturov da katıldı. 1971-1985 döneminde, 483 milyon. ruble veya önceki 15 yıldan 2,8 kat daha fazla.

Çatışmanın 1988'de başlamasından 16 yıl önce, Dağlık Karabağ ülkenin sanayi üretimindeki büyüme oranını (sırasıyla 3,23 ve 3,0 kat) aştı (Dağlık Karabağ çatışması. Makalelerin toplanması, s. 79-97).

Kişi başına düşen sanayi üretimi (1,4 bin ruble'den fazla) açısından, Dağlık Karabağ Azerbaycan SSC'nin (Bakü sanayisi hariç) önde gelen ekonomik bölgesiydi. Son 15 yılda ilde 15 yeni sanayi kuruluşunun inşaatına başlanmış ve üretim kapasitesi artırılmıştır. Dağlık Karabağ, Azerbaycan SSC'de Şeki'den sonra ikinci ipek üretim merkeziydi. Bölgenin hafif endüstrisinin üçte ikisini ve ülkenin ipek endüstrisinin yaklaşık yüzde 25'ini oluşturuyordu.

Bu alanın gelişmesi sayesinde burada bir işçi sınıfı oluşmuş, sosyal altyapı tesisleri oluşturulmuş, oldukça istikrarlı ekonomik ilişkiler vb. oluşturulan. Dağlık Karabağ, cumhuriyetin en önemli tarım bölgelerinden biriydi.

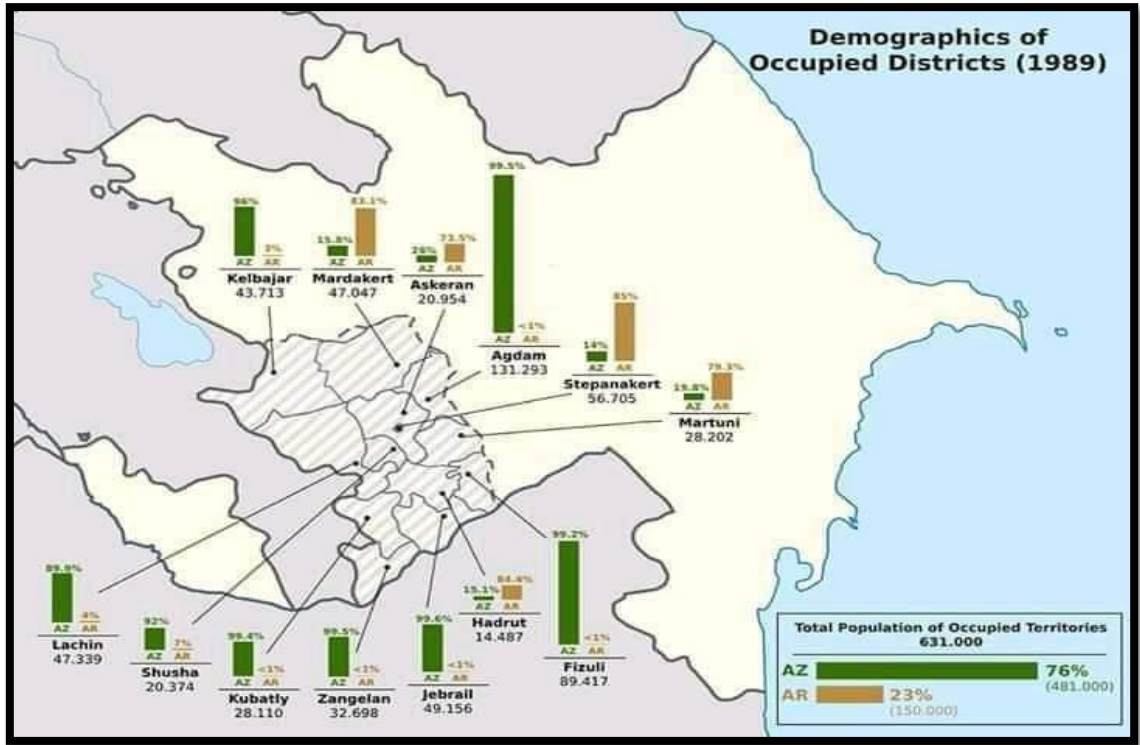
1980'lerin sonunda eyalet, ülkenin tarımsal üretiminin yüzde 3,2'sini oluşturuyordu. Sadece son 15 yılda buraya yaklaşık 1.300 km yüksek gerilim iletim hattı döşendi. Dağlık Karabağ, ülkede elektrik arzının daha yüksek güvenilirliğini sağlayan üçlü elektrik arzına sahip tek bölgeydi.

1961-1987 yıllarında bölgede tüm kaynaklar pahasına 1400.3 bin metrekare konut inşa edildi. Bunun 123,9 bin metrekaresi 12. Beş Yıllık Plan'ın iki yılında inşa edildi, bu da 11. Beş Yıllık Plan'ın karşılık gelen döneminden 1,6 kat daha fazla. Sonuç olarak, 12.000'den fazla insan yaşam koşullarını iyileştirdi.

Hem kentsel hem de kırsal alanlarda kişi başına düşen güvenlik seviyesi 14,6 metrekareye ulaştı. Bu göstergelerin ülkede sırasıyla 12,2 ve 9,2 metrekare, Bakü'de 11,7 metrekare ve ülke ortalamasında 14,9 metrekare olduğunu dikkate alırsak oldukça yüksekti. Dağlık Karabağ'da kişi başına hizmet tüketimi ülke ortalamasının üzerinde gerçekleşti. İlde yaşayan her 10.000 kişiye daha fazla hastane yatağı, ticari, yemek ve ev hizmetleri, kütüphaneler, kulüp kuruluşları ve sinemalar düşüyordu. Genel olarak, Karabağ'ın doğal-coğrafi ve ekonomik birliği ve Azerbaycan'ın diğer bölgeleriyle ilişkilerinin doğallığı, hayati iletişim kanallarının - Ağdam-Stepanakert (şimdi Khankendi) demiryolu, yollar, gaz boru hatları, elektrik hatlarının yer değiştirmesi yoluyla vurgulandı (Agayev R, 1990).

Aynı zamanda, Ermeniler, özerkliğin hükümet yapılarında personel politikası ve ulusal temsil konusunda hala Azerbaycanlıların çok ilerisindeydiler.

Böylece, Sovyetlerin bileşimi bölgenin liderliği tarafından oluşturuldu ve liderlik, kural olarak (Şuşa hariç)% 90-98 Ermeni'den oluşuyordu. 165 üyeli Bölgesel Parti Komitesi'nde sadece 24 Azeri vardı ve Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin (Şuşa hariç) birinci parti örgütlerinin 456 sekreterinden sadece 30'u Azeri idi. Hankendi'de, Bölgesel Parti Komitesinin kadrosu neredeyse %100 Ermeni olarak kaldı. Azınlık Azerilerin sendikalarda, Komsomol'da, ayrıca poliste ve Halkın Gözetim Organlarında temsili, nüfusun yüzdesine karşılık gelmiyordu (Dağlık Karabağ çatışması. Makalelerin toplanması, 79-97) (Harita 9).

Harita 9. Azerbaycan 1989 yılında Karabağ'da nüfus

Sonuç olarak belirtmek gerekir ki Azerbaycanlılar tarih boyunca Karabağ bölgesinde yaşamışlardır. Karabağ'ın dağlık kesiminde yaşayan Kafkas Arnavutluk, yüzyıllar boyunca Gregoryen halkının bir parçasıydı ve Ermeniler olarak biliniyordu. Arnavut Kilisesi'nin Ermeni Kilisesi'ne bağlanması, Karabağ bölgesinde yaşayan bazı Alabanların yıllarca Ermenileştirilmesine yol açtı. Ermeniler, esas olarak 19. yüzyılda Rus İmparatorluğu'nun yeniden yerleştirme politikasının bir sonucu olarak buraya geldiler. Dağlık Karabağ kavramı, Bolşeviklerin Kafkasya'ya gelişi ve konjonktürel ulusal politikanın uygulanması sonucunda oluşmuştur. Ermenilerin SSCB döneminde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nde çoğunluğu oluşturmaları ve tüm lider konumlarda bulunmaları, Azerbaycan'ın onlara zulmettiği iddiasını yersiz kılmaktadır. Dağlık Karabağ'daki demografik değişiklikler, Azerbaycan liderliğinin Ermenileri baskı altına almak için planladığı herhangi bir politikanın sonucu değil, bölgenin sosyo-ekonomik kalkınmasının nesnel süreçlerinin sonucuydu.

3.1.3 1923-1980 Yılları Arasında Beyaz Karabağ

Şimdiye kadar Dağlık Karabağ'a özerklik verilmesi konusu tartışılırken, topraklarının idari olarak bölünmesiyle ilgili tarihteki en önemli olaylara gereken ilginin gösterilmediği söylenebilir. Analiz, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi topraklarının gerçek tarihi yansıtan bilimsel-coğrafi ilkeler temelinde değil, özel amaçlı gönüllü bir yaklaşım temelinde, yani yerel bölgelerin birleştirilmesiyle düzenlendiğini göstermektedir. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin kurulmasından sonra, kendisine verilen yerleşimler idari olarak ilçe-volost-köy seviyelerine göre şu şekilde bölünmüştür:

1. Dizag ilçesi. Bu kaza 5 volost (Hadrut, Tug, Khozabyurd, Arakul, Edilli) ve 48 köyden oluşmaktaydı;

2. Varanda bölgesi. Bu bölgede 5 volost (Tagavert, Sus, Chartaz, Noraşen) ve 46 köy vardı.
3. Şuşa mahallesi. Şuşa şehri ve Malibeyli volostundan (12 köy);
4. Haçın bölgesi. Bu bölgede 4 volost (Dashbulag, Askeran, Krasnoselsk, Gala gorge) ve 53 köy vardı.

5. Ceraberd bölgesi. Bu bölgede 4 volost (Marguşevan, Oratag, Dovşanlı, Aterk) ve 53 köy vardı. 104 Yeni idari-bölgesel bölünmenin uygulanması sırasında Dağlık Karabağ'da değişiklikler oldu.

Ağustos 1930'da Dağlık Karabağ toprakları tekrar 5 ilçeye bölündü:

1. Ceraberd, 2. Martuni, 3. Stepanakert, 4. Dizag, 5. Şuşa. Görünüşe göre Varanda'ya Martuni deniyor ve Haç bölgesi Stepanakert'e ait. 17 Ağustos 1939'da Geraberd Mardakert ve Dizag Hadrut olarak yeniden adlandırıldı.

Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi tarihinde Ermeniler tarafından en çok tahrif edilen konulardan biri, nüfusunun sayısal dinamikleri ve etnik bileşimi ile ilgili meseledir. Ermeni yazarların bu konudaki tutumunu net bir şekilde göstermek için Prof. Y. Barsegov'un sunduğu tabloya bir göz atalım.

Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin gerçek nüfusunun (nüfus sayımlarına göre) ve prof. Y. Barsagov'un nüfusun doğal hareketinden yola çıkarak belirlediği "hesap" sayısının karşılaştırması (bir önceki döneme göre artışın hesabı bize aittir (Barsagov. Erivan, 1989; 101) (Tablo 2,3,4,5).

Tablo 2. Ermenistan ve Y. Barsegov'un Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ndeki Ermenilerin Karabağ'da ortalama yoğunlukları, "hesaplama" ile belirlenen nüfusa ve karşılaştırılmasına göre (km² başına)

Yıllar	Ermeniler		Azerbaycanlılar	
	Gerçek sayı	Hesaplama sayısı	Gerçek sayı	Hesaplama sayısı
1921	128060	128060	7594	7594
1939	132800 (3.7 %)	208317 (62.7 %)	14100 (77.2 %)	9875 (24.1 %)
1959	110100 (-17.1 %)	375677 (80.3 %)	18000 (27.6 %)	15803 (60 %)
1970	121100 (10 %)	517223 (37.7 %)	27200 (51.1 %)	22312 (41.2 %)
1979	123100 (1.6)	620238 (19.9 %)	37200 (36.7 %)	27176 (21.8 %)
1989		731959 (18 %)		32548 (19.7 %)

Kaynak: (Barsegov. Yerevan 1989; 101).

Tablo 3. Ermenistan ve Y. Barsegov'un Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ndeki Ermenilerin Karabağ'da ortalama yoğunlukları, "hesaplama" ile belirlenen nüfusa ve karşılaştırılmasına göre (km² başına)

Ermenilerin ortalama yoğunluğu			
Yıllar	Ermenistanda gerçek sayı	Y.Barsegov'un hesaplamasına göre	
		Toplam	Ermenistan ile karşılaştırdığında fark
1921	-	29.1	-
1926	25	-	-
1937	33.8	-	-
1939	35.6	47.3	+11.7
1959	52.1	85.4	+33.4
1970	74.1	117.5	+43.4
1979	91.4	141	+49.6
1989	103.4	166.4	+63

Kaynak: (Barsegov. Yerevan 1989; 101).

Tablo 4. 1926-1988 Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi nüfusunun sayısal dinamikleri

Yıllar	Nüfus sayısı, Bin kişi	Önceki döneme göre artış		Dönem boyunca ortalama yıllık artış, yüzde
		Bin kişi	Yüzde	
1926	125,3	-	-	-
1939	150,8	25,5	20,4	1,45
1959	130,4	-20,4	-13,5	-0,7
1970	150,3	19,9	15,3	1,3
1979	162,2	11,9	8,1	0,85
1988	182,4	20,2	12,5	1,3

Kaynak: (Samedzade, Bakü,1995).

Tablo 5. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi nüfusunun etnik bileşimi (nüfus sayımlarına göre; bin kişi olarak

Etnik yapı	1939		1959		1970		1979	
	Mutlak	%	Mutlak	%	Mutlak	%	Mutlak	%
Toplam nüfus	150,8	100	130,4	100	150,3	100	162,2	100
Ermeniler	132,8	88,1	110,1	84,4	121,1	80,5	123,1	75,9
Azerbaycanlılar	14,1	9,4	18,0	13,8	27,2	18,1	37,3	23,0
ruslar	3,2	2,1	1,8	1,4	1,3	0,9	1,3	0,8

Kaynak: (Samedzade, 31).

Yani Azerbaycan eyaleti olan Kafkas Arnavutluk dönemine ait Dizag, Varanda, Khachin, Ceraberd gibi tarihi ve coğrafi isimler unutulmakta ve Ruslar döneminde buraya iskân edilen Ermenilerin isimleri değiştirilmektedir. Meslek. 1960'ların başında, bölgelerin genişletilmesi politikası uygulanırken asıl darbe Şuşa'ya geldi. 4 Ocak 1963'te Şuşa kazası lağvedildi ve toprakları Stepanakert kazasına devredildi. Ancak, NS Kruşçev105'in iktidardan indirilmesinden sonra, idari bölgenin bölünmesinde yeni bir değişiklik meydana geldi. 6 Ocak 1965'te Şuşa kazası yeniden düzenlendi.106 1978 yılında Haydar Aliyev'in tespiti sayesinde Stepanakert kazası esas alınarak Askeran mahallesi kuruldu. Bu, SSCB'nin çöküşünden önce Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin idari bölümüydü (ANAS'tan A. Bakikhanov'un adını taşıyan Tarih Enstitüsü).

Böylece Azerbaycan'ın Karabağ topraklarına tehcir edilen Ermenilerin kendilerine başka topraklarda bir devlet kurma komplosunun anatomisi yukarıdaki gerçeklerden çok açıktır. Ermeniler de Batı Azerbaycan'da - göç ettikleri Erivan Hanlığı topraklarında aynı şeyi yaptılar ve şimdi bu hileyi Karabağ'da kullanmak niyetindeler.

SSCB'nin çöküşünün arifesinde yapılan 1989 nüfus sayımı, dönemden etkilenmiş olsa da107, Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, nüfus sayımına dayalı olarak Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin etnik bir haritasını yayınlamıştır. 1989 Sovyet nüfus sayımı sonuçlarına göre Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin 187,8 bin nüfusunun 145,4 bini (%77) Ermeni, 40,3 bini (%21,5) ise Azeri idi (ANAS'tan A. Bakikhanov'un adını taşıyan Tarih Enstitüsü).

Görüldüğü gibi 1939-1979 nüfus sayımına bağlı olarak Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin nüfusundaki Azerilerin sayısı bir miktar artmıştır. Bunun nedeni, Azerbaycanlıların anavatanlarına bağlılıkları ve Ermeni ayrılıkçıların zulmüne rağmen içlerinde doğal büyümenin baskın olmasıydı.108 Ermeniler ise göç etme eğilimindeydiler, ancak doğal büyümeleri düşüktü. 1989 nüfus sayımının arifesinde, Merkezin himayesindeki Ermeni ayrılıkçıların vilayetin etnik yapısındaki Azerilerin sayısını yapay olarak düşürme girişimleri, Azerbaycanlıların göreceli sayısında %23'ten %21.5'e kadar bir azalmaya yol açtı.

Bir yandan Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın tarihi topraklarının bir parçası olarak korunması ve böylece diğer Azerbaycan toprakları ile tarihi bağ geleneğinin sürdürülmesi, diğer yandan Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ne özel özen göstermesi, sosyo-ekonomik açıdan istisnai koşullar yarattı. -siyasi ve ekonomik gelişme. Ancak 1980'lerin sonunda Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'dan ayırmayı amaçlayan Ermeni "ideologları" ve yandaşları bunu açıkça

inkar etmeye başladılar. Ama gerçekler gerçek olmaya devam ediyor. Azerbaycan'daki Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin yüksek düzeyde gelişmişliği, Stepanakert Bölge İstatistik Ofisi tarafından yayınlanan istatistik koleksiyonlarına da yansımıştır.

Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi de dahil olmak üzere 1965-1987 yıllarında Azerbaycan SSC'nin bir bütün olarak ekonomik ve sosyal gelişme göstergelerinin karşılaştırılması, özerk bölgenin o dönemde ne kadar hızlı geliştiğini açıkça göstermektedir.113 10.000 kişiye düşen sanayide istihdam edilen kişi sayısı cumhuriyette 686, Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde 387 ve Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nde 657 idi (ANAS'tan A. Bakikhanov'un adını taşıyan Tarih Enstitüsü).

1960'larda SSCB'de Türk karşıtı kampanya yoğunlaştıkça bu sorun yeniden gündeme geldi. 1965 yılında, 45.000 kişi tarafından "imzalanan" Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a ilhakı için bir dilekçe Moskova'ya sunuldu ve buna dayanarak Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreterliği Ermenistan ve Azerbaycan'a talimat verdi. bir mesele hazırlamak. Ermeni ayrılıkçılar bunun Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreteri M. Suslov tarafından engellendiğine inanıyorlar, ancak süreç sonuç vermedi. Ermeniler, SSCB'nin 1977 Anayasası'nın kabulü sırasında da aynı ısrarla bu konuyu gündeme getirmeye çalıştılar.125 Ancak bu sefer hiçbir şey elde edemediler. Haydar Aliyev'in kararlılığı sayesinde, Azerbaycan'daki liderliği (1969-1982) ve SSCB'nin liderlerinden biri olduğu (1982-1987) döneminde Ermeni ayrılıkçıların niyetleri yeniden canlanmadı.

Z. Balayan'ın "Ochag" kitabının 1984 yılında Erivan'da yayımlanması, Karabağ'ın tarihini ve modern dönemini kasıtlı olarak çarpıtması, milliyetçi-ayrılıkçı çağrılar tutkuları yeniden alevlendirdi.126 Sovyet liderliği (MS Gorbaçov örneğinde!) ve yeni bir aşamaya girdi. Moskova'nın tam desteğiyle Ermeni ayrılıkçıların ve teröristlerin yönettiği Dağlık Karabağ, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde olduğu gibi 1920'de de Azerbaycan halkına ihanet etti.

3.1.4 1918-1920 Yıllarda Azerbaycanlıların Soykırımı ve Nüfusun Etnik Bileşimi

Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki toprak çatışmasının en korkunç sonuçlarından biri, Azerbaycan nüfusunun Ermenistan'dan sürülmesiydi.

1918-1920 yıllarında Azerbaycanlıların soykırımı uğramasının ve Azerbaycanlıların Ermenistan'dan sürülmelerinin asıl sebebi Ermenilerin bir "Büyük Ermenistan" yaratma hayaliydi. Bölge edinme yönündeki güçlü eğilim ve etnik bölgenin yapay olarak genişletilmesi, kültürel üstünlük fikri ve özel ikamet hakları Ermeniler arasında yaygınlaştı. Ermeni şovenistler, "Büyük Ermenistan"ın nüfusun çoğunluğunun iradesine güvenerek değil, zorla kabul edilebileceğine inanıyorlardı. Masum "yabancıların" Müslümanlardan (Azerbaycanlılardan) arındırılarak harabeleri ve cesetleri üzerine kan ve demirle hayali gelecek devleti kurulmalıdır.

1918-1920 yıllarında Osmanlı Türkiye'si topraklarında ve Güney Kafkasya'da "Büyük Ermenistan" için bir bölge oluşturmaya yönelik bu sinsi planın uygulanması, Müslüman (Azerbaycan) nüfusun keskin bir yüzleşme ve soykırımın kaçınılmazlığı ile bağlantılıydı.

1918 yılının Mayıs ayında Güney Kafkasya'daki ilk Ermeni devletinin parçası olan Erivan vilayeti kazalarındaki trajik olaylar da aynı zamanda başlamıştı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Doğu Anadolu'daki Türk-Müslüman nüfusu katletme konusunda zengin deneyime sahip Ermeni silahlı grupları, Kafkas cephesinden ayrılarak Rus ordusuna katılarak 1918 başlarında Erivan eyaletinin topraklarını bölgeden temizlemek için bir dizi silahlı eylem gerçekleştirdiler. Azerbaycan nüfusu. Azeri nüfusa yönelik şiddetin boyutunu tam olarak görmek için "Mart 1918'e kadar Erivan vilayetindeki yağmalanmış ve terk edilmiş Müslüman (Azerbaycan) köylerinin listesi" ni tanımak yeterlidir.

Bu listede Erivan ilinin Erivan, Surmalı, Eçmiadzin ve Novo-Bayazid ilçelerinde Ermeni silahlı grupları tarafından yağmalanan ve Müslüman (Azerbaycan) nüfus tarafından terk edilen 199 köyün adı yer aldı (Azerbaycan'ın tarihi belgeleri ve yayınları hakkında. Bakü, 1990, s. 216-219).

Aynı zamanda sivillerin fiziksel yıkımı, kanlı katliamlar, vahşet, tehditler, panik söylentileri - tüm bunlar Ermeniler tarafından insanları yüzyıllardır atalarının yaşadığı toprakları terk etmeye zorlamak için kullanıldı. Böylece Ermenilerin yaşadığı yerleşim yerleri suni olarak oluşturulmuş ve Türkiye'den gelen Ermeni mülteci akını nedeniyle sürekli genişlemekte ve büyümektedir.

Mayıs 1918'in sonunda, Güney Kafkasya'daki Erivan eyaletinin topraklarında 10.000 metre karelik bir alan. Ağrı Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra en fazla bir kilometre uzaklıkta, devlet düzeyinde soykırım politikası uygulanmaya başlandı.

Azerbaycan Milli Şurası'nın Erivan şehrinin 29 Mayıs 1918'de Ermenistan'a başkent olarak verilmesine ilişkin kararı (1 Ocak 1916 tarihi itibarıyla "Kafkas takvimine" göre bu şehirde 12605 Azeri yaşıyordu) trajik bir etkisi oldu. 17-31 Ağustos 1919'da Ermenistan Cumhuriyeti topraklarında Eçmiadzin, Surmalı, Erivan ve Novo-Bayazid ilçelerinde yaklaşık 50 Müslüman (Azerbaycan) köyü yıkıldı.

Azerbaycan Cumhuriyetinin Ermenistan Savunma Bakanı Komiseri T. Makinski, 2 Eylül 1919 tarihinde Azerbaycan Savunma Bakanına yazdığı bir mektupta, Erivan vilayetindeki kanlı ekonomik olayları şöyle anlatmıştır: Müslümanların durumu 50-60 köy yeniden yağmalandı, hayatta kalanlar ise mallarını, yiyeceklerini ve tahıllarını depolara atarak kaçtı... Novo-Bayazid, Eçmiadzin ve Erivan ilçelerinden yaklaşık 150.000 Müslüman (Azerbaycan) göç etti.

Şu anda Ermenistan sınırlarında nispeten az sayıda Müslüman yaşıyor, ancak yağma ve talan korkusu nedeniyle sayıları her geçen gün azalıyor. Şu anda Novo-Bayazid bölgesinde Müslüman (Azeri) kalmamıştır. Erivan ilçesinde Ermeni hükümetine bağlı Müslüman (Azerbaycan) sayısı 25.000'den fazla değil, Eçmiadzin ilçesinde (25.000) ve Sürmalı ilçesinde (yine sadece Ermeni hükümetine bağlı ilçelerde) 15.000 kişi var. Müslümanlar (Azerbaycanlılar). Ayrıca Erivan'da 13.000 mülteci ve yerli yaşıyor. Dedeagaç'ta Müslümanların sayısı her zaman az olmuştur. Böylece, ihtiyaç sahibi Müslümanların (Azerbaycanlıların) Erivan vilayetine kaydı sırasında toplam nüfus en fazla 80,000 ve en az 70,000 olacaktır (Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, Bakü, 1998).

Müslüman (Azerbaycan) nüfusun fiili durumu korkunç: Ekmeği yok, tahılı yok, tarım ekipmanı yok, hayvanı yok; çoğunun bir evi bile yok. Müslüman (Azerbaycan) nüfus aç, bitkin, haklarından mahrum ve çaresiz. Ermenistan'daki Müslüman (Azerbaycan) nüfusun büyük çoğunluğunun ekilebilir arazisi yoktur ve yeni yağmalara maruz kalmayanlar (kiralınmış ve gasp edilmiş) topraklarını kullanma fırsatından mahrumdurlar ."

1919 yılının son iki ayında Eçmiyazin kazasına bağlı 62 köy, Surmalı kazasına bağlı 34 köy ve Erivan kazasına bağlı Müslüman (Azerbaycan) köyleri (Zangibasara hariç) yine Ermeni silahlı grupları tarafından tahrip edildi. Vesayet Nezareti'ne göre 1919 yılı sonunda Novo-Bayazid, Erivan

ve Eçmiadzin kazalarının yıkılan Müslüman (Azerbaycan) köylerinden gelen mülteci sayısı 200.000 idi (Azerbaycan'ın tarihi belgeleri ve yayınları hakkında. Bakü, 1990, s. 221-222).

Çoğu Nahçıvan, Şarur, Gazah, Gence ve Şamahı'ya yerleşti. 1920'de Azerbaycan SSR Ulusal Ekonomi Konseyi başkanı NI Solovyov, RSFSR Halk Komiserleri Konseyi başkanı V. Lenin'e "Darbeden sonraki iki ayda Azerbaycan'daki politikamız (Mayıs-Mayıs) başlıklı bir rapor sundu. Haziran)." yapıyordu. "Ermenistan Cumhuriyeti kurulduğunda, sınırları içinde 250 Müslüman köy vardı, hepsi yıkılmıştı ve şimdi orada Müslüman (Azeri) yok" (Azerbaycan'ın tarihi belgeleri ve yayınları hakkında. Bakü, 1990, s. 176).

Erivan eyaletinin Azeri nüfusuna yönelik kitlesel şiddet gerçekleri Ermeni tarihçilerinin eserlerine de yansımıştır. Ermeni tarihçi A. Lalayan şunları yazdı: "Karşı-devrimci Taşnaksutyun partisinin (1918-1920) diktatörlüğü sırasında, Ermeni olmayan nüfusun tamamı yasadışı kabul edildi. Taşnaksutyun'un iki buçuk yıllık yönetimi sırasında Azerbaycanlılara karşı silahlı mücadele Ermenistan'da öldürerek ve yağmalayarak yaşayan sivillerin yaşadığı köyleri yerle bir etti" (Rusya Devlet Sosyal ve Siyasi Tarih Arşivi (RDSSTA), sayfa 38).

Lalayan ayrıca Taşnaksutyun partisinin iktidarda olduğu 30 ay boyunca Ermenistan'ın Türk (Azerbaycan) nüfusunun %77 oranında azaldığını belirtiyor ("Taşnaksutyun Partisi'nin karşı-devrimci rolü" 1990; 58-59).

I. 1948-1953 yıllarında ermeni göçleri

Sovyet döneminde Azerbaycanlıların Ermenistan'dan göçü devam etti. Bu süreç özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yoğunlaşmış ve SSCB'nin çöküşüne kadar sürekli bir eğilim halini almıştır.

SSCB Bakanlar Kurulu'nun 23 Aralık 1947 tarihli Azerbaycan nüfusunun Ermenistan SSC'den Azerbaycan SSC'nin Kür-Araz ovasına yeniden yerleştirilmesine ilişkin kararı I. Stalin tarafından imzalandı. Kararnameye göre, 1948-1950'de Ermenistan'dan 100.000 Azeri tehcir edilecekti.

Ulusal ekonomik kayıtlara ve Ermenistan SSC Tarım Bakanlığı'na göre, yeniden yerleşim başlamadan önce 1948'de 25.000 Azerbaycanlı aile veya yaklaşık 110.000 Azerbaycanlı Ermenistan'da yaşıyordu. Bunlardan sadece 9.000 aile veya 35.000'i ovalarda yaşıyordu ve kalan 75.000'i Ermeni SSC'nin dağlık bölgelerinde yaşıyordu. Azerbaycanlıların yeniden iskân edilmelerinin nedeni, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa ve Ortadoğu'da yaşayan Ermenilerin anavatanlarına taşınmak istedikleri iddiasıydı. Azerbaycan nüfusunun Ermenistan'dan iskan edilmesi, yurt dışından yerleştirilen Ermenilerin kabul ve iskan koşullarını büyük ölçüde kolaylaştırdı. Bu nedenle, karara göre, Azerbaycanlı nüfusun yeniden iskân edilmesi sonucunda özgürleştirilen bina ve evler, gelen Ermeni nüfusunu iskân etmek için kullanıldı (Azerbaycanlıların Ermeni SSC'den sürgünü (1948-1953), 2013; 542).

Ermenistan'dan iskân edilen Azerbaycanlılara imtiyazlar ve krediler verilmesine rağmen, aslında onlar topraklarından, tarihlerinden, kültürel miraslarından, özel evlerinden ve atalarından kalan tüm gayrimenkullerinden mahrum bırakılmışlardır.

Her halükarda, gerçekler, çok sayıda Azerbaycanlı ailenin Ermenistan'dan planlanan yer değiştirmesinin zamanında gerçekleştirilemeyeceğini göstermektedir. Bu nedenle, 6 Eylül 1950'de SSCB Bakanlar Kurulu, "1951-1955 yıllarında Azerbaycan SSC'nin Kür-Araz ova kollektif çiftliklerinin yeniden yerleşimi hakkında" yeni bir karar kabul etti. Bu karara göre, 15.000 kollektif çiftçi ve diğer Azeriler, belirli bir süre içinde Ermenistan SSC'den nakledilecekti (URL 10).

Böylece, Moskova, iskan kampanyasını uzatarak, daha önceki 23 Aralık 1947 ve 10 Mart 1948 kararlarında belirlendiği gibi, Ermenistan'dan iskân edilen istenen Azerbaycanlı sayısını 100.000'e kadar elde etmeye çalıştı. Ancak Azerbaycan SSR Tarım Bakanı I.Abdullayev'in Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreteri I.Mustafayev ve Cumhuriyet Bakanlar Kurulu Başkanı T.Guliyev'e 13 Ekim tarihli mektubu, 1953, Moskova'nın hedefine tam olarak ulaşmadığını gösteriyor. 1948-1953 yılları arasında Ermeni SSC'den 11.914 çiftlik (53.000 kişi) Kür-Araz ovasına taşındı.

Bu tehcir, Çeçenler, İnguşlar, Balkarlar, Karaçaylar ve diğer halkların Kazakistan ve Orta Asya'ya tehciri ile eşdeğerdir. Azeriler zorla tehcir edildi ve bu tehcir on binlerce insanın normal yaşam ritmini bozarak onları yeni koşullara, yeni yaşam tarzlarına, yeni mesleklere uyum sağlamaya zorladı.

1953'te I. Stalin'in ölümünden sonra, Azerbaycanlıların Ermenistan topraklarından yeniden iskan sürecinin yoğunluğunda sürekli bir düşüş yaşandı. Bunun nedeni, bir yandan Sovyet hükümeti tarafından belirlenen zaman çerçevesi içinde bir dizi Azerbaycanlıyı yeniden yerleştirme planlarının uygulanamaması ve diğer yandan değişmek isteyen Ermenilerin sayısındaki keskin düşüştü. Çünkü Batı'da rahat yaşamları vardı Ancak, iskân hareketi ivmesini kaybettiğinde bile, kendilerini Ermenistan'da "ikinci sınıf" hisseden Azerbaycanlıların kademeli göçü kaçınılmaz olmuş ve SSCB'nin çöküşüne kadar giderek kalıcı bir eğilim haline gelmiştir.

3.2 Karabağ Savaşında Nüfusun Dağılımı

1990'ların başındaki Ermeni askeri saldırısının ardından Ermeni nüfusunun işgal altındaki Azerbaycan topraklarına yasadışı olarak yerleştirilmesi, Ermenilerin "Büyük Ermenistan"ı gerçekleştirmek için Güney Kafkasya'da demografik değişiklikler yapmaya yönelik uzun girişimlerinin başlangıcı değil, devamıydı.

Rus idaresi döneminde Karabağ, Azerbaycan'ın bir parçası kabul edilmekte ve Ermeni nüfusu toplam nüfusun ancak % 20'si kadarını oluşturmaktaydı (Aliyev, 2009:7). Ancak Kürekçay anlaşması ve 1805 Osmanlı-Rus, İran-Rus savaşları sonrasında, Çarlık Rusya'sı, Karabağ'da olan hakimiyetini güçlendirmek için Hristiyan unsurları, özellikle Ermenileri, bölgeye yerleştirme politikasını benimsedi (Vaserman, Gınat, 1994; 14; Aliyev, 2009; 7). Bu dönemde Rusya İmparatorluğuna bağlanmış olan Kuzey Azerbaycan hanlıklarının tasfiye edilmesiyle, Ermenilerin bu topraklara göçü "güvenli" bir şekilde, Rus devletinin himayesi altında gerçekleşti (Mercanlı, 2012; 43).

Bu süreç, 19. yüzyılda, Gülistan (1813) ve Türkmençay'ın (1828) Rus İmparatorluğu'na katılmasından sonra bugünkü Azerbaycan'ın kuzey kesiminin Rus İmparatorluğu'na ilhak edilmesiyle Çarlık Rusya'sının politikası tarafından teşvik edildi (Harita 10) (URL 11) .

Harita 10 . 1813 – 1828 yıllarında Gülistan ve Türkmençay anlaşmasında Azerbaycanın kaybettiği topraklar

1828-1911'de İran ve Türkiye'den 1 milyondan fazla Ermeni yerleştirildi. Birinci Dünya Savaşı, Güney Kafkasya'ya sürülen Ermenilerin sayısında da artışa neden oldu: 1914-1916'da bölgeye yaklaşık 350.000 Ermeni daha geldi (URL 12).

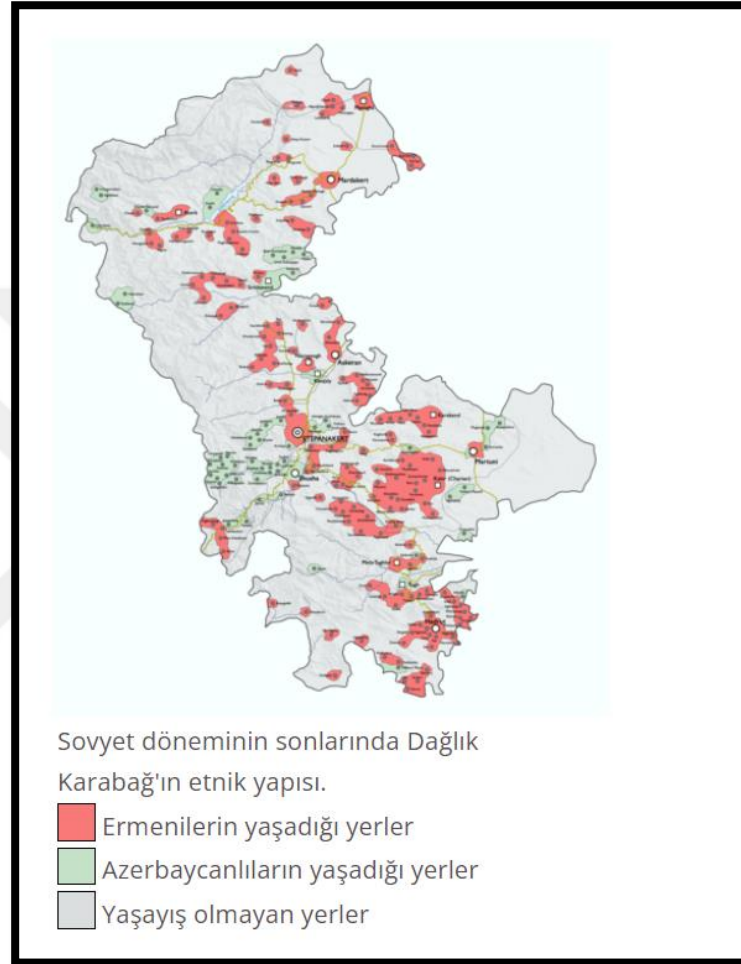
1905-1907'de ve daha sonra 1918'de Bolşevik hareketinin başlangıcında Ermeni silahlı grupları Azerbaycanlılara karşı katliamlar yaptılar. Sovyet döneminde çok sayıda Ermeni'nin göçü ve Azerbaycanlıların kovulması yoluyla topraklarını genişletme girişimleri devam etti. Ermeni ideologları bu sürece, iki bin yıldan fazla bir süredir kendi devletleri olmayan Ermeniler tarafından bir devlet yaratılması için koşulların ve habitatın oluşturulması adını verdiler.

Rusya'daki 1917 Bolşevik devrimi, bölgedeki siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel dengede bir değişikliğe neden oldu. Sovyet Rusya, Çarlık Rusya'sından miras kalan sömürge politikasını farklı bir şekilde sürdürmek istiyordu. Bu nedenle ilk yıllarda Kafkas halklarına tanınan bağımsızlık hakkı daha sonra gasp edilmiştir. Bu dönemde 23 ay Azerbaycan'da yaşayan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920), 28 Nisan'da 11. Rusya Kızıl Ordusu tarafından işgal edilmiş ve yerine

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (1920-1991) geçmiştir. Azerbaycan ile birlikte Gürcistan ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri de kuruldu (URL 13).

1980'lerin sonlarında, Ermenistan'ın Karabağ üzerindeki iddiaları, 1990'ların başında Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı saldırganlığa dönüşen ve yerel Azerbaycan halkının etnik temizliğine eşlik eden Karabağ iddiaları yoğunlaşmaya başladı (Tablo 6).

Tablo 6. Sovyetler zamanı Karabağ'ın etnik yapısı (1991'e kadar)

Şubat 1992'de Azerbaycan'ın Hocalı şehrinde bir gecede 613 sivilin özel bir zulümle öldürüldüğü soykırım, Ermeni vahşetinin zirvesi olarak kabul ediliyor.

Savaş sonucunda işgal edilen Azerbaycan topraklarında Ermenilerin aktif yerleşimi işgal süresince yaklaşık 30 yıl devam etmiştir. Paradoksal bir durum ortaya çıktı: 1991'de Ermenistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmesinden sonra, ülke nüfusu hızla azalırken, Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarının nüfusu yapay olarak artıyordu. İşgal edilen topraklara yerel nüfus yerine üçüncü ülkelerden Ermeniler getirildi.

Bağımsızlık yıllarında Ermenistan'ın nüfusu yaklaşık %15 azaldı - 1993'te 3.514.900'den 2017'de 2.986.100'e. Bu bilgi, Azerbaycan'ın BM Daimi Temsilcisi Yaşar Aliyev tarafından Şubat 2018'de BM Genel Sekreteri'ne gönderilen resmi bir mektupta, Ermenistan Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Servisi'nin (NRSS) raporuna atıfta bulunarak ifade edilmiştir.

Ancak 2015 yılı verilerine göre Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarının nüfusu yasadışı yeniden yerleşim nedeniyle 23.000 kişi artmıştır. Bu bilgi Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı tarafından sağlanmaktadır (URL 14).

Yerinden edilenlerin çoğu - 13.000 kişi Lâçin'e, 8.500 kişi Karabağ'ın dağlık kesimlerine, 700 kişi Kelbecer'e, 520 kişi Zengilan'a ve 280 kişi Cebraill'e yerleşti.

Suriye'den (Mart 2011'de bu ülkede iç savaşın başlamasından sonra) ve Lübnan'dan (Ağustos 2020'de Beyrut limanındaki büyük patlamadan sonra) işgal altındaki topraklarda etnik Ermenilerin yerleşiminin aktif aşaması göz önüne alındığında Azerbaycan'ın, 2020 sonbaharında Karabağ-Yurtseverlik Savaşı sırasında işgal altındaki topraklara yasadışı olarak yerleşen insan sayısı çok daha fazla olabilir.

Uluslararası insancıl hukuk, işgalci ülkenin işgal altındaki bölgelerdeki demografik durumu yapay olarak değiştirmesini kesinlikle yasaklamaktadır.

Bu konular esas olarak 12 Ağustos 1949 tarihli dört Cenevre Sözleşmesi ve bunların 8 Haziran 1977 tarihli Ek Protokolleri tarafından düzenlenmektedir. Ermenistan, bu uluslararası belgelere Haziran 1993'te katılmıştır ve bu belgelerin gereklerini koşulsuz olarak yerine getirmekle yükümlüdür (URL 15).

Bu yasal normlar, bazı devletlerin siyasi ve ırksal nedenlerle nüfuslarının bir kısmını işgal altındaki topraklara kaydırarak bu toprakların etnik yapısını değiştirmeye çalıştığına, İkinci Dünya Savaşı'nın ciddi sonuçlarını önlemek için kabul edildi.

Bu uygulamanın uzun yıllar boyunca ciddi insani sonuçları olduğu için, işgal altındaki toprakların sömürgeleştirilmesine ve bu toprakların fiilen ilhak edilmesinin bir sonucu olan bazı yerlerde "gerçek durumun" kademeli olarak belirlenmesine yol açtı.

Bu, Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi'nin (ANAS) Hukuk ve İnsan Hakları Enstitüsü'nün Ermenistan'ın yerleşim politikasına ilişkin raporunda (Ekim 2020) belirtilmiştir.

Yukarıda bahsi geçen uluslararası belgeler, işgalci devletin işgal altındaki topraklar üzerindeki fiili gücünü dikkate alarak işgalci devlete bir takım yükümlülükler getirmektedir. Bu yükümlülüklerden biri, işgal altındaki toprakların sosyal, demografik ve ekonomik yapısındaki değişikliklerin kabul edilemezliğidir.

Bu nedenle, uluslararası hukuka göre, işgal altındaki topraklarda yerleşim yeri kurma politikası savaş suçu olarak sınıflandırılmaktadır.

1946'da iki sanığı işgal altındaki toprakların demografik yapısını değiştirmekten mahkum eden Nürnberg Uluslararası Askeri Mahkemesi, toprakların demografik yapısındaki değişikliği bir savaş suçu örneği olarak gösterdi.

Ermenistan, insani sonuçları nedeniyle dünya toplumu tarafından kınanan ve uluslararası hukukta kesin olarak yasaklanan II. Dünya Savaşı deneyimini uzun yıllardır tekrarlıyor. Bu, Azerbaycan topraklarını ilhak etmeye çalışan Ermeni devletinin kasten "oldu bitti" statüsünü yarattığı anlamına geliyor.

Ermenistan, işgal altındaki Azerbaycan topraklarında yasadışı yerleşim politikası izleyerek sadece uluslararası insancıl hukuku değil, aynı zamanda Azerbaycan halkının Avrupa Sözleşmesi ile korunan hak ve özgürlüklerini, mülkiyet haklarını, ekonomik, sosyal ve kültürel haklarını da ihlal etmiştir.

Azerbaycan topraklarının işgali nedeniyle, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin belirlediği bu topraklarda uluslararası hukukun ihlal edilmesinden tamamen Ermeni devleti sorumludur.

ANAS Hukuk ve İnsan Hakları Enstitüsü'nün raporunda da belirtildiği gibi, bir devletin başka bir devletin hukuk ihlaline tepki göstermesi ve başka bir devletin yaptığı aynı eylemi görmezden gelmesi uluslararası hukuka aykırıdır ve oldukça tehlikeli emsaller oluşturmaktadır. .

Dünya toplumunun aynı süreçleri dünyanın farklı bölgelerinde değerlendirirken çifte standarda bel bağlaması sorunu da yansıdı. Karabağ da dahil olmak üzere dünyanın dört sorunlu bölgesi hakkındaki bilgileri sistematize eder.

Raporlar, Karabağ'daki yerleşim faaliyetlerinin, işgal altındaki topraklardaki doğal kaynakların geliştirilmesini, işgalci tarafa altyapı desteği sağlanmasını ve genel olarak işgal rejimlerinin yaşamasına ekonomik destek sağlanmasını kapsadığını vurguluyor. Yabancı şirketler ve hatta bazı durumlarda Avrupa ülkeleri bile yerleşim politikasını aktif olarak desteklediler.

KPF düşünce kuruluşuna göre, bu yasadışı faaliyette bulunan şirketler arasında insan haklarına saygı duymakla övünen birçok tanınmış marka var. Ayrıca, bu şirketlerin birçoğunun hükümetleriyle önemli ilişkileri vardır ve genellikle kısmen veya tamamen devlet kontrolü altındadır.

SSCB Yüksek Sovyeti'nin kararıyla kurulan Cumhuriyetçi Dağlık Karabağ Düzenleme Komitesi, -şimdi açık olduğu gibi- baştan başarısızlığa mahkûmdur, çünkü bu, All-Union sisteminin nesnel olarak zayıflayan yeteneklerine dayanıyordu. Bununla birlikte, 20 Ocak 1990'dan beri, Düzenleme Komitesi, Dağlık Karabağ'ın siyasi, yasal ve psikolojik alanını kademeli olarak fethediyor ve nüfusu etnik hoşgörüsüzlük yanılsamasından kurtarıyor. Tüm Birlik devletini kökten yok eden Ağustos 1991 olaylarından sonra, bu komitenin faaliyetleri sessizce durdu. Gorbaçov'un ikiyüzlü ve ikiyüzlü politikası, yeni bir siyasi gerçekliğin "inşasının" bir unsuru haline geldi. 1991 sonbaharında bu politika Azerbaycan ulusu için parlak bir umut vaat etmedi.

2 Eylül 1991'de Dağlık Karabağ Cumhuriyeti (DKC) Azerbaycan SSC'nin Dağlık Karabağ Cumhuriyeti ve Şaumyan (kırsal) bölgesi sınırları içinde ilan edildi. Buna karşılık, 23 Kasım 1991'de Azerbaycan, Dağlık Karabağ'ın özerk statüsünü kaldırdı. Ancak Gorbaçov'un son eylemi olan SSCB Devlet Konseyi, 27 Kasım 1991'de Azerbaycan'ın kararının anayasaya aykırı olduğunu ilan etti. 10 Aralık 1991'de DKC'de Ermeni cemaatinin bağımsızlığı konusunda önceden programlanmış bir referandum yapıldı. 6 Ocak 1992'de mono-etnik "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti"nin bağımsızlık ilanı ilan edildi. Ermeni ayrılıkçılar bu kararı alarak Soğuk Savaş'ı, Erivan'ın saldırgan fantezileri tarafından rehin alınan masum Azerilerin ve Ermenilerin topluca katledilmesine yol açan bir "sıcak aşama"ya dönüştürdüler (URL 16).

1992 ve 1993 askeri harekâtları sırasında Ermenistan, Azerbaycan topraklarının yüzde 20'sini işgal etti. Sonuç olarak, bir milyondan fazla insan Ermenistan tarafından etnik temizliğe maruz kaldı. Bu bağlamda Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev şunları söyledi: "Sınırlar tüm dünya tarafından tanınıyor - toprak bütünlüğümüz BM tarafından tanınıyor. Dünya toplumu egemenliğin işgaline yeterince dikkat etmedi. Bütün bunlar en büyük adaletsizliktir ve yıllardır devam ediyor."

1993 yılında Azerbaycan milleti, güçlü bir devlet lideri, ömür boyu sınanmış yönetim kadrosu ve her şeyden önce yaratıcı bir lider şahsında beşeri sermayenin ne kadar değerli olduğunu kendi tecrübesiyle anladı. Bu millet tarihsel ölçekte şanslıydı, hepsi oradaydı. Aristoteles'in entelechy dediği potansiyel imkânların fiili imkânlara geçişini gerçekleştirmek için halkın iradesi gerekiyordu.

Tablo 7. Azerbaycanlıların Karabağ'da illere göre nüfusunun dağılımını gösterelim

Şuşa şehri				
1851	1886	1910	1916	1989-1992
15.194	30.000	39.413	43.869	23.156

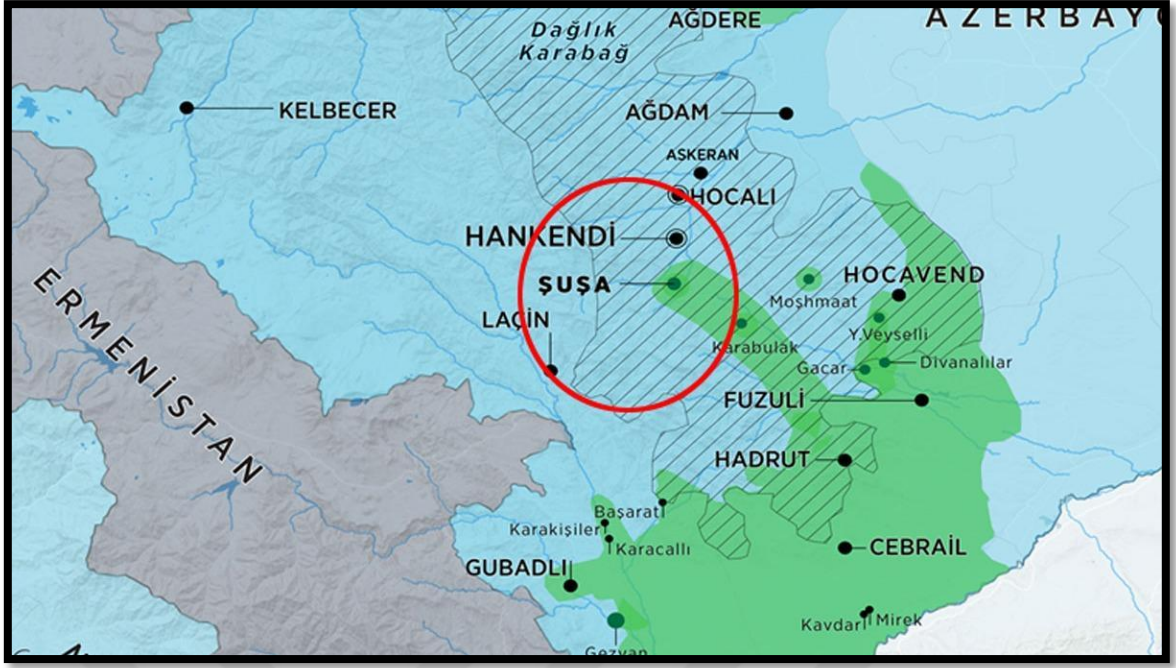
Kaynak: (URL 17)

1916'da nüfusun çoğunluğunu 23.396 kişi ve %53 oran ile Ermeniler oluştururken, Azerbaycanlılar da 19.121 kişi ile halkın %44'ünü oluşturmuştur (Obzor Yelizavetpolskoy goubemii za 1910 ", Tiflis, 1912; 141). 1989'da kentin toplamda 23.156 kişilik olan nüfusunun %92'sini Azerbaycanlıların, geriye kalan azınlık nüfusunun ise 1.620 kişi ile (%7) büyük oranda Ermeniler oluşturmaktaydı (Amirbayov, Elçin. Harvard Üniversitesi, Aralık 2001, 1 Eylül 2006).

Tablo 8. Şuşa'nın tarihi nüfusu ve etnik yapısı

Şuşa'nın tarihi nüfusu ve etnik yapısı							
Yıl	Ermeni		Azerbaycanlı		Diğer		Toplam
1823	421	27.5 %	1111	72.5 %			1532
1830	762	44.2 %	963	55.8 %			1725
1851							15.194
1886	15,188	56.7 %	11,595	43,3 %	23	0,1 %	26,806
1897	14,420	55,7 %	10,778	41,6 %	683	2,6 %	25,881
1904		56,5 %		43,2 %			25,656
1916	23,396	53,3 %	19,121	43,6 %	1,352	3,1 %	43,869
Mart 1920 : Şuşa katliamı							
1926	93	1.8 %	4900	96,4 %	111	2,2 %	5,104
1939	1,476	27.2 %	3,701	68,2 %	247	4,5 %	5,424
1959	1,428	23.3 %	4,453	72,8 %	236	3,9 %	6,117
1970	1,540	17.7 %	6,974	80,2 %	179	2,1 %	8,693
1979	1,409	13.1 %	9,216	85,5 %	159	1,5 %	10,784
Eylül 1992: Ermenilerin Şuşa'yı işgali ve Azerbaycan Türklerinin tehcir edilmesi							
2005	3,105		100 %				3,105
2009	3,900		100 %				3,900
2015	4,064		100 %				4,064

Kaynak: Amirbayov, "Bir Dağlık Karabağ Yerleşiminde Şuşa'nın Önemli Rolü", 2001.

Harita 11. Şuşa şehri

Zengilan Şehri:

İşgal sonucunda bölgenin 36.000 nüfusunun %99,0'unu oluşturan Azerbaycan Türkleri tamamen sürgün edilmiş ve Ermeniler bölgeye 383 erkek yerleştirip Kovsakan (Ermenice: Ковсакан) adını vermişlerdir (<http://census.stat-nkr.am/nkr/1-5.pdf> 22 Temmuz 2017'de Wayback Machine'de arşivlendi. Dağlık Karabağ Cumhuriyeti Nüfus Sayımı).

Harita 12. Zengilan şehri

Hocalı şehri:

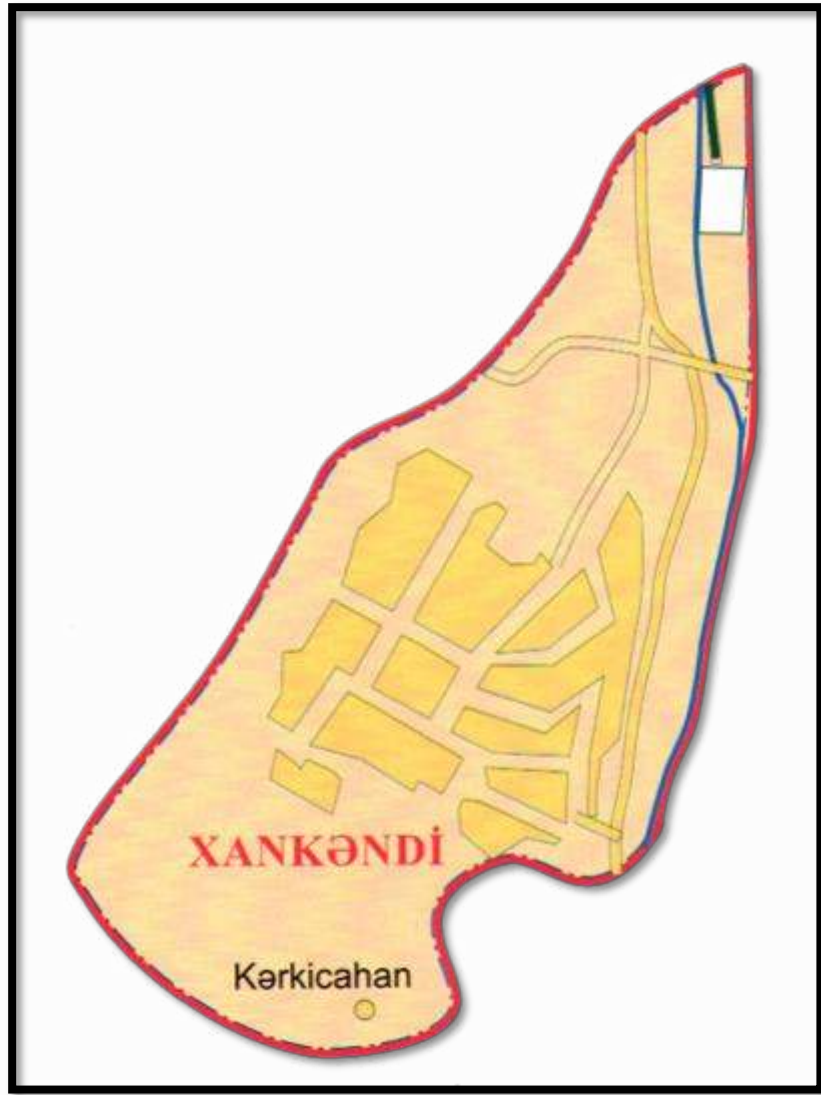
Hocalı, Dağlık Karabağ bölgesinde Güney Kafkasya'da toprak anlaşmazlıkları olan bir şehirdir. Hukuken Azerbaycan'ın Hocalı Bölgesi'nin idari merkezi olan yerleşim, fiilen Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin kontrolü altında ve Askeran vilayetine aittir. 2008 yıl Azerbaycan verilerine göre nüfusu 5.900, 2005 yıl Ermeni verilerine göre ise 908 erkektir (Dağlık Karabağ Cumhuriyeti pop-stat.mashke.org. 23 Mart 2020 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 19 Ekim 2020).

Harita 13. Hocalı şehri

1. Hankendi Şehri:

Hankendi, Gargar nehrinin kıyısında, Karabağ dağ serisinin doğu eteğinde, Bakü'den 385 km uzaklıkta bulunmaktadır. Hankendi şehrinin sınırları içinde Hankendi şehri ve Kerkicahan kasabası bulunmaktadır. Nüfusunun sayı 55.9 bin kişidir ve hepsi zaten ermeni nüfusudur (Mkrtychyan,1985; 124).

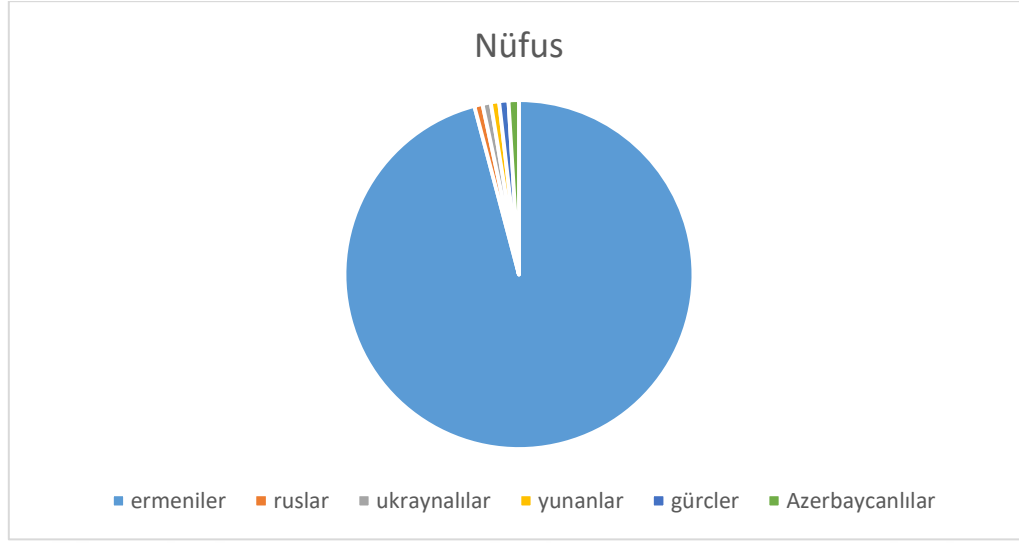

Harita 14. Hankendi şəhri

1994 yılına kadar süren savaş sırasında 800.000-1.055.407 Azeri Türkü, Ermenistan ve işgal altındaki topraklardan Dağlık Karabağ dışındaki Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarına, 230.000 Ermeni ise Azerbaycan Cumhuriyeti'nden çoğu Azerbaycan'a göç etmek zorunda kaldı ("Dünya Factbook - Azerbaycan, Ulusötesi Sorunlar". 13 Nisan 2009).

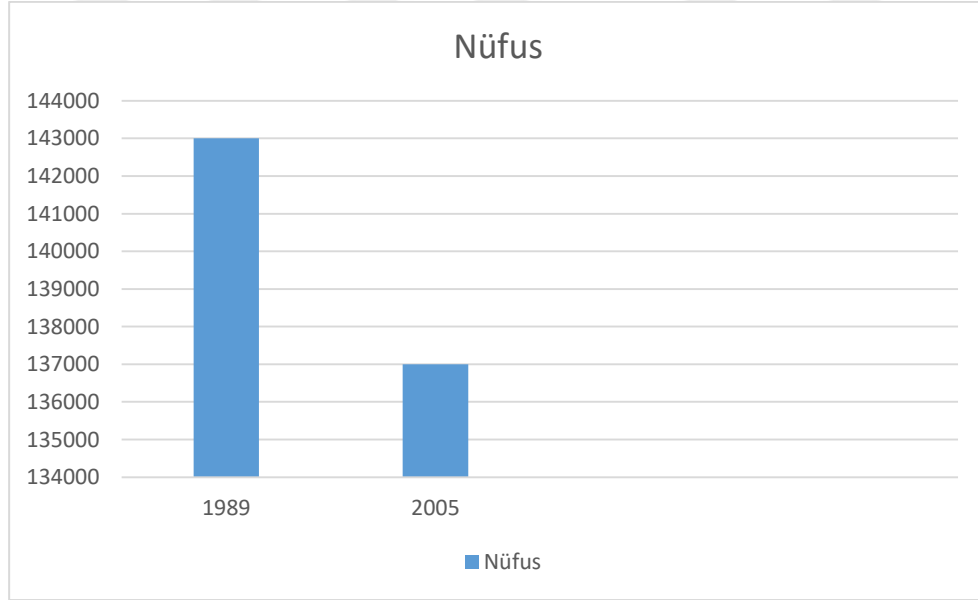
18 Ekim'den 27 Ekim 2005'e kadar, işgal altındaki Dağlık Karabağ'da nüfus yoklama ve bir nüfus sayımı formu doldurularak bir nüfus "nüfus sayımı" yapıldı. 65120 erkek ve 69742 kadın olmak üzere 134862 nüfuslu. Aynı zamanda, yerleşik nüfus, 66.555'i erkek ve 71.182'si kadın olmak üzere 137.737 kişi olarak ölçüldü. Böylece, Ermeni kaynaklarına göre, Dağlık Karabağ'ın hem fiili hem de kalıcı nüfusu (137.737 kişi) 2005 yılında 1989 yılına göre azalmıştır. 51.348 kişi için yıl (189085 nüfuslu). (1959, 1970, 1979, 1989, 2005 için cinsiyete ve verilere göre Dağlık Karabağ'ın mevcut ve kalıcı nüfusunun (kentsel, kırsal) büyüklüğündeki değişiklikler (URL 18).

Tablo 9. İşgal altındaki Dağlık Karabağ nüfusunun etnik yapısı (2005)

Kaynak: 8 Uyuşma göre kalıcı nüfus (kentsel ve kırsal dahil) (URL 19).

İşgal yıllarında, yani söz konusu nüfus sayımına göre, Karabağ'ın daimi Ermeni nüfusu 137.380 kişi, yani %99.74; Rusların sayısı - 171 kişi veya% 0.12; Ukraynalıların ve Yunanlıların sayısı %0.02 (sırasıyla 21 ve 22 kişi); 12 Gürcü (%0.01); ve son olarak, 6 Azerbaycanlı - %0.00. (8 Uyuşma göre kalıcı nüfus (kentsel ve kırsal dahil) (URL 20).

Grafik 1. 1989 ve 2005 yıllarında Dağlık Karabağ'ın Ermeni nüfusu

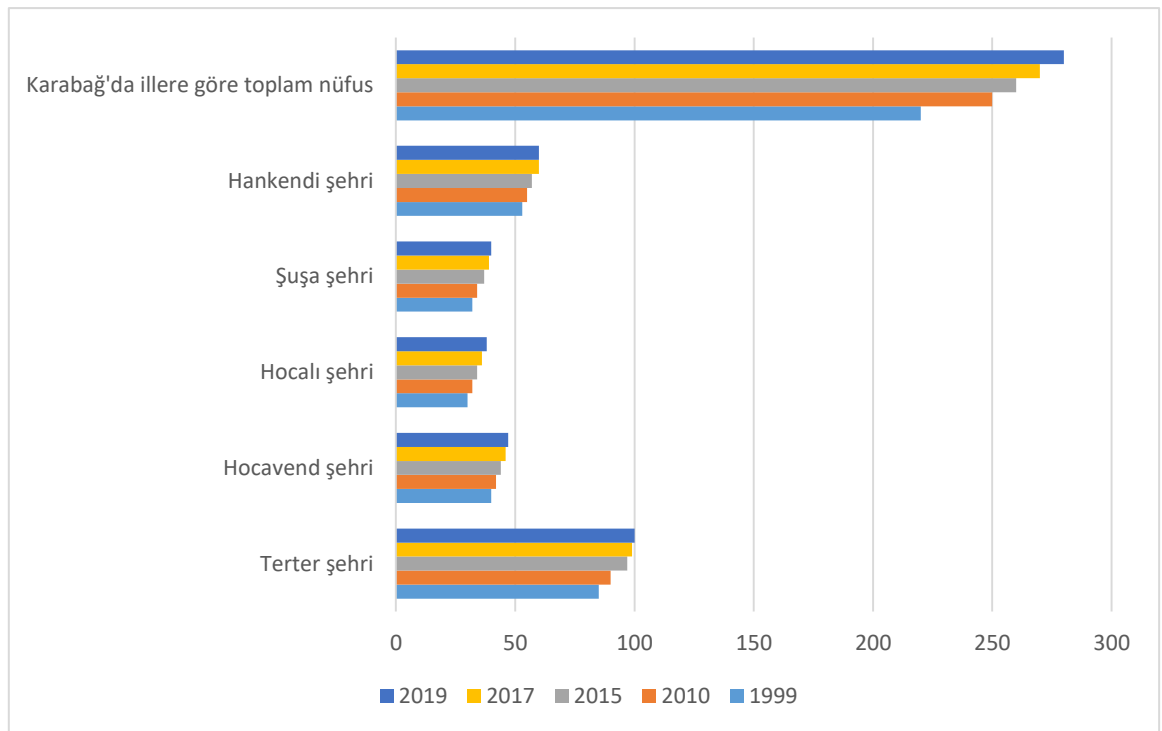
Kaynak: 1989 Tüm Birlik nüfus sayımı. SSCB cumhuriyetlerinin bölgelerinin kentsel ve kırsal nüfusunun cinsiyete ve uyuşma göre dağılımı. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (URL: 21). Uyuşma göre kalıcı nüfus (kentsel ve kırsal dahil) (URL: 22)© Caucasian Düşüm).

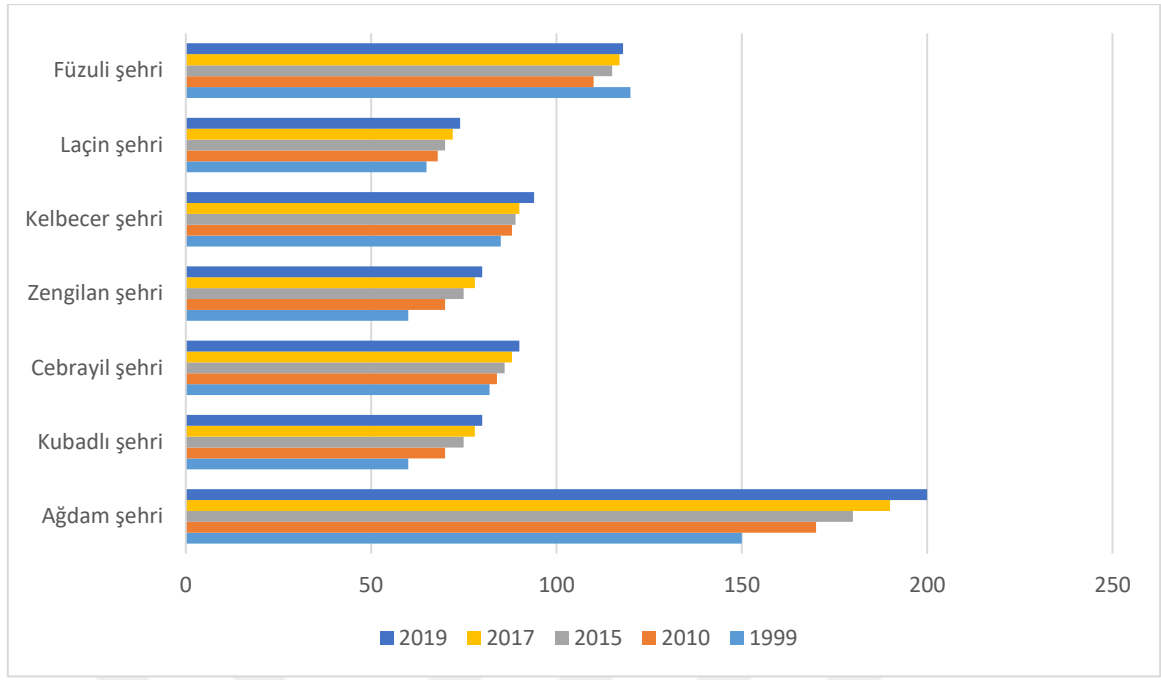
Böylece Dağlık Karabağ'ın Ermeni nüfusu 1989'da 145.450 kişiden 137.380 kişiye düşmüştür. 2005'te veya %5,5; aynı anda etnik olarak 1989'da %76.92'den 2005'te toplam nüfusun %99.74'üne yükseldi.

Aslında, Dağlık Karabağ mono-etnik veya tek uluslu bir bölge haline geldi, etno-demografik resmi kökten değişti.

Tablo 9'taki verilerin, bağımsızlığın yeniden kazanılmasından sonra (27 Ocak - 3 Şubat 1999 tarihleri arasında) Azerbaycan'daki ilk nüfus sayımının verilerine dayanarak 1999'dan başladığına dikkat edilmelidir.

Resmi istatistiklere göre: Azerbaycan Cumhuriyeti, hem Dağlık Karabağ'ın hem de komşu 7 bölgenin yasal Azeri nüfusunda bir artış oldu.

Grafik 2. Karabağ'da illere toplam nüfus (1999-2009)

Kaynak: İstatistik Yıllığı. Önemli Demografi, s. 34 ([URL:23](#)).

Tablo 10. Karabağ bölgesinin 1999-2019 yıllar zamanında şehirlerinin nüfusu

	1999	2010	2015	2017	2019
Dağlık Karabağ özerkliğinde olan şehirlerin nüfusu	234,4	251,9	261,9	265,1	268,2
Terter şehri	92,2	98,4	102,5	103,6	104,7
Hocavend şehri	39,6	42,1	43,2	43,6	44,1
Hocalı şehri	23,8	26,5	27,8	28,3	28,8
Şuşa şehri	24,3	29,7	32,8	33,8	34,7
Hankendi şehri	54,5	55,2	55,6	55,8	55,9
Karabağ'ın 7 şehrinde nüfus dağılımı	546,7	603,5	648,1	664,9	679,0
Ağdam şehri	153,3	180,6	194,8	200,0	204,0
Kubadlı şehri	32,9	36,7	39,6	40,7	41,6
Cebrayıl şehri	59,3	72,7	77,8	79,9	81,7
Zengilan şehri	35,3	40,5	43,4	44,4	45,2
Kelbecer şehri	66,2	83,2	89,8	92,1	94,1
Laçın şehri	63,2	70,9	75,1	76,9	78,6
Füzuli şehri	136,5	118,9	127,6	130,9	133,8

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, Azerbaycan bölgeleri. Bakü: 2018; 795, 632-742 (URL:24-25).

3.3 II. Karabağ Savaşı ve Savaşın Sonra Nüfus Dağılımı

Dağlık Karabağ'da Türkiye destekli Azerbaycan ve Ermenistan ile onun desteklediği tanınmayan Dağlık Karabağ Cumhuriyeti arasında silahlı çatışmalar yaşanıyor. Çatışmalar 27 Eylül 2020 sabahı, Karabağ Savaşı (1988-1994) sonrasında kurulan temas hattında başladı ve her iki taraf da askerî ve sivil kayıplar bildirdi. Başlangıçta karşılıklı devam eden sınır çatışmaları, Azerbaycan kuvvetlerinin kademeli olarak ilerleyişi ile de jure olarak Azerbaycan'a ait olan Dağlık Karabağ ile Dağlık Karabağ etrafındaki yedi rayondaki Ermenistan ve Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin işgalini[g] sona erdirmeye evrildi (Buzluktan çıkan savaş: Dört soruda Dağlık Karabağ sorunu". Habertürk. 29 Eylül 2020 tarihinde kaynağından arşivlendi) (Harita 15).

Harita 15. II Karabağ savaşı ve işgalden kurtulan şehirler

Altıncı günde Ermenistan ve Azerbaycan birbirlerinin altyapı tesislerine karşı füze ve roket saldırıları düzenlemeye başladı. Vurulan hedefler arasında; çok namlulu roketatar ile vurulan Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin başkenti Hankendi, füze saldırılarına uğrayan Ermenistan'ı Dağlık Karabağ'a bağlayan bir köprü ve Ermeni güçler tarafından balistik füzelerle dört kez vurulan Azerbaycan'ın en büyük ikinci şehri Gence vardı. Çatışmaların yedinci gününün sabah saatlerinde Azerbaycan, büyük bir taarruz başlattı ve Dağlık Karabağ'ın kuzeyinde ilerleyerek bazı bölgesel kazanımlar elde etti ancak ilerleme daha sonra durdu ("İkinci Dağlık Karabağ Savaşı, 29 Ekim 2020).

Çok sayıda ülke ve Birleşmiş Milletler çatışmayı şiddetle kınadı ve her iki tarafı da gerilimi azaltmaya ve müzakereleri gecikmeden sürdürmeye çağırdı. 10 Ekim'de Uluslararası Kızılhaç Komitesi desteği ve Rusya arabuluculuğunda hem Ermenistan hem de Azerbaycan tarafından kabul edilen insanî ateşkes resmen yürürlüğe girse de ateşkes her iki taraf tarafından da tamamen göz ardı edilerek ölümlerin planlanan dönüşü ve yaralı ve tutukluların değişimi durduruldu. (Bagirova, Nvard Hovhannisyanyan, Nailia (14 Ekim 2020)

Dağlık Karabağ'ın ikinci en büyük şehri Şuşa'nın Azerbaycan kontrolüne geçmesi sonrası 9 Kasım 2020 tarihinde, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in arabuluculuğu ile Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Ermenistan başbakanı Nikol Paşinyan tarafından Ateşkes Antlaşması imzalanarak Dağlık Karabağ bölgesindeki tüm çatışmalara 10 Kasım 2020 tarihinde

Moskova saati ile 00.00 itibarıyla son verildiği açıklandı. Tanınmayan Dağlık Karabağ Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Arayik Harutyunyan da çatışmaların sona ermesini kabul etti (RIA Novosti (Rusça) 9 Kasım 2020).

Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı'nın yaydığı bilgilere göre, Vatan Savaşı'nda Silahlı Kuvvetlerimizin 2783 askeri şehit olmuştur. DNA analizi ile çok sayıda askerin tespit edilmesi ve 100'den fazla kayıp askerin bulunmasıyla şehit sayısı artabilir. Askerler sağlık kurumlarında tedavi ediliyor. Azerbaycan'ın askeri teçhizat açısından kayıpları küçüktü.

Ermeni tarafı savaşta 3.363 askerin öldürüldüğünü doğrulasa da gerçekte bu rakam çok daha yüksek.44 gün süren savaş sonucunda Ermenistan, 10 adet S-300 ve taktik muharebe aracı, 366 tank, 352 farklı kalibre top, 22 insansız hava aracı, 5 Su-25 uçağı, 50 Tor, Osa, Kub, Krug uçaksavar silahları bir füze kompleksinden yoksun bırakıldı. Aynı zamanda muharebe operasyonlarında 97 Grad, 4 Smerch, 1 Tos ateşli silah, 2 Hurricane, 1 Yars, Tochka-U, balistik füzeler ve özel öneme sahip Elbrus füze kompleksleri imha edildi. Azerbaycan ordusu tarafından tahrip edilen veya yağmalanan askeri teçhizatın maliyetinin en az 3,8 milyar dolar olduğu tahmin ediliyor. Çatışmadan önce Türk kaynakları, Irak ve Suriye'den birçok YPG ve PKK üyesinin Azerbaycan'a karşı Ermeni militanları eğitmek için Dağlık Karabağ'a yerleştirildiğini bildirdi. 30 Eylül'de Türk kaynakları, yaklaşık 300 PKK savaşçısının İran üzerinden Dağlık Karabağ'a nakledildiğini bildirdi. Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'ne göre 28 Eylül'de Ermeni kayıpları arasında Suriye ve Ortadoğu'nun çeşitli ülkelerinden gelen Ermeni kökenli paralı askerler var. 30 Eylül'de Hikmet Hacıyev, "Uluslararası toplum, Ermeni terörist güçlerinin Azerbaycan'a karşı kullanılmasına yeterince yanıt vermelidir" dedi. Bazı PKK ve YRG üyeleri, çeşitli medya kuruluşlarına verdiği son röportajlarda, terör örgütü üyelerinin Karabağ'da Ermeni tarafında savaştığını da itiraf etti.

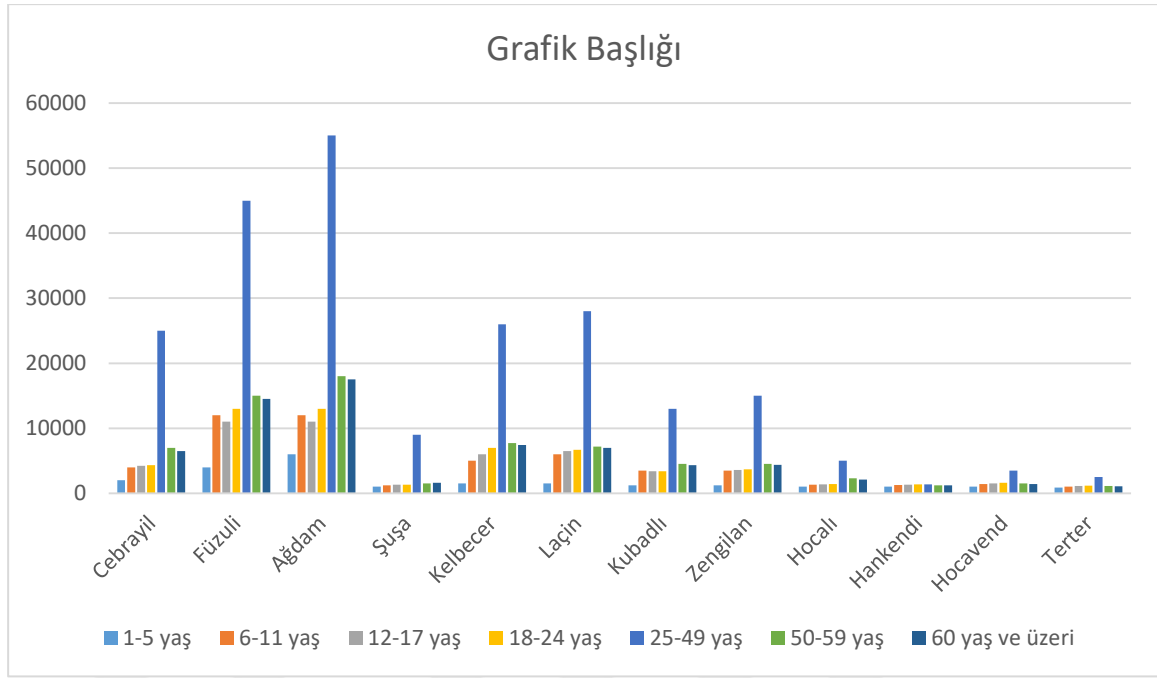
Ayrıca Lübnan, Suriye, Fransa ve bazı Latin Amerika ülkelerinde yaşayan Ermeni asıllı vatandaşların, uluslararası hukuk ilkelerine aykırı olarak Ermeni diasporasının zorlamasıyla çatışmalara katıldıkları bilinmektedir. 1 Ekim'de Suriye İnsan Hakları Gözlemevi, Ermeni kökenli Suriyeli savaşçıların Suriye'den Ermenistan'a götürüldüğünü doğruladı.

Daha önceki savaşlarda "Burnt Land" diye bir taktik vardı. İşgalci ordu geri çekilmek zorunda kaldığında, her şeyi yok etti veya yağmaladı, yapamadıklarını ateşe verdi. Bu aynı zamanda arazinin gerçek sahibi olan yerel halkın artık oraya yerleşmemesi için yapıldı.

Azerbaycan'ın İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra Karabağ'a iade edilecek yaklaşık nüfusu Laçın bölgesi - 74.100 kişi , Kelbecer ilçesi - 88.300 kişi, Ağdam bölgesi - 191,700 kişi, Fuzuli bölgesi - 125.400 kişi, Cebrail ilçesi - 76.600 kişi, Kubadlı ilçesi - 38.900 kişi, Zengilan ilçesi - 42.700 kişi (Harita 16).

Tablo 11. Karabağ'dan yerinden edilmiş kişilerin yaş aralığı

Şehirler	Yaş aralığı							Toplam
	1-5	6-11	12-17	18-24	25-49	50-59	60 +	
Cebrayıl	2418	6853	7076	7142	26245	8662	8538	66934
Füzuli	5175	13048	12074	14513	46037	15724	15623	122194
Ağdam	7837	13530	13728	15084	56582	19917	19645	146323
Şuşa	1954	2642	2617	2816	9806	3494	3310	26639
Kelbecer	2902	7273	7849	8566	28124	8581	8109	71404
Laçın	2630	7245	7740	8663	28460	9177	8707	72622
Kubadlı	1401	3711	3607	3672	13812	4992	4253	35448
Zengilan	1431	3808	3924	4099	15743	5736	5097	39838
Hocalı	612	1581	1426	1550	5475	1702	1425	13771
Hankendi	551	622	766	791	738	554	278	4300
Hocavend	473	1205	1198	1335	4379	1405	1135	11130
Terter	117	293	298	427	1216	378	378	3107
Kazak	127	312	359	405	1513	542	542	3800
Toplam	27628	62123	62662	69063	238130	80864	77040	617510

Grafik 3. Karabağ'da Şehirlere göre Nüfusun yaş aralığı

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Yerinden Edilmiş Kişiler İşleri Devlet Komitesi, 2020.

Sunulan verilere göre ve bu Grafik 4'te açıkça görülmekte olup, 25-49 yaşları arasındaki (yani aktif çalışma çağındaki) ülke içinde yerinden edilmiş kişiler aslında bu bölgelerdeki nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Ayrıca, ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin toplam sayısının 2020 itibarıyla 617.510 olduğu da belirtilmelidir.

3.4 Azerbaycan'daki Mülteciler

Ermenistan'dan Azeri mülteciler - Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarından 350.000 kişi -789.000 Orta Asya'dan (Ahıska Türkleri) Mülteci - 60.000 Diğer ülkelerden gelen mülteci ve sığınmacılar - 1.500 (2003 yılına kadar sayıları 11.000 idi). Toplam 1.200.500 . Azerbaycan jeopolitik konumu ve sahip olduğu zengin yeraltı yatakları ile günümüzde önemli bir stratejik konum arz etmektedir. Ancak Ermenistan'ın Karabağ'ı işgal süreci ve sonrasında Azerbaycan her yönüyle karmaşık bir süreç içerisine girmiştir. Bu da ülkede zorunlu göç hareketlerinin çok hızlı bir şekilde cereyan etmesine sebep olmuştur. Zorunlu göç olgusu göç alan yerleri olumlu ve olumsuz olmak üzere çift yönlü etkilemektedir. Özellikle dış ülkelerden ve ülke içi savaş nedeniyle bir bölgeden diğerine zorunlu göç eden insanlara konut ve iş temini gereklidir. Azerbaycan'da görülen iç göçlerin başlıca dikkat çekici özelliği meydana gelen göçlerin % 90'ının Karabağ ve çevresinden savaş nedeni olarak gerçekleşmesidir. Azerbaycan'da göç konusunda zorunlu dış göç de dikkat çekicidir. Ülkede zorunlu dış göçün en önemli nedeni Ermenistan'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin Azerbaycan'a göç etmek zorunda bırakılmalarıdır. Karabağ Savaşı sonrası mecburi göçmenlerin, Azerbaycan'ın 31 şehir ve bölgesine yerleştirilmesi amaçlamıştır. Azerbaycan yönetimi göçmenleri başkent Bakü dışında diğer bölgelerde yerleştirme politikası gütmeye de bunda pek başarılı olamamıştır. Azerbaycan'ın bütün bölgelerindeki 72 idari bölgeden 57'si arazisinde

yerleşen göçmenlerin tahminen %43'ü şehirlerde, 1/5'i ise sınır bölgelerinde yerleştirilmiştir. Şehre yerleşenler daha ziyade okul, yurt, çocuk yuvası, pansiyon gibi devlete ait sosyal binalarda yerleştirilmişlerdir. Sınır bölgelerindekiler ise sosyal binaların yanı sıra akraba ve tanıdıklarının yanlarına yerleşmişlerdir. Geçici göçmen (kaçkın ve mecburi göçkün); yerleşim birimlerinin ekseriyetinde temiz su, elektrik, kanalizasyon vs. gibi altyapı yatırımları yetersiz kalması yeni ve modern yerleşim birimleri yapılana kadar mağduriyet yaşamışlardır. Sigma Araştırma Merkezi'nin 1997 yılında yapmış olduğu bir çalışmada, göçmenlerin sadece %7'sinin yaşadıkları yerlerin asgari yaşam standardına uygun olduğu anlaşılmıştır (Oğan, 2010). Yaklaşık 10 yıl gibi bir süre sonunda, 2007 yılı içerisinde geçici barınma merkezleri kaldırılmış ve günümüzde toplumsal karmaşıklık büyük ölçüde giderilmiştir (URL 26).

Tablo 12. İşgal Sonucunda Yerinden Olan Azerbaycan Vatandaşlarının Sayısı

Sıra	İl adı	Arazinin işgal tarihi	Mecburi göçmenlerin sayısı		Cephe hattına yakın yerleşim yerlerinden geri çekilenlerin sayısı		Öz yurtlarını terk etmek zorunda kalanların genel sayısı	
			Aile	Birey	Aile	Birey	Aile	Birey
1	Hocavend	02.10.1992	2271	9542			2271	9542
2	Hocalı	26.02.1992	3156	12200			3156	12200
3	Şuşa	08.05.1992	5992	24165			5992	24165
4	Laçın	18.05.1992	16255	66646			16255	66646
5	Kelbecer	02.04.1993	16042	61947			16042	61497
6	Ağdam	23.07.1993	32315	132493	3138	12866	35453	145359
7	Cebrail	23.08.1993	16140	62519			16140	62519
8	Kubatlı	31.08.1993	7711	31619			7711	31619
9	Füzuli	23.08.1993	25986	106543			25986	106543
10	Zengilan	29.10.1993	8862	36335			8862	36335
11	Tertir (13 ilçe)	17.06.1993	698	2865	736	3014	1434	5879
12	Akçabedi (1 İlçe)	12.06.1993	826	3389			826	3389
13	Kazak (7 İlçe)	25.10.1992	1668	6841	8956	29426	10624	36267
14	Gedebey (2 İlçe)	28.07.1992	75	308	4049	13304	4124	13612
15	Ağstafa	28.10.1992			3608	11908	3608	11908
16	Beylekan	23.08.1993			3818	12600	3818	12600
17	Tovuz	23.10.1992			9117	30087	9117	30087
18	Nahçıvan (1 İlçe)	18.06.1990 16.05.1992	237	975	4602	14994	4839	15969
Toplam			138234	558387	38024	128199	176258	686586

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Kaçkınların ve Mecburi Göçmenlerin Meseleleri Üzerine Devlet Komitesi: (URL 27).

Kurtarılan bölgelerin restorasyonu için Stratejik Eylem Planı üzerindeki çalışmalar yaklaşık iki aydır tamamlandı. Rapora göre, Eylem Planı bu belgeye dayanılarak hazırlanmış, ön görüşmelerden geçmiş ve ilgili makamlarla mutabakata varılmıştır. Ancak, belirli alanların restorasyonu için dağıtım ve programlarda bazı düzenlemelere ihtiyaç vardır. Yakın gelecekte bu konularda somut sonuçlara varılması beklenmektedir. Kurtarılmış bölgelerin restorasyonu ile ilgili bazı hükümler zaten biliniyor. Bu nedenle plan, yerleşim alanlarının ölçeğine ve ekonomik potansiyeline bağlı olarak restorasyon çalışmasının 3 aşamada yapılmasını önermektedir. Birinci etap Cebayıl, Fuzuli ve Ağdam bölgelerinin, ikinci etap Zengilan, Gubadlı, Kelbecer ve Laçın, üçüncü etap Şuşa ve Hocavend ilçelerinin, Dağlık Karabağ bölgesinin tüm yerleşim yerleri ve Gazah bölgesine bağlı 7 köyün rehabilitasyonunu öngörüyor. İlk belgeye göre ilçe merkezleri ve büyük yerleşim yerlerinde restorasyon ve imar çalışmaları başlayacak. Aynı zamanda Şuşa'nın yeniden inşasının da ilk etapta yer alması bekleniyor. Elbette yeniden yerleşim için altyapı oluşturulmalıdır. Bu, elbette, zaman alır. Ancak, Laçın ve Kelbecer gibi bazı bölgelerde, yer değiştirilebilecek belirli koşullar vardır. Diğer alanlarda ise en azından orada Azerbaycan'ın varlığının sağlanması için inşaat çalışmalarına başlanmalıdır. Kurtarılan alanlar büyük bir inşaat sahası olmalı ve muhtemelen öyle olacaktır. Büyük ölçekli yapılaşma bu alanlarda hayata dönüş olacaktır.

Diğer bir konu ise Hankendi ve Hocalı gibi bölgelerimizle ilgili. Azerilerin yerleşimi ve evlerine dönüşleri bu bölgelerde başlamalıdır. Bu en önemli sorun. Bu bölgelere yerleşmenin gecikmesi gerçekten ek tehditler oluşturuyor. Ermenilerin bu bölgelerde terör grupları oluşturmaya başladıklarına dair ilk resmi raporlar zaten var. Geç kalırsa bu süreçlerin önüne geçmek zor olacaktır. Bu nedenle, bu alanların gecikmeden yerleşmesi gerekir. Bu hem halkın evlerine dönüp hasretlerine son vermesi açısından hem de Ermenilerin sinsi niyetlerinin önüne geçilmesi açısından önemlidir. İdari ve sosyal yapının inşası üçüncü aşama, yerleşimin gerçekleştirilmesi ise dördüncü aşamadır. Daha çok yerel altyapı projelerinin uygulandığı görülmektedir. 2021 yılında kurtarılan topraklarda yeniden imar çalışmalarının yeniden başlaması için devlet bütçesinden 2,2 milyar manat ayrılacağını ve bu fonların tahsis edileceğini de hesaba katarsak. Fuzuli'de uluslararası havalimanı, "Zafer Yolu", Horadız-Zangilan, Hadrut-Cebrail-Şükurbaylı yollarının yapımı ve demiryolu hattının genişletilmesi projeleri devam ediyor. Enerji ve diğer tesisler inşa ediliyor ve Şuşa ve Hadrut şehirlerine şimdiden enerji sağlandı. Diğer kurtarılmış bölgelerde ise enerji arzının yılsonuna kadar tamamlanması bekleniyor. Altyapının tam oluşumu önümüzdeki 3 yıl içinde tamamlanacak. Daha sonra idari ve sosyal binaların yapımı ve yerleşim süreci gerçekleştirilecektir. Azerbaycan Mülteci Cemiyeti, Batı Azerbaycanlıların kurtarılmış Dağlık Karabağ topraklarına yerleştirilmesi için Azerbaycan'ın tüm bölgelerinden başvurular alırken, geçmişte sadece Bakü'de yaşayan Azeri mülteciler başvurdu. Ayrıca başvuran ailelerin sayısı şimdiden yüzleri, binleri aştı ve kurtarılan topraklara yerleşmek isteyen on binlerce insan var (URL 28).

İkinci Karabağ Savaşı arifesinde, Yukarı Karabağ'da 60.000-65.000 Ermeni'nin yaşadığı bilgisi yayıldı. Ancak birkaç gün önce ayrılıkçı lider Arayik Arutunyan bölgedeki Ermeni nüfusu için kesin bir rakam verdi: Martuni'nin (Hocavend) bazı köylerinden sürülen Ermenileri savunamadık ve 50.000'den fazla Ermeni Karabağ'ı terk etti. Karabağ'ın nüfusunun 45.000 değil, 200.000'den fazla olmamasının nedenlerinden biri de budur. Şaumyan'ın nüfusunun sadece %10'u Karabağ'da kaldı (URL 29).

Karabağ Savaşı yaşanırken ve ateşkes sonrası Azerbaycan'da siyasi karışıklar baş göstermiş, ülke genel refah düzeyi asgari seviyeye inmiş, iş imkânları azalmış, yaşam kalitesi düşmüştür.

Ateşkes sağlanmasına rağmen işgal edilen bölgelerdeki cephe hattında ve sınır boyunda özellikle Ermenistan tarafından sürekli ateşkesin bozulması, sınır hattında mayın ve askeri mühimmatlar bölgede yaşayan sakinlerin de göçe katılmasına sebep olmuştur. Göç, çoğunlukla Bakü, Sumgayıt, Gence başta olmak üzere Azerbaycan'ın diğer illerine gerçekleşmiştir. Azerbaycan Hükümeti hem siyasi karışıklıklar hem de ekonomik sorunlar sebebiyle göç ve göçmenler için yeterli düzeyde çalışma gerçekleştirememiştir. Bu göç hareketi toplumsal dokuyu daha da karışık hale getirerek anemik bozuklukları artırmıştır.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılışının ardından devlet yapısını oluşturmaya çalışan yeni Azerbaycan Cumhuriyeti savaş ve iç karışıklıklarla mücadele ederken siyasi yapısında büyük kargaşalar yaşamıştır. Karşılaştığı iç göç ile devlet yapısında hukuki sorunlar baş göstermiştir. Kaybedilen topraklardan yaşanan yoğun göç hareketleri de başta Bakü ve Sumgayıt olmak üzere birçok şehrin yapısını etkilemiştir. Ülke ekonomisi, savaş ve göçün getirdiği külfetle zora girmiştir. Azerbaycan Devleti, tüm bu zorluklar karşısında birlik ve beraberliğini koruyarak petrolden elde ettiği gelir başta olmak üzere elde ettiği gelirlerle ekonomisini düzelterek, askeri yatırımlarını gerçekleştirmiş, savaş mağdurlarına ve göçmenlere yönelik sosyal politikalar geliştirmiş ve geliştirmektedir. Ermeniler gerek Dağlık Karabağ ve çevresinde gerek Azerbaycan ve tüm Kafkasya'da gerçekleştirdiği savaş ve terör suçlarıyla Azerbaycan milletini ve devletini yok etme politikasına girişmiş ve bunun sonucunda bölgede yaşayan Azerbaycan Türkleri katledilmiş ve göçe zorlanmıştır. İşte tüm bu sebeplerden ötürü Azerbaycan yoğun bir göç dalgasıyla karşı karşıya gelmiş ve günümüze değin oluşan bu krizle mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Azerbaycan'da var olan göçmen topluluklarının sorunları farklı farklıdır. Benzer şekilde, bu yer değiştirmenin etkileri, ülke içinde göçmenleri benimsemiş yerel topluluklar için de farklı olmuştur. Bazı durumlarda göçmenler, belirli topluluklardan daha iyi yaşam standartlarına sahip olmalarına rağmen (örneğin, sosyal ödeneklerin alınması, devlete ait işletmelerde imtiyaz verilmesi); diğer kıstaslarda daha düşük koşullara (örneğin konut koşulları) sahiptir. Göçmenlerin yaşam koşulları sürekli olarak yerel komşu topluluklardaki yerleşim koşullarından, özellikle de konut koşulları, geçim imkânları ve toprak teminatı, sağlık ve dokümantasyon hizmetlerinin teminatı açısından geri kalmaktadır (URL 30).

Tablo 13. Karabağ Bölgesi'nde Demografik Göstergeler (2016-2020)

	2016	2017	2018	2019	2020
	Kişi				
Nüfus (yıl sonunda bin kişi)	878,3	885,9	893,0	900,3	904,5
Doğal artış	8872	7201	6777	7188	4130
Doğulanlar	13287	11672	11281	11595	10400
Ölenler	4415	4471	4504	4407	6270
1 yaşından küçük ölen çocuklar	102	114	114	107	82
Nikahlar	4967	5083	5091	5332	3060
Boşanmalar	1095	1250	1227	1438	1234
	Nüfusun her 1000 kişisi için				
Doğal artış	11,6	9,3	8,7	9,1	5,2
Doğulanlar	17,4	15,1	14,5	14,7	13,1
Ölenler	5,8	5,8	5,8	5,6	7,9
1 yaşadek ölen çocuklar	7,2	8,7	10,1	9,2	7,9
Nikahlar	6,5	6,6	6,5	6,8	3,9
Boşanmalar	1,4	1,6	1,6	1,8	1,6

Kaynak : (URL 31).

Zengilan şehri

Nüfus - 45.5 bin kişi (1 Ocak 2021)

Nüfus yoğunluğu –1 km2 başına 62 kişi (1 Ocak 2021)

Tablo 14. Zengilan şehri’nde Demografik Göstergeler

	2016	2017	2018	2019	2020
	Kişi				
Nüfus (yıl sonunda bin kişi)	44,0	44,4	44,8	45,2	45,5
Doğal artış	480	311	375	376	215
Doğulanlar	741	629	649	643	578
Ölenler	261	318	274	267	363
1 yaşadek ölen çocuklar	7	4	4	2	4
Nikahlar	267	279	312	295	175
Boşanmalar	68	85	97	111	82
	Nüfusun her 1000 kişisi için				
Doğal artış	11,0	7,0	8,4	8,4	4,7
Doğulanlar	17,0	14,2	14,5	14,3	12,7
Ölenler	6,0	7,2	6,1	5,9	8,0
1 yaşadek ölen çocuklar	5,9	8,0	6,2	3,1	6,9
Nikahlar	6,1	6,3	7,0	6,5	3,9
Boşanmalar	1,6	1,9	2,2	2,5	1,8

Kaynak : (URL 32)

Tablo 15. Zengilan şehri’nin 2021 yılında Nüfus Sayımı

Alan	Toplam	Erkek		Kadın	
	%	Kişi	%	Kişi	%
Zengilan şehri	100,0	22196	100,0	23277	100,0
Şehir nüfusu	45,05	9991	45,01	10496	45,09
Kırsal nüfus	54,95	12205	54,99	12781	54,91
Zengilan şehri	25,18	5620	25,32	5828	25,04
Mincivan yerleşimi	14,52	3191	14,38	3414	14,66
Bartaz yerleşimi	2,31	517	2,33	535	2,30
Hakari yerleşimi	1,57	339	1,53	374	1,61
Ağbend yerleşimi	1,05	234	1,05	245	1,05
Ağ Oyuğ yerleşimi	0,42	90	0,40	100	0,43

Kaynak :(URL 33)

Tablo 16: Zengilan Şehrinde Nüfusun Yaş Grupları (2021)

Yaş grupları	Toplam	Erkek		Kadın	
	yüzde	Kişi	Yüzde	Kişi	yüzde
Zengilan şehri	100,0	22196	100,0	23277	100,0
0-4	7,09	1677	7,56	1548	6,65
5-9	7,37	1779	8,01	1573	6,76
10-14	7,39	1833	8,26	1525	6,55
15-19	5,78	1399	6,30	1228	5,28
20-24	6,58	1602	7,22	1392	5,98
25-29	7,91	1746	7,87	1852	7,96
30-34	10,12	2130	9,60	2473	10,62
35-39	8,53	1802	8,12	2077	8,92
40-44	6,94	1419	6,39	1735	7,45
45-49	6,48	1325	5,97	1620	6,96
50-54	7,01	1525	6,87	1664	7,15
55-59	6,79	1491	6,72	1596	6,86
60-64	5,29	1124	5,06	1283	5,51
65-69	2,92	627	2,82	700	3,01
70 ve yukarı	3,80	717	3,23	1011	4,34

Kaynak : (URL 34)**Tablo 17.** Zengilan Şehrinde Nüfusun Etnik Bileşimi (2009)

	Erkek		Kadın		yüzde
	Yüzde	Kişi	Yüzde	Kişi	
Zengilan şehri	100,0	19379	100,0	19983	100,0
Azerbaycanlılar	99,81	19351	99,86	19937	99,77
Türkler	0,09	14	0,07	20	0,10
Kürtler	0,04	7	0,04	7	0,04
Ruslar	0,03	2	0,01	10	0,05
Lezgiler	0,01	-	-	5	0,03
Ukraynalılar	0,01	-	-	2	0,01
Diğer milletler	0,02	5	0,03	2	0,01

Kaynak : (URL 35).

Laçın şehri

Nüfus –79.2 bin kişi (1 Ocak 2021)

Nüfus yoğunluğu -1 km2 başına 43 kişi (1 Ocak 2021)

Tablo 18. Laçın şehri'nde Demografik Göstergeler

	2016	2017	2018	2019	2020
	Kişi				
Nüfus (yıl sonunda bin kişi)	76,1	76,9	77,7	78,6	79,2
Doğal artış	1010	774	722	909	618
Doğulanlar	1424	1276	1184	1360	1246
Ölenler	414	502	462	451	628
1 yaşadek ölen çocuklar	13	20	9	13	4
Nikahlar	493	483	561	564	355
Boşanmalar	101	125	140	152	116
	Nüfusun her 1000 kişisi için				
Doğal artış	13,3	10,1	9,3	11,6	7,8
Doğulanlar	18,8	16,7	15,3	17,4	15,8
Ölenler	5,5	6,6	6,0	5,8	8,0
1 yaşadek ölen çocuklar	5,7	12,2	7,6	9,6	3,2
Nikahlar	6,5	6,3	7,3	7,2	4,5
Boşanmalar	1,3	1,6	1,8	1,9	1,5

Kaynak : (URL 36).**Tablo 19.** Laçın Şehrinde Nüfusun Yaş Grupları (2021)

Yaş grupları	Toplam	Erkek		Kadın	
	Yüzde	Kişi	Yüzde	Kişi	yüzde
Laçın şehri	100,0	40152	100,0	39015	100,0
0-4	8,13	3541	8,82	2898	7,43
5-9	8,28	3623	9,02	2929	7,51
10-14	7,37	3318	8,26	2513	6,44
15-19	6,63	2942	7,33	2304	5,90
20-24	7,58	3217	8,01	2784	7,14
25-29	7,95	3310	8,24	2987	7,66
30-34	8,72	3383	8,43	3520	9,02
35-39	8,11	3121	7,77	3303	8,47
40-44	7,16	2729	6,80	2938	7,53
45-49	6,63	2488	6,20	2761	7,08
50-54	6,46	2401	5,98	2714	6,96
55-59	5,78	2127	5,30	2448	6,27
60-64	4,16	1536	3,82	1761	4,51
65-69	2,55	864	2,15	1153	2,95
70 ve yukarı	4,49	1552	3,87	2002	5,13

Kaynak : (URL 37).

Tablo 20. Laçın Şehrinde Nüfusun Etnik Bileşimi (2009)

	Toplam	Erkek		Kadın	
	Yüzde	Kişi	Yüzde	Kişi	yüzde
Laçın şehri	100,0	34332	100,0	34755	100,0
Azerbaycanlılar	96,50	33119	96,47	33552	96,54
Kürtler	2,77	972	2,83	942	2,71
Türkler	0,67	232	0,68	232	0,67
Ruslar	0,04	6	0,02	22	0,06
Lezgiler	0,00	1	0,00	2	0,01
Tatarlar	0,00	-	-	2	0,01
Diğer milletler	0,01	2	0,01	3	0,01

Kaynak : (URL 38).

Kubadlı şehri

Nüfus –41.9 bin kişi (1 Ocak 2021)

Nüfus yoğunluğu –1 km2 başına 52 kişi (1 Ocak 2021)

Tablo 21: Kubadlı şehri’nde Demografik Göstergeler

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
	kişi					
Nüfus (yıl sonunda bin kişi)	39,6	40,2	40,7	41,1	41,6	41,9
Doğal artış	488	412	388	330	381	239
Doğulanlar	738	674	633	564	634	589
Ölenler	250	262	245	234	253	350
1 yaşadek ölen çocuklar	6	2	5	1	-	4
Nikahlar	291	244	270	249	300	158
Boşanmalar	78	74	94	80	135	100
	Nüfusun her 1000 kişisi için					
Doğal artış	12,4	10,3	9,6	8,1	9,2	5,7
Doğulanlar	18,8	16,9	15,7	13,8	15,3	14,1
Ölenler	6,4	6,6	6,1	5,7	6,1	8,4
1 yaşadek ölen çocuklar	7,6	5,7	5,4	1,8	-	6,8
Nikahlar	7,4	6,1	6,7	6,1	7,3	3,8
Boşanmalar	2,0	1,9	2,3	2,0	3,3	2,4

Kaynak : (URL 39).

Tablo 22. Kubadlı şehri’nin 2021 yılında Nüfus Sayımı

Bölge	Toplam		Erkek		Kadın	
	Kişi	Yüzde	Kişi	Yüzde	Kişi	yüzde
Kubadlı şehri	41887	100,0	20575	100,0	21312	100,0
Şehir nüfusu	9587	22,89	4705	22,87	4882	22,91
Kırsal nüfusu	32300	77,11	15870	77,13	16430	77,09
Kubadlı şehri	9587	22,89	4705	22,87	4882	22,91

Kaynak : (URL 40).

Tablo 23. Kubadlı Şehrinde Nüfusun Yaş Grupları (2021)

Yaş grupları	Toplam		Erkek		Kadın	
	Kişi	Yüzde	Kişi	Yüzde	Kişi	Yüzde
Kubadlı şehri	41887	100,0	20575	100,0	21312	100,0
0-4	3082	7,36	1680	8,17	1402	6,58
5-9	3438	8,21	1881	9,14	1557	7,31
10-14	3324	7,93	1855	9,02	1469	6,89
15-19	2536	6,05	1439	6,99	1097	5,15
20-24	2821	6,73	1529	7,43	1292	6,06
25-29	3363	8,03	1624	7,89	1739	8,16
30-34	4062	9,70	1816	8,83	2246	10,54
35-39	3459	8,26	1532	7,45	1927	9,04
40-44	2904	6,93	1241	6,03	1663	7,80
45-49	2671	6,38	1210	5,88	1461	6,85
50-54	2865	6,84	1359	6,61	1506	7,07
55-59	2613	6,24	1256	6,10	1357	6,37
60-64	2051	4,90	1003	4,87	1048	4,92
65-69	1089	2,60	501	2,44	588	2,76
70 ve yukarı	1609	3,84	649	3,15	960	4,50

Kaynak : (URL 41).**Tablo 24.** Kubadlı Şehrinde Nüfusun Etnik Bileşimi (2009)

	Toplam		Erkek		Kadın	
	Kişi	Yüzde	Kişi	Yüzde	Kişi	Yüzde
Kubadlı şehri	35630	100,0	17660	100,0	17970	100,0
Azerbaycanlılar	35613	99,95	17657	99,98	17956	99,92
Ruslar	13	0,04	1	0,01	12	0,07
Ukraynalılar	2	0,01	1	0,01	1	0,01
Diğer milletler	2	0,01	1	0,01	1	0,01

Kaynak : (URL 42).

Kelbecer şehri

Nüfus –94.7 bin kişi (1 Ocak 2021)

Nüfus yoğunluğu –1 km2 başına 31 kişi (1 Ocak 2021)

Tablo 25. Kelbecer şehri'nde Demografik Göstergeler

	2016	2017	2018	2019	2020
	Kişi				
Nüfus (yıl sonunda bin kişi)	91,1	92,1	93,1	94,1	94,7
Doğal artış	1069	858	770	910	611
Doğulanlar	1467	1291	1185	1327	1194
Ölenler	398	433	415	417	583
1 yaşadek ölen çocuklar	7	5	4	5	2
Nikahlar	493	494	544	547	337
Boşanmalar	163	177	172	184	127
	Nüfusun her 1000 kişisi için				
Doğal artış	13,3	10,5	9,3	10,8	7,2
Doğulanlar	18,2	15,8	14,3	15,8	14,1
Ölenler	4,9	5,3	5,0	5,0	6,9
1 yaşadek ölen çocuklar	6,0	4,4	3,4	3,8	1,7
Nikahlar	6,1	6,0	6,6	6,5	4,0
Boşanmalar	2,0	2,2	2,1	2,2	1,5

Kaynak : (URL 43).**Tablo 26.** Kelbecer şehri'nin 2021 yılında Nüfus Sayımı

Bölge	Toplam	Erkek		Kadın	
	Yüzde	Kişi	Yüzde	Kişi	Yüzde
Kelbecer şehri	100,0	47306	100,00	47445	100,0
Şehir nüfusu	14,49	6844	14,47	6887	14,52
Kırsal nüfusu	85,51	40462	85,53	40558	85,48
Kelbecer şehri	13,03	6170	13,04	6181	13,03
İstisu yerleşimi	1,46	674	1,43	706	1,49

Kaynak : (URL 44).**Tablo 27.** Kelbecer Şehrinde Nüfusun Yaş Grupları (2021)

Yaş grupları	Toplam	Erkek		Kadın	
	Yüzde	Kişi	Yüzde	Kişi	Yüzde
Kelbecer şehri	100,0	47306	100,0	47445	100,0
0-4	6,80	3579	7,57	2867	6,04
5-9	6,95	3698	7,82	2887	6,09
10-14	7,20	3826	8,09	2995	6,31
15-19	7,74	4021	8,50	3308	6,97
20-24	8,12	4112	8,69	3581	7,55
25-29	8,64	4085	8,63	4099	8,64
30-34	8,98	4012	8,48	4497	9,48
35-39	8,34	3687	7,79	4218	8,89
40-44	7,32	3280	6,93	3659	7,71
45-49	6,30	2879	6,09	3095	6,52
50-54	5,80	2574	5,44	2926	6,17
55-59	5,28	2253	4,76	2746	5,79
60-64	4,13	1824	3,86	2085	4,39
65-69	2,70	1184	2,50	1374	2,90
70 ve yukarı	5,70	2292	4,85	3108	6,55

Kaynak : (URL 45).

Tablo 28. Kelbecer Şehrinde Nüfusun Etnik Bileşimi (2009)

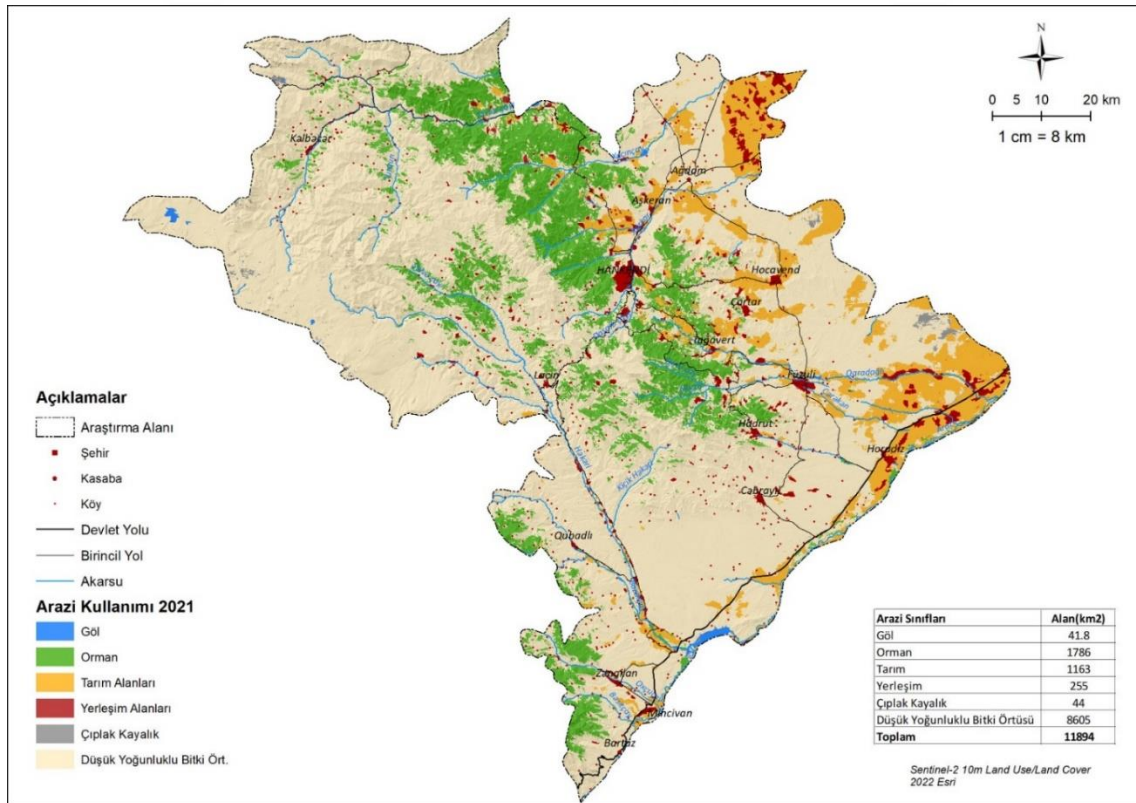
	Toplam	Erkek		Kadın	
	Yüzde	Kişi	Yüzde	Kişi	Yüzde
Kelbecer şehri	100,0	40528	100,0	40241	100,0
Azerbaycanlılar	87,78	35723	88,14	35172	87,40
ermeniler	12,13	4783	11,80	5011	12,45
kürdler	0,05	19	0,05	19	0,05
ruslar	0,04	2	0,00	31	0,08
Diğer milletler	0,01	1	0,00	8	0,02

[Kaynak :](#) (URL 46).

Yukarıdaki tablolarda olan nüfus şuan Karabağda yaşamamaktadır , hepsi Azerbaycanın diğer bölgelerinde mülteci olarak yaşamaktadırlar. Kısa zamanda bu nüfusun Karabağ bölgesine dönüşü bekleniyor.

4. YÜKSEK KARABAĞ BÖLGESİ'NİN YERLEŞİM ÖZELLİKLERİ

Küçük Kafkasya'nın güneydoğu kesiminde yer alan bu bölge, Cebrail, Fuzuli, Hocavend, Ağdam, Hocalı, Tatar, Şuşa, Hankendi'ni içerir. Rölyef esas olarak dağlıktır. Yukarı Karabağ ekonomik-coğrafi bölgesinin kuzey kısmı, Karabağ silsilesinin kuzeydoğu etekleri ve Murovdağ silsilesinin güney yamaçlarıdır (Küçük Kafkasya'nın en yüksek zirvesi Gamiş Dağı'dır (3724 m), orta, batı ve güney kesimleri Karabağ silsilesinin doğu yamaçlarıdır (Gizgala dağı (2843 m). Karabağ ve Mil ovaları. Güney ve güneydoğuda İran İslam Cumhuriyeti ile komşudur. Murovdağ ve Karabağ sıradağları, Karabağ ve Mil ovalarına doğru inen birkaç yan kola ayrılır. Sıradağların ve yan kollarının nehirler tarafından bölünmesi sonucunda derin ve dik eğimli vadiler oluşmuştur. Orta dağlarda, nehir vadilerinin genişlediği alanlarda yayla çöküntüleri bulunur. Bölgede 187.700 hektar orman bulunmaktadır. Ağdam kabartması çoğunlukla düz ve kısmen dağlıktır. Alanın maksimum yüksekliği 1365 m'ye ulaşır. Cebrayıl ilçesi esas olarak eğimli ovada (Injachol, Gayan bozkırı) yer almaktadır (Harita 17).

Harita 17: Karabağ Bölgesi'nin Genel Arazi Kullanımı ve Yerleşmelerin Dağılışı

Karabağ Savaşı öncesinde bugünkü Ermenistan içerisinde bölgenin yerleşik ahalisi olan Türkler; Ermenilerin baskıları sonucu 20. Yüzyılın başlarından itibaren bölgeden sürülmeye başlanmıştır. Ermenistan arazisine, Orta Doğu'dan, İran'dan gelen ermeniler; Büyük Ermenistan ülküsüyle yerleştirilerek yerli ahalî tehcire zorlanmıştır. Ermeniler, 21. yüzyıla doğru ise Dağlık Karabağ'la hiçbir tarihi bağı olmamalarına karşın bölgede hiçbir Türk bırakmamak için faaliyetlere girişmişlerdir. Katliama karışan ise sadece Ermeni milisleri değildir. Göç eden ahalinin büyük çoğunluğu Bakü'ye yerleşmiştir. Beşte biri ise sınır bölgelerindeki akrabalarının yanlarına

yerleşmiştir. Bakü'ye yerleşenler; başta çocuk yuvaları, okul, üniversite yurtlarına ve diğer sosyal kamu kurumlarına yerleştirilmiştir.

Ermenistan'ın askeri saldırısı; 17.000 bin km² ülkenin en verimli arazilerinin işgaline, 900 km² yerleşim biriminin, 130939 konutun, 2389 sanayi ve tarım tesisinin, 1025 eğitim merkezinin, 798 sağlık merkezinin, 1510 kültür merkezinin, 5198 km otoyolun, 348 köprünün, 7568 km su ve 76940 km elektrik hattının tahrip olmasına yol açmıştır.

Ermenistan'ın askeri saldırısı sonucunda 20 bin Azerbaycanlı ölmüş, 100 bin kişi yaralanmış, 50 bin kişi çeşitli derecelerde bedensel hasarlar alarak engelli olmuş, 4499 kişi kayıp olmuş; kayıp olanlardan 783 kişinin esir alındığı, esir olanların tanık ifadelerine başvurulmaya çalışıldığı belirlenmiştir (SEFEROV, 325-340, Konya).

İşgal edilmiş bütün bölgelerden göç eden şimdi mülteci ve göçmen konumunda yaşayan vatandaşların sorunları bizim için ve bizzat benim için en önemli sorundur.” diyen Haydar Aliyev tarafından temeli atılan başarılı petrol stratejisi meyve vermeye başladığı andan itibaren elde edilen ilk hasılat, mülteci ve zorunlu göçmenlerin konut ve geçim koşullarının iyileştirilmesine yöneltildi, çadır kamplarının iptaline başlandı. Devlet Petrol Fonu'nun ilk gelirleri 2001 yılında tam olarak mülteci ve zorunlu göçmenlerin konut ev ortamının iyileştirilmesine odaklanmıştır.

Ermenistan 27 yıldır Dağlık Karabağ'a komşu Kelbecer ve Laçın ilçelerine yasadışı olarak yerleşmiştir. İstatistik bültenlerinde Cebrayıl, Zengilan, Gubadlı, Füzuli ve Ağdam ile ilgili herhangi bir göstergeye yer vermemişlerdir. Ancak Gubadlı, Cebrail ve Zengilan'da yerleşimlerin olduğu bilinmektedir. Ermeniler, uluslararası siyasi güçlerin baskısını da göz önünde bulundurarak kurdukları sözde devlette Kelbecer ve Laçını, "Artsakh devleti" adını verdikleri haritada 5 ilçeyi hariç tutmak şartıyla dahil ettiler. Hatta Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev de bu konuyu millete hitaben yaptığı konuşmada, Laçın Koridoru ile ilgili olarak Azerbaycan'a bir takım baskıların uygulandığını açıkça ifade etmiştir.

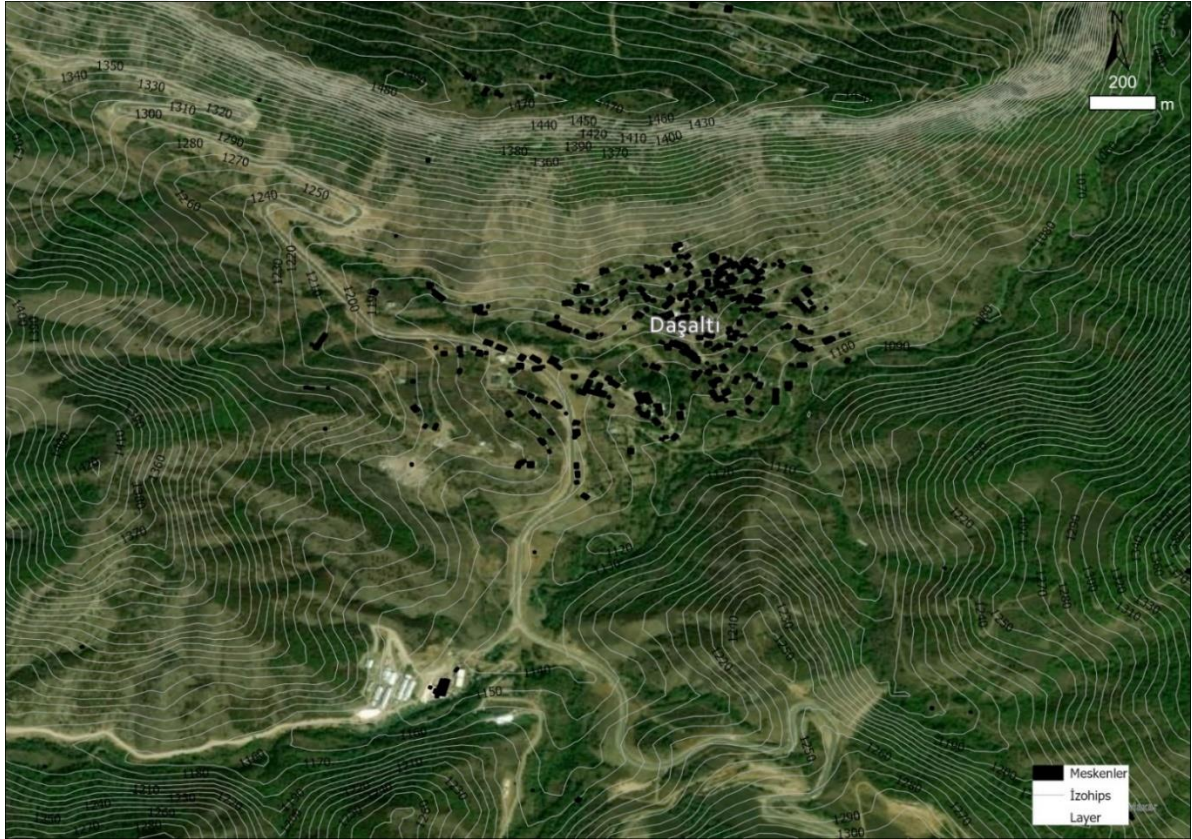
4.1 Kırsal Yerleşmeler

Kır yerleşmelerinin özelliklerini, doğal çevre ile insanların kültürel ve ekonomik yapıları belirlemektedir. Örneğin, hayvancılık ekonomisinin etkin olduğu engebeli alanlarda ve kurak bölgelerde, geçici kır yerleşmelerine rastlanmaktadır. Çünkü insanlar, hayvanlarını otlatmak için sürekli dolaşmak zorundadır. Buna karşılık, tarımın hakim olduğu bölgelerde devamlı ve toplu yerleşmeler kendini göstermektedir. Azerbaycan'da kırsal alanlarda daha çok devamlı kırsal yerleşme tipi mevcuttur. Böylece ülkenin devamlı kırsal yerleşmelerini, köyler ve köylere bağlı olan mahalleler oluşturmaktadır.

Köy yerleşmeleri, Azerbaycan'ın bölge ve hatta yörelerine göre çok farklı bir görünüm arz etmektedir. Yani ülkede farklı tipte köy yerleşmeleri bulunmaktadır. Dağlık engebeli alanlardaki köy yerleşmeleri, çok dağınık ve seyrekler. Bu sahalarda, birkaç yerleşme çekirdeğinden ibaret olan iskan üniteleri bir muhtarlık (kent soveti) çatısı altında toplanarak bir köyü oluşturmaktadır. Bazı köylerin birden fazla mahallesi bulunmaktadır. Bu durum, daha çok tarımsal toprakların azlığından ileri gelmektedir. Köylüler, kendilerine yeterli toprak bulmak amacı ile köyün çevresindeki uygun alanlara kümeler şeklinde dağılmıştır. Azerbaycan'daki köyler genellikle, akarsu boylarında, dağ ile ovanın birleştiği yamaçların eteklerinde, vadilerin içlerinde, dağ yamaçlarının az eğimli sahalarında ve ovalarda su bulunan yerlerde kurulmuştur. Öte yandan, köy halkının geçim tarzı, köylerin kuruluş yerlerini önemli ölçüde etkilemiştir (EMİNOV, Zakir, 2002).

Köy, kırsal alanlardaki en önemli ve en yaygın olan bir yerleşme birimidir. Azerbaycan'da son olarak elimize ulaşan 2006 yılı nüfus verilerine göre kırsal nüfus miktarı 4.080 bin olup, toplam nüfusun % 48'ini oluşturmaktadır. Ülkedeki kır yerleşmelerinin sayısı 4243 olup, bu yerleşmelerdeki ortalama köy nüfusu 961'dir. Bununla birlikte, köy yerleşmeleri sahip oldukları nüfusa göre incelendiğinde, köy büyüklüklerinin günümüze kadar önemli değişimler gösterdiği görülmektedir.

Sovyet Döneminde ülkede kır yerleşmesi doğal gelişimini sürdürmekle beraber, sosyalist yönetim sisteminin etkisiyle küçük köyler dağıtılarak, nüfusları başka köylere taşınmış veya yeni köyler kurulmuştur. Azerbaycan'da gerek köy yoğunluğu gerekse ortalama köy büyüklüğü oldukça çeşitlidir. Ülke bütününde 961 olan ortalama köy büyüklüğü, pamuk tarımında uzmanlaşmış Beylegan ilçesinde 1500'den, pamuk-üzüm-meyve tarımının geliştiği Ucar ilçesinde 1400'den, sebze tarımında önem kazanan Masallı ilçesinde ise 1350'den fazla değer göstermektedir. Bu ilçelerin arazileri -28 metre (Deniz seviyesinin altında) ile 750 metre arasındadır. Buna karşılık dağlık Şuşa bölgesinde köylerin ortalama büyüklüğü 200 kişi civarındadır. Zengilan, Gubadlı ilçelerinde ise 350 kişi olup, bu ilçeler 800-2000 metre arasında yer almaktadır (SEFEROV, 325-340, Konya) (Harita 18).

Harita 18. Şuşa iline bağlı Şehrin doğusunda dağlık alanda kurulmuş olan Daşaltı Köyü Kentsel yerleşmeler

Azerbaycan'da kır ve kent ayırımında kullanılan kriterler, günümüze kadar bazı değişimler göstermekle birlikte bugün 1957'de kabul edilen kanuna göre nüfusu 5000'i aşan ve nüfusun % 85'i işçi ve memurlardan oluşan yerleşmeler, kentsel yerleşmeler olarak nitelendirilmektedir (Eminov, 2002).

Azerbaycan'da kentler, 18-19. yüzyıllarda ülkenin idari sistemi gereği hanlıkların merkezi, savunma bakımından kale/üs rolüne sahip, ticaretin geliştiği ve zanaatın önem taşıdığı yerler olmuştur. Özellikle Bakü, Guba, Şamahı, Gence, Şuşa, Nahçıvan, Ordubad kentlerinde 1830'lu yılların öncesinde toplam 2400 dolayında zanaatkar çalışırken, bu sayı 1850'lerden sonra 4400 kişinin üzerine ulaşmıştır. Bilhassa bu grupta çalışanların sayısı aileleriyle birlikte 22 bini geçmiş, bu da kent nüfusunun % 22'den fazlasını oluşturmuştur. Kervanyolu üzerindeki kentlerde ticaret ve zanaatkarlık daha hızlı gelişmiş ve bu kentler hızla büyüyen kentleri meydana getirmiştir. Ancak, ekonominin çeşitli sektörleri kentlerde çok az yer almış ve üretimde bir ihtisaslaşma henüz görülmemiştir (Allahverdiyev, 1991; Koçman ve Diğerleri, 1994). Bilakis kapalı ekonomi sistemi içinde kendi kendine yetebilen kentlerin, köylerle etkileşimi son derece az ve kentsel etki alanı son derece dar olmuştur. Ancak idari ve siyasi fonksiyonları gereği, bir merkezîyet gücüne sahip bulunmuştur.

Ülkenin kentleşme oranının yüksek olduğu bölgelerinde nüfusun hızla ve büyük miktarlarda artması, buna karşılık kentleşmesi zayıf olan bölgelerde nüfus azalması problemi doğmaya başlamıştır. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'a Ermenistan ve Rusya'dan gelen göçmenler, büyük kentlere yerleşmiştir. Ermenistan'ın Karabağı işgaliyle, kendi memleketlerinden göç etmek zorunda kalan Azerbaycan Türkleri de, çoğunlukla Bakü'ye yerleşmiştir. Karabağ sorunu bittiğinde geriye dönüşler olacak, ancak bir kısmı da göçtüğü yerde kalacağından, yıllar sonra ülkedeki toplam ve kentsel nüfusun dağılışında bu tür etkiler kendini gösterecektir.

Azerbaycan'da kentleşmenin en düşük olduğu iktisadi bölgeler; Şeki-Zagatala, Guba-Haçmaz, Dağlık Şirvan, Yukarı Karabağ, Kelbecer-Laçın, Aran ve Lenkeran'dır. Bu bölgelerde kentsel nüfus oranı en fazla % 30'a çıkmakta ve ülkeden aldıkları pay ise ortalama % 3 dolayında kalmaktadır.

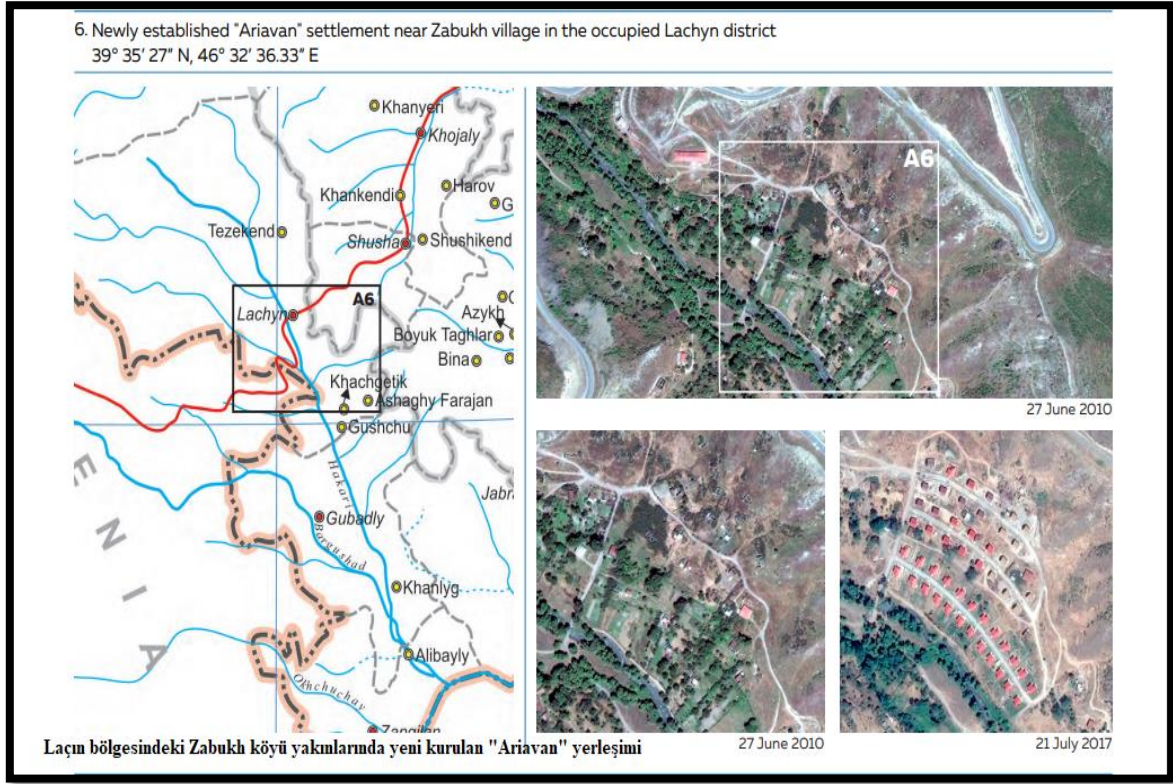
4.2 Yukarı Karabağ Bölgesi'nde izinsiz Ermeni yerleşmeleri

1990'ların başında Ermenistan'ın askeri saldırısından sonra, Ermeni nüfusunun işgal altındaki Azerbaycan topraklarına yasadışı olarak yerleştirilmesi bir başlangıç değil, Ermenilerin Güney Kafkasya'da uzun vadeli demografik değişiklikler yapma girişimlerinin bir devamıydı. Bu süreç, 19. yüzyılda - bugünkü Azerbaycan'ın kuzey kesiminin Gülistan sonuçlarına göre (1813) Rus İmparatorluğu'na katılmasından sonra, Ermenileri toplu halde tarihi Azerbaycan topraklarına taşımaya başlayan Çarlık Rusyası'nın politikası tarafından teşvik edildi. 1980'lerin sonunda, Ermenistan'ın Karabağ toprakları üzerindeki iddiaları güçlenmeye başlamış ve 1990'ların başında Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı saldırganlığa dönüşmüş ve yerel Azerbaycan halkına karşı etnik temizliğe eşlik etmiştir.

Savaş sonucunda Ermenilerin işgal altındaki Azerbaycan topraklarına aktif yerleşimleri 30 yıllık işgal döneminde devam etmiştir. Paradoksal bir durum ortaya çıktı: 1991'de Ermenistan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan ettikten sonra, ülke nüfusu hızla azalırken, Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarının nüfusu yapay olarak arttı. İşgal altındaki topraklara yerli nüfus yerine üçüncü ülkelerden Ermeniler getirildi.

Bağımsızlık yıllarında Ermenistan'ın nüfusu yaklaşık %15 azalarak 1993'te 3.514.900 kişiden 2017'de 2.986.100'e düştü. Şubat 2018'de Azerbaycan'ın BM Daimi Temsilcisi Yaşar Aliyev, Ermenistan'a gönderdiği resmi bir mektupta BM Genel Sekreteri Ermenistan Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Servisi'nin (ERMSTAT) raporundaki bilgilere atıfta bulunarak bu bilgiyi kaydetti (URL 47).

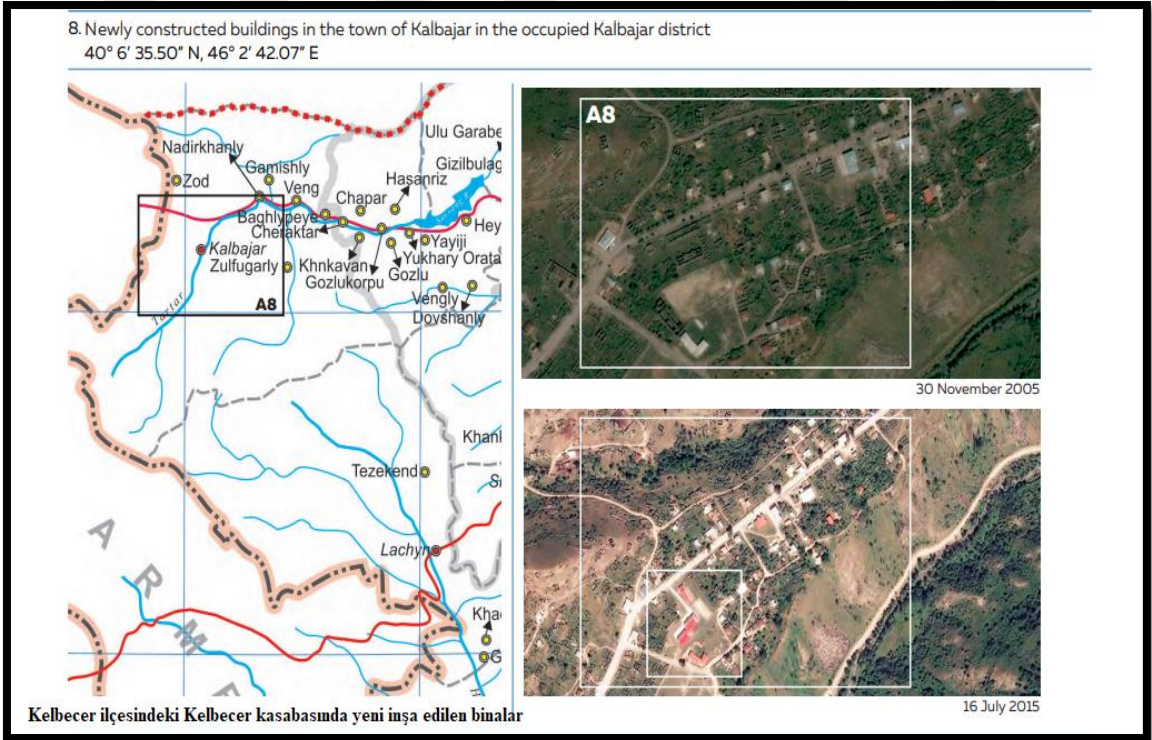
Ancak 2015 yılı verilerine göre Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarına yasa dışı yeniden yerleştirme sonucunda nüfus 23 bin kişi artmıştır. Bu bilgi Azerbaycan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı tarafından yayınlandı. Yerinden edilenlerin çoğu - 13 bin kişi Laçın'a, 8500 kişi Karabağ'ın dağlık kesimine, 700 kişi Kelbecer'e, 520 kişi Zengilan'a, Gubatlı'ya ve 280 kişi Cebrail'e yerleşti (URL 48) (Harita 19, 20, 21, 22).

Harita 19. Laçın bölgesinde yasadışı yerleşim (URL 49)

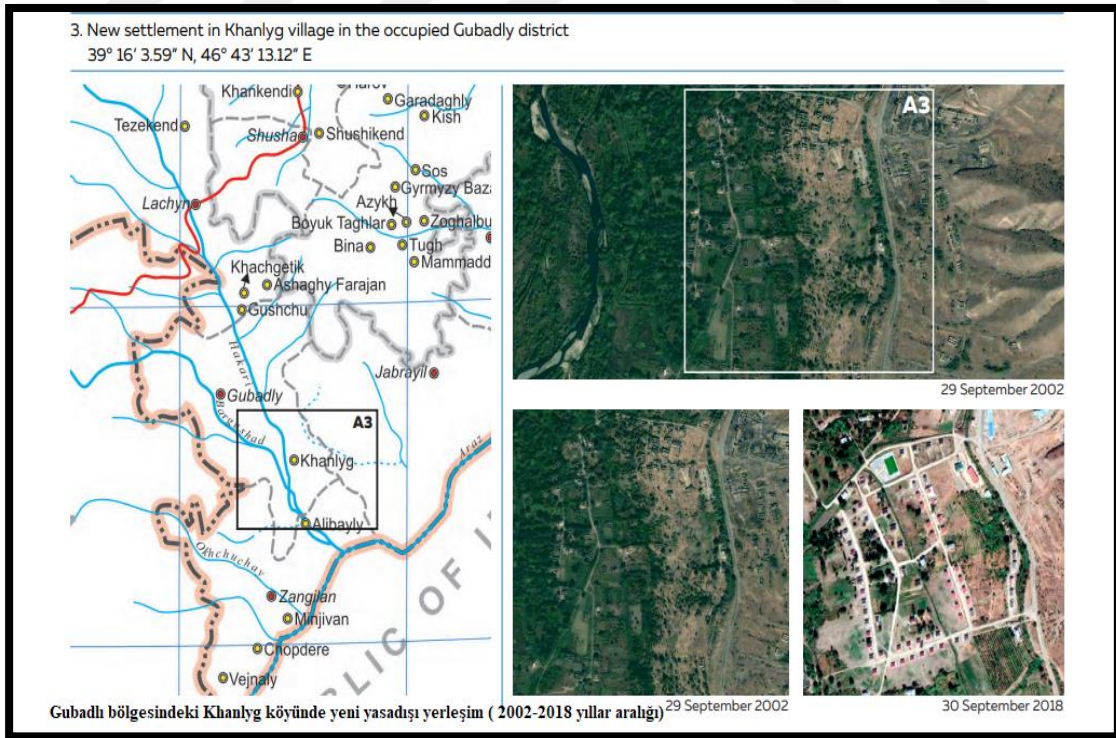
Fotoğraf 2. Laçın bölgesinde yasadışı yerleşim (URL 50)

Harita 20. Kelbecer bölgesinde yasadışı yerleşim (URL 51)

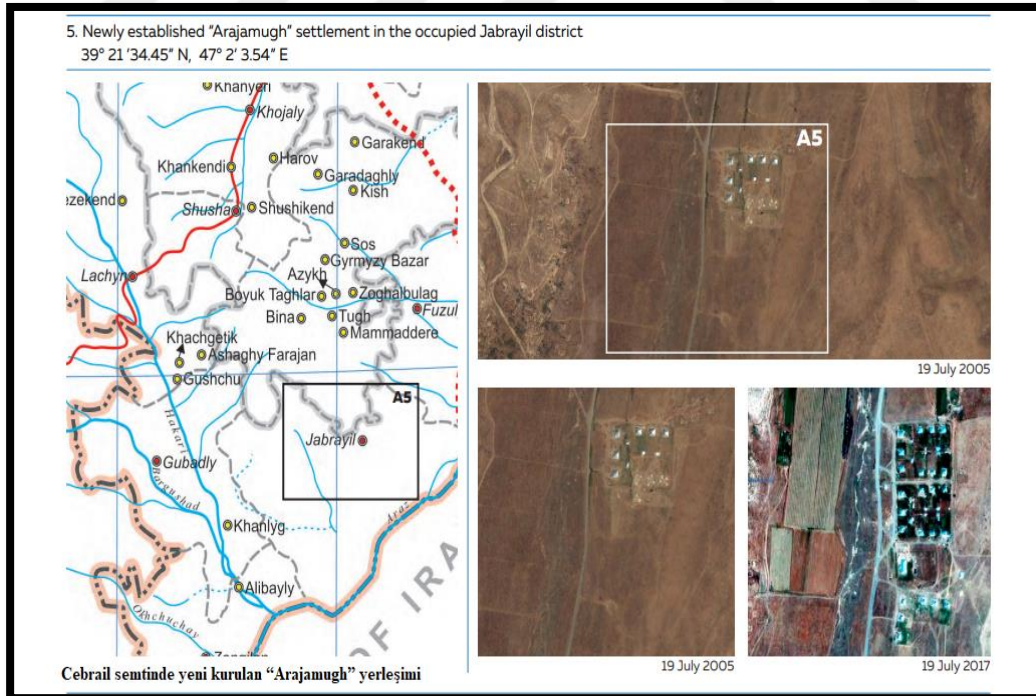
Fotoğraf 3. Kelbecer bölgesinde yasadışı yerleşim (URL 52)

Harita 21. Gubadly bölgesinde yasadışı yerleşim (URL 53)

Fotoğraf 4. Gubatlı bölgesinde yasadışı yerleşim URL 54)

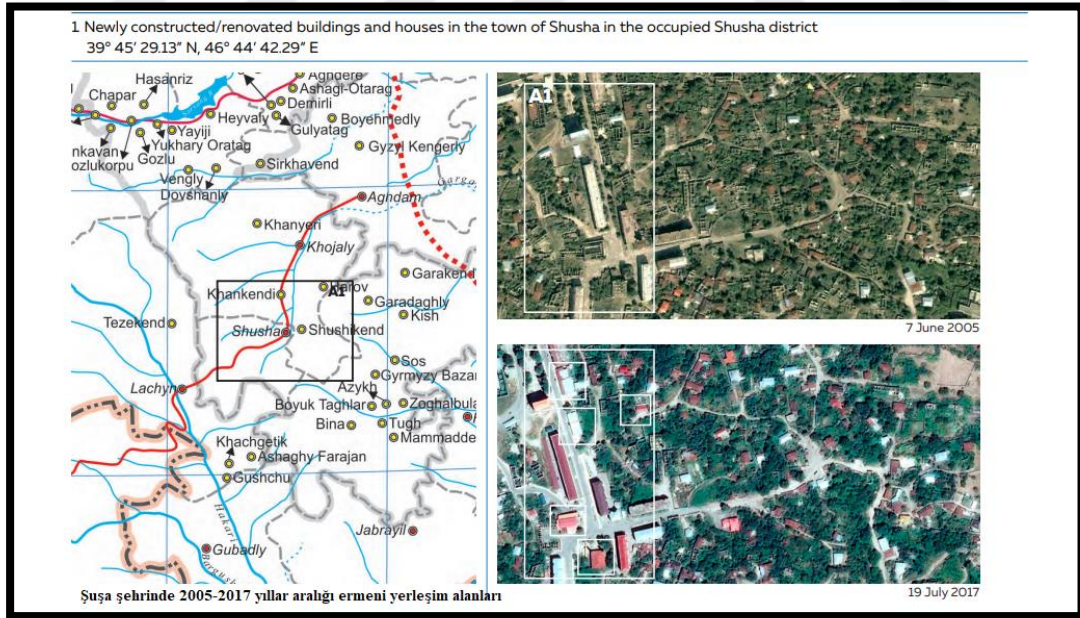
Harita 22. Cebrayıl bölgesinde yasadışı yerleşim (URL 55)

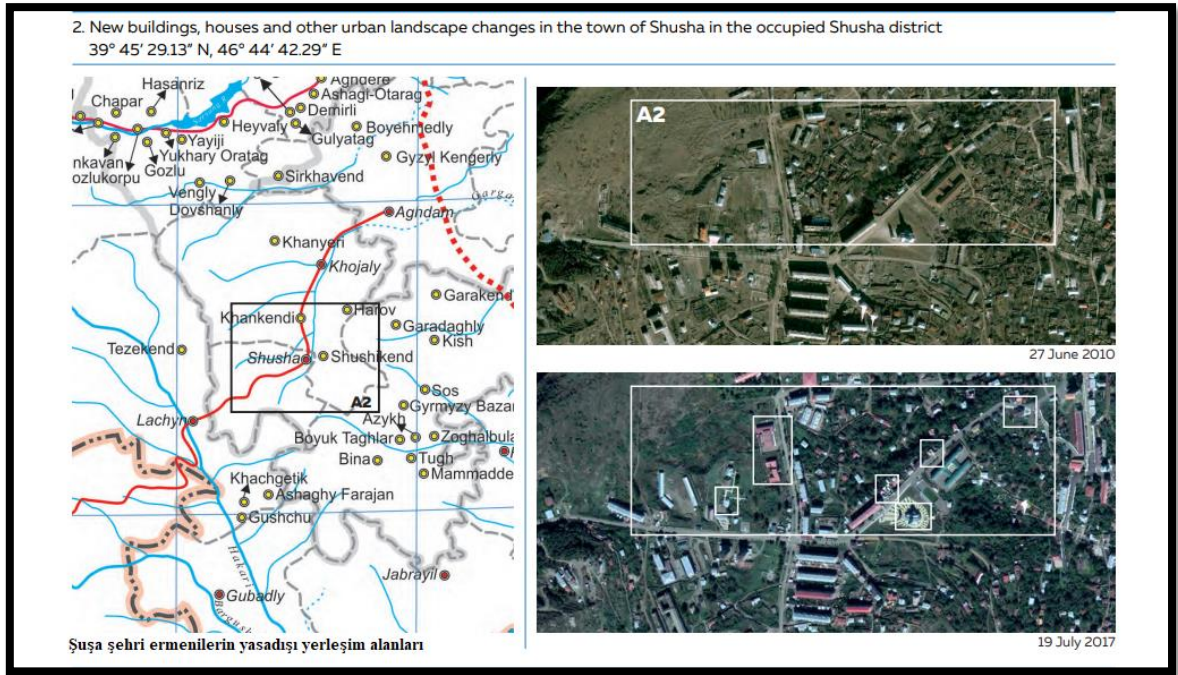
Fotoğraf 5. Cebrayil bölgesinde yasadışı yerleşim

(URL 56)

"Azercosmos", 2005-2017 yıllarında Şuşa şehrinin ve Şuşa bölgesinin genel olarak kentsel peyzajının değişimine ilişkin gerçekleri kaydetmiştir. (Harita 23 ve Harita 24)

Harita 23. Şuşa bölgesinde yasadışı yerleşim (URL 57)

Harita 24. Şuşa bölgəsində yasadışı yerləşim (URL 58)

Ermenistan sakinlerinin yeniden yerleşiminde katılımı

Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarının düzenlenmesi, uluslararası insancıl hukuk normlarına aykırı olarak, Ermenistan'ın devlet politikası düzeyinde gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın "Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarında yasadışı ekonomik ve diğer faaliyetler" (2016) başlıklı raporunda bunun sayısız kanıtı vardır (URL 59) .

Belgede, Karabağ'daki sözde rejimin giderlerinin yarısından fazlasının Ermenistan devlet bütçesinden karşılandığı ve bu bütçenin hem kukla rejimin desteğini hem de işgal altındaki topraklardaki yasadışı faaliyetleri kapsadığı belirtiliyor. ve bu bölgelerdeki projelerin uygulanmasına yönelik diğer destekler, Ermenistan Cumhuriyeti'nin çeşitli bakanlıklarının sorumluluğundadır, örneğin, Diaspora Bakanlığı'nın bütçesi pahasına uygulanmıştır.

İşgal altındaki topraklarda yerleşimi teşvik etmek için bir sübvansiyonlar ve mali teşvikler sistemi getirildi. Kamu hizmetlerinin sübvansiyon edilmesi veya genel olarak sübvansiyonlu tarifelerden muaf tutulması ve inşaat malzemelerinin ücretsiz sağlanması gibi çeşitli yöntemler kullanıldı. İnsanlar düşük vergi oranları veya sıfır vergi, cazip iş teklifleri, ücretsiz evler, apartmanlar, arazi veya başka herhangi bir finansal destekle teşvik edildi.

Tek seferlik mali destek veya tarımsal hibeler, krediler, hayvancılık vb. bireysel girişimciliğin teşviki yoluyla. teslimat yöntemleri de uygulanmıştır. İşgal altındaki topraklardaki üreticiler tarafından tarım ürünlerinin işlenmesi ve bu ürünlerin pazarlarda satışı vergiye tabi değildi.

Haziran 2007'de, İnternet yayını Ermenistan'ın sözde "DQR" temsilcisi "Hetq"e atıfta bulunarak, 2001 yılında toplam 36.000 kişinin yeniden yerleştirilmesi için 10 yıllık bir Stratejik Planın kabul edildiğini yazdı. Bu plana göre 10.000 apartman, 200 okul, sağlık ocağı, sulama kanalı ve yol yapımı planlandı ve bu hedeflerin uygulanması için yaklaşık 120 milyon ABD doları ayrılması gerekiyor.

Ermenistan'ın diğer kitle iletişim araçlarına göre, 1994-2004 yıllarında işgal altındaki toprakların yerleşimi için çeşitli programların uygulanması sonucunda bölgeye 7.263 aile (18.500 kişi) yerleştirildi. 2011 yılına kadar bu bölgelerde yaklaşık 25-30 bin kişi yaşıyordu.

Ermenistan da yerleşimlerin gelişimini hızlandırmak için insanların duygularına bulaşarak tarihi paralellikler kurmak, coğrafi adlar vererek yeni ve mevcut yerleşim yerlerine tarihi anlamlar yüklemek ve böylece daha fazla Ermeni'yi bu topraklara göç etmeye teşvik etmek gibi yeni hilelere başvuruyor.

Ermeni basınının ve diğer kaynakların verdiği bilgiler, işgal altındaki topraklarda hemen hemen tüm eski yer adlarının değiştirildiğini doğrulamaktadır.

Sözde cumhuriyet tarafından sunulan sahte istatistikler, 2019 itibariyle orada yaklaşık 149.000 kişinin yaşadığını belirtiyor (Tablo 13).

Tablo 29. İllere göre Karabağ Bölgesine sonradan yerleşen Ermeni Nüfusu (2019).

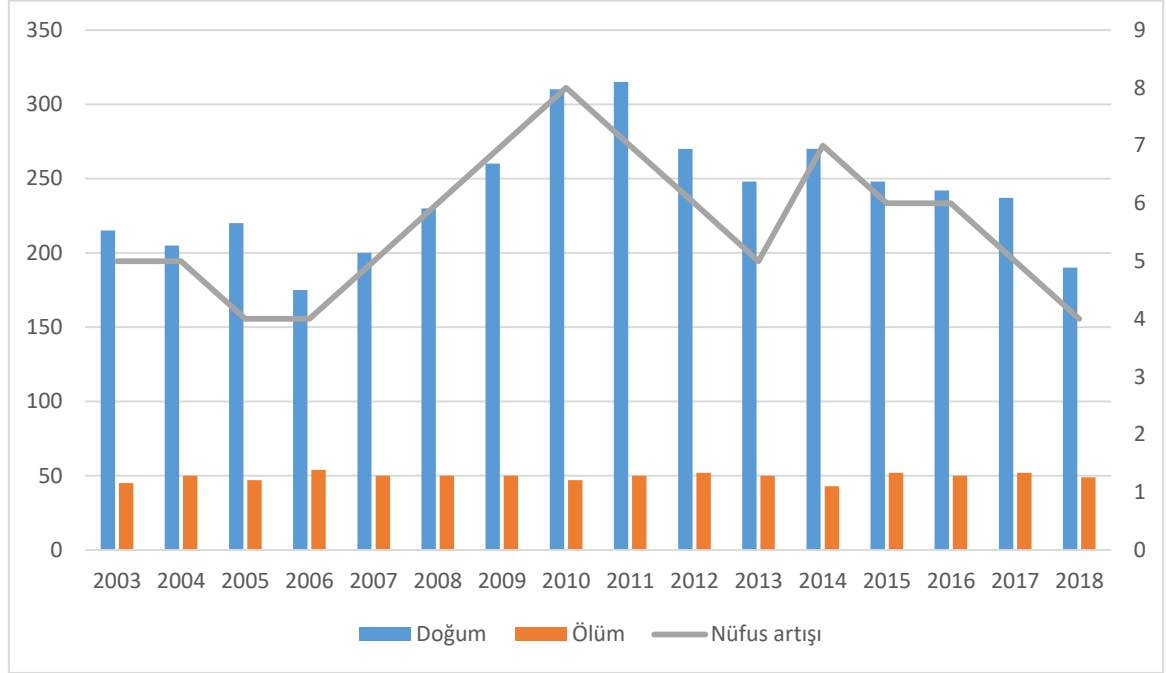
Bölge	Toplam	Erkek	Kadın
Hankendi	58322	27332	30990
Askeran	17050	8430	8620
Hadrut	11998	6096	5902
Ağdere	19818	9990	9828
Hocavend	21276	10744	10532
Kelbecer	3262	1676	1586
Şuşa	5396	2663	2733
Laçın	11673	6004	5669
Genel Toplam	148795	72935	75860

Kaynak: (URL 60).

Verilen istatistiklerden Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'a komşu olan Kelbecer ve Laçın ilçelerine 27 yıldır yasa dışı olarak yerleştiği görülmektedir. İstatistik bültenlerinde Cebail, Zengilan, Gubadlı, Fuzuli ve Ağdam ile ilgili herhangi bir göstergeye yer vermemişlerdir. Ancak Gubadlı, Cebail ve Zengila'da yerleşimlerin olduğu bilinmektedir. Ermeniler, uluslararası siyasi güçlerin baskısını da göz önünde bulundurarak kurdukları sözde devlete Kelbecer ve Laçi'yi, "Artsakh devleti" adını verdikleri haritada 5 ilçeyi hariç tutmak şartıyla dahil ettiler. Hatta Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev de bu konuyu millete hitaben yaptığı konuşmada, Laçın Koridoru ile ilgili olarak Azerbaycan'a bir takım baskıların uygulandığını açıkça ifade etmiştir.

Aynı zamanda Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Dağlık Karabağ'ın gerçek Ermeni nüfusunun 2019'da 65.000 olduğunu kaydetti. Bu nedenle Ermenistan, geçtiğimiz dönemde yasa dışı yerleşimler gerçekleştirerek buradaki Ermeni nüfusunu ikiye katlamıştır. Kelbecer ve Laçın'ın tahliyesine ilişkin çeşitli yabancı basında çıkan haberlerden, son 20-25 yılda nüfusun büyük çoğunluğunun buraya yerleştiği görülmektedir. Lübnan, Suriye ve diğer ülkelerde yaşayan

Ermenilerin bu bölgelerdeki yasadışı iskanları Ermenistan için mülteci sorunu yaratacak ve bu durum zamanla sosyal ve psikolojik gerilimi artıracaktır.

Grafik 4. 2003-2018 yıllarında komşu bölgelerdeki doğal nüfus artışı (sadece eski Karabağın batı ve güney batısındaki alanlar dahil)

Kaynak : (URL 61).

Hem doğal büyüme hem de göç nedeniyle, yerleşim yerleri gerçek nüfus artışına orantısız bir şekilde katkıda bulundu ve 2010-2015 döneminde kaydedilen toplam artışın yaklaşık üçte birini oluşturdu. Bu bölgelerdeki görece düşük emekli sayısı ve kayıtlı ölümler ile okul çağındaki doğum ve çocuk sayısının görece yüksek olması, ilçelerin daha fazla insan ve çalışma çağındaki çocuğa ev sahipliği yaptığını güçlü bir şekilde göstermektedir. 2017 yılı itibarıyla Sözde Dağlık Karabağ'ın güneybatısındaki komşu bölgelerde yaşayanların yaklaşık yüzde 8'i emekli olurken, fiili yetkililerin kontrolündeki diğer bölgelerde bu rakam yüzde 20'nin çok üzerindedir. Bu demografik eğilim göz önüne alındığında, son on yılda kaydedilen verilere göre, herhangi bir yılda ölümlerden dört ila yedi kat daha fazla doğumla doğal büyüme güçlü kalacaktır. Komşu bölgelere ve komşu bölgelerden göç kalıpları, göç dönemleri (2005-2009, 2016-2018) ve iç göç dönemleri (2010-2015) ile daha değişken olmuştur (Sovyet dönemi Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin batı ve güneybatısında yer alan komşu topraklarda Dağlık Karabağ İstatistik Dairesi'nin raporuna göre, hesaplama göç ve doğal büyümenin muhasebesine göre yapılmıştır. Bkz. "2010-2016 rakamlarıyla DKR bölgeleri")

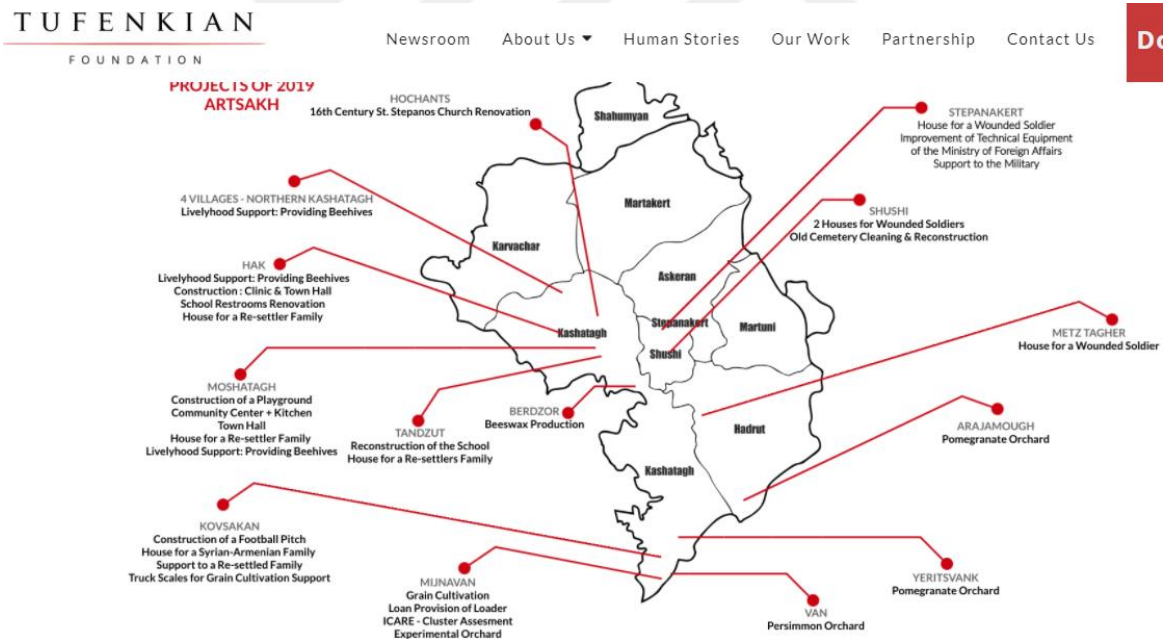
Yerleştirmenin son aşamasında Suriyeli ve Lübnanlı Ermeniler gelmişlerdir. Ermenistan hükümeti, 2011 yılında Suriye Arap Cumhuriyeti'nde başlayan uzun ve kanlı iç savaşın ardından ülkede ortaya çıkan karmaşık durumdan yararlanarak işgal altındaki Azerbaycan topraklarına Ermeni kökenli Suriyeli mültecileri yerleştirmeye başladı. Ağustos 2020'de Beyrut limanında meydana gelen korkunç patlama, Lübnanlı Ermenilerin yerleşim dalgası için bir başka itici güç oldu.

Ancak Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın raporunda (2016), Ermeni basınına atıfta bulunularak, Ermenilerin Ortadoğu ülkelerinden çıkarılması sürecinin fiilen Suriye'deki krizden önce başladığı belirtiliyor. Suriye'den ilk Ermeni ailesi 2008'de işgal altındaki topraklara, Beyrut'tan ilk Ermeniler 1999'da Zengilan bölgesine taşındı. Ermenistan'ın "Hetq" yayını bunu Eylül 2006'da yazdı (URL 62).

Suriyeli mülteciler hem Erivan'a vardıklarında hem de anavatanlarından ayrılmadan önce Ermenistan Cumhuriyeti pasaportu alabiliyorlar, bu nedenle birçoğu bu ülkenin vatandaşı olarak Ermenistan'a geldi. Ermeni parlamentosu, Orta Doğu'daki Ermenilerin Ermenistan Cumhuriyeti pasaportu çıkarmak için devlet ücreti almamalarına izin veren özel bir yasayı kabul etti. Eldeki bilgilere göre, Ermeni hükümeti Suriye'den gelen Ermeni kökenli göçmenlerin %90'ından fazlasına Ermenistan Cumhuriyeti vatandaşlığı verdi. Bu, Romanya'daki Siyasi Araştırmalar Dergisi'nin 2014 sayılarından birinde belirtilmiştir (URL 63).

2014 yılında işgal altındaki topraklarda çeşitli yeniden yerleşim projelerini hayata geçiren "Tufenkian" Vakfı, özellikle Zengilan şehrinde çok apartmanlı binaların renovasyon çalışmalarını tamamladı ve özellikle Suriye vatandaşlarına inşaat malzemeleri sağlamak için fon toplamayı organize etti.

Not: "Tufenkian" tarafından Karabağ ve komşu bölgelerde yapılan yatırımların bilgi grafiği

Grafik 5: "Tufenkian" tarafından Karabağ ve komşu bölgelerde yapılan yatırımların bilgi grafiği

Dağlık Karabağ sorununun çözümüne ilişkin uzun yıllar süren müzakereler sırasında Ermenistan, Azerbaycan ile uzlaşmacı bir çözüm bulmaya çalışmamış, sadece süreci uzatmış ve statüoyu güçlendirmiştir. Ermenistan bu dönemden yararlanarak işgal ettiği topraklarda mümkün olduğu kadar askeri güçlenmekte ve işgal altındaki Azerbaycan topraklarını iskân etmiş, böylece orada yeni bir demografik durum yaratmıştır. Ermenistan, Azerbaycan'ın bu topraklardaki tarihi varlığının izlerini silmenin yanı sıra, ilhakının temeli olacağını umuyordu. Ancak 2020

sonbaharında başlayan Vatanseverlik Savaşı durumu kökten değiştirmiş ve Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından 30 yıllık işgaline son vermiştir.

4.3 Karabağ'da Yerleşim Planlanması

İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın Ermeni işgali altındaki topraklarının kurtarılması bir başka önemli konuyu gündeme getirdi. Devletimizin karşı karşıya olduğu temel sorunlardan biri, yıkılan altyapının restorasyonu, kurtarılan topraklardaki yıkılan şehir ve köylerin yeniden inşası, yerinden edilmiş kişilerin doğum yerlerine iade edilmesidir. Bunun için fırsatlar, planlar ve kararlar nelerdir?

Devletimizin işgalinden kurtardığı toprakların restorasyonu ve gelişimi ile ilgili bir kavram geliştirilmiş ve uygulanmıştır.

Bu bölgelerin ekonomik kalkınmasının önemli bir yönü olarak orman, su ve toprak kaynakları da dahil olmak üzere potansiyeli dikkate alarak burada tarım, sanayi, turizm ve diğerleri canlanma ve gelişmeden bahseder. Kurtarılan bölgelerin yeraltı zengini olduğu biliniyor. ve yüzey kaynakları: cevher, demir dışı metaller, altın, cıva, kromit, kireç, mermer, akik, maden suları vb. maden kaynakları gibi geniş Tatil köyü rekreasyon potansiyeline sahiptir. Bu alanlarda inşaat sektörü gereken birçok yapı malzemesi: talaş, tuğla, çakıl, çimento, kalker, inşaat kumu vb. üretimi için gerekli hammaddeler var (Harita 25).

Harita 25. Kelbecer'de Zod altın yatağı

İşgalden önce bu alanlarda faaliyet gösteren sanayiler cumhuriyetçiydi ekonomide önemli bir yeri vardı. Burada esas olarak yiyecek, ışık, İnşaat malzemeleri gibi endüstriler güçlü bir şekilde gelişmiştir. İşgalden önce bu alanların endüstrileri arasında daha güçlü gelişme yerel nüfus için yiyecek sağlamada önemliydi.

Bu alanlarda İstisu ve Turshsu maden suyunun paketlenmesi Dağlık Karabağ ve Ağdam işletmeleri, mermer ve kesme taş fabrikalar, şaraphaneler, tekstil ve ayakkabı fabrikaları, Karabağ İpek Fabrikası vb. işletmeler faaliyet gösteriyordu.

Kurtarılan bölgelerin restorasyonu için Stratejik Eylem Planı üzerindeki çalışmalar yaklaşık iki aydır tamamlandı. Rapora göre, bu belgeye dayalı olarak bir Eylem Planı hazırlanmış, ön görüşmelerden geçmiş ve ilgili makamlarla mutabakata varılmıştır. Ancak, belirli alanların restorasyonu için dağıtım ve programlarda bazı düzenlemelere ihtiyaç vardır. Yakın gelecekte bu konularda somut sonuçlara varılması beklenmektedir.

Kurtarılmış toprakların restorasyonu ile ilgili bazı hükümler zaten biliniyor. Bu nedenle plan, yerleşim alanlarının ölçeğine ve ekonomik potansiyeline bağlı olarak rehabilitasyon çalışmalarının 3 aşamada yapılmasını önermektedir. İlk etapta Cebail, Fuzuli ve Ağdam bölgelerinin tüm yerleşim yerleri dahil Dağlık Karabağ bölgesi ve Gazah bölgesindeki 7 köyün, ikinci etapta Zengilan, Kubadlı, Kelbecer ve Laçın, üçüncü etapta ise Rehabilit edilmesi planlanıyor. Şuşa ve Hocavend bölgelerinde sahne. İlk belgeye göre ilçe merkezlerinde ve büyük yerleşim yerlerinde restorasyon ve imar çalışmaları başlayacak. Aynı zamanda Şuşa'nın yeniden inşasının da ilk etapta yer alması bekleniyor.

Ayrıca Stratejik Eylem Planı uyarınca Karabağ'a dönen ÜİYOK'ler için kapsamlı bir sosyal yardım paketi hazırlanmaktadır. Böylece serbest bırakılan bölgelerde faaliyet gösteren devlet kurumlarının çalışanlarının maaşlarının yüzde 50'sine kadar, tarıma ve özel sektöre bir defaya mahsus yardım, faizsiz kredi ve vergi indirimi sunuluyor.

Kurtarılan bölgelerde yeniden yerleşim süreci, bölgelerdeki inşaat ve altyapı çalışmalarının tamamlanmasının ardından gerçekleştirilecek. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev daha önce düzenlediği basın toplantısında yerli ve yabancı gazetecilere, çözümün ne zaman başlayacağı konusunda konuşmak için henüz çok erken olduğunu söyledi. Cumhurbaşkanı ayrıca Ağdam şehrini tek başına inşa etmenin yaklaşık iki yıl süreceğini söyledi. Elbette yeniden yerleşim için altyapı oluşturulmalıdır. Bu, elbette, zaman alır. Ancak, Laçın ve Kelbecer gibi bazı bölgelerde yeniden yerleşimin hızlandırılabilmesi belirli koşullar vardır. Diğer alanlarda ise en azından orada Azerbaycan'ın varlığının sağlanması için inşaat çalışmalarına başlanmalıdır. Kurtarılan alanlar büyük bir inşaat sahası olmalı ve muhtemelen öyle olacaktır. Büyük ölçekli inşaat çalışmaları bu bölgelere yeniden hayat getirecek.

Diğer bir konu ise Hankendi ve Hocalı gibi bölgelerimizle ilgili. Azerilerin yerleşimi ve evlerine dönüşleri bu bölgelerde başlamalıdır. Bu en önemli sorun. Topraklarımıza yerleşmenin gecikmesi gerçekten ek tehditler oluşturuyor. Ermenilerin bu bölgelerde terör grupları oluşturmaya başladıklarına dair ilk resmi raporlar zaten var. Geç kalırsak bu süreçlerin önüne geçmemiz zor olacaktır. Bu nedenle bu alanların vakit geçirilmeden düzenlenmesi gerekmektedir. Bu hem halkın evlerine dönmesi ve hasretlerinin giderilmesi açısından hem de Ermenilerin sinsi niyetlerinin önüne geçilmesi açısından önemlidir.

Karabağ'ın restorasyonu, yeniden inşası, yerleşimi ve sosyo-ekonomik kalkınması için kapsamlı ve temel bir özel devlet programının geliştirileceği ve hızlı bir toparlanma için kısa sürede tüm imkanların kullanılacağı açıktır.

Şimdiye kadar, işgal altındaki topraklarda ve köylerde sosyo-ekonomik altyapıyı restore etmek için büyük çalışmalar yapıldı. 2017 yılında, kurtarılan Jojug Marjanlı köyünde yeni bir yerleşim açıldı. Yerleşimde onlarca ev, okul, yol ve gerekli tüm altyapı oluşturuldu. Şu anda mayınlardan arındırılmış birçok köy ve ilçe merkezinde rehabilitasyon çalışmaları başladı (Harita 26)

Fotoğraf 6. Cocuq Mercanlıda inşa edilmiş yerleşim yerleri

Devlet başkanı, kurtarılan tüm bölgelerin aynı şekilde ve daha üst düzeyde geri alınacağını belirterek, "Kısa sürede kurtarılacak tüm bölgeleri geri vereceğiz. O bölgelere hayat dönecek, o bölgelerde Azerbaycan bayrağı dalgalanacak. Fuzuli, Cebail, Ağdara bölgelerinde işgalden kurtarılan topraklara bugün nasıl hayat dönüyor, bu topraklarda Azerbaycan bayrağı dalgalanıyor, inşaat çalışmaları yapılıyor. Bu da gösteriyor ki Azerbaycan halkının iradesini kimse kıramaz. İşgal altındaki tüm topraklara geri döneceğimize, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü yeniden tesis edeceğine ve bu topraklardaki restorasyon ve imar çalışmalarının kısa sürede tamamlanacağına eminim."

Elbette işgal altındaki topraklarımız geniş ve bu 12 ilçede yüzlerce yıkılmış köy, yerleşim yeri, şehir, on binlerce sosyal tesis, ayrıca işletme ve çiftlikler, doğal ve kültürel-tarihi anıtlar var. İyileşmeleri için çok çaba ve zaman gerekir. Ancak bu bir sorun olmayacaktır.

Bu iş yapıldığı sürece, yerleşim için herhangi bir sorun olmayacaktır. Devlet, ayakta kalan evlere ek olarak, yakında bu yerleşim yerlerine yeni evler ve apartmanlar inşa edecek. Ayrıca müstakil ev yapmak isteyenlere her türlü destek sağlanacaktır.

Kısacası, Karabağ'ın yeniden yerleşimi için her şey hazır ve sadece birkaç yıl içinde orada yeni modern şehirler ve köyler ortaya çıkacak. Yeni kültür sarayları, spor sahaları, sanatoryumlar, eğitim ve sağlık tesislerinin oluşturulması, bölgeyi yakında modern ve gelişmiş bir ülke haline getirecektir.

Bu alanlar büyük doğal potansiyele sahiptir; büyük su kaynakları, orman fonu, verimli topraklar, nadir flora ve fauna yer almaktadır. Bunların restorasyonu yakında çözülecektir.

Ana sorunlardan biri de finansal. Tabii ki, böyle büyük bir iş çok para gerektirecektir. Böyle bir imkânımız var mı? Evet bende var! Azerbaycan'ın devlet bütçesi ve iç fonlarına ek olarak, dış fonlarda 50 milyar dolarlık stratejik rezervimiz var. Bu rezervler bu günler için birikmiştir. Bu, bu kaynaklardan bazılarını çekerek yapılabilir.

Bunun için yüzde 1-2 getiri ile yabancı fonlarda tuttuğumuz stratejik rezervlerimizin bir kısmını çekip ülke ekonomisine yatırım yapmak önemli. Bu, kat kat daha fazla gelir getirecektir. Yurt dışından aldığımız günlük ihtiyaçların çoğunu üretmek için tüm imkânlarla ve hammaddelere sahibiz, sadece üretim ekipmanı satın alın. En kötü ihtimalle yerel talebi karşılayacağız ve ülkemizde büyük miktarda döviz kalacaktır. Özellikle tarıma, tarımsal sanayiye ve hafif sanayiye daha fazla öncelik vermeliyiz. İçinde bulunduğumuz küresel ekonomik krizde bunun hayati bir olay olduğu gün gibi ortadadır.

Ayrıca yerli ve yabancı yatırımcılar bölgenin toparlanmasında önemli rol oynayacaktır. Bu alanlar büyük bir şantiye haline gelecek ve yüz binlerce iş yaratacaktır.

"Büyük Dönüş" programı çerçevesinde bölgede yeni işletmelerin ve çiftliklerin açılmasına daha fazla önem vermelidir. Çünkü bölge, iş gücü, hammadde, ulaşım altyapısı, yakındaki pazarlar vb. için tüm fırsatlara sahiptir. Sadece hem devlet hem de devlet dışı yatırımların öncelikle Karabağ'a yönlendirilmesi, imtiyazlı kredilerin, sübvansiyonların artırılması, vergiler vb. tavizler uygulanmalıdır. Özellikle, küçük işletmeler için işsizlik sorununu bir kez ve herkes için çözebilecek tüm koşullar yaratılmalıdır. Serbest meslek programının ölçeği ve kapsamı keskin bir şekilde artırılmalıdır.

Yerel nüfusun anavatanlarına dönüşünden sonra burada hayat yeniden canlanacak, yeni ekonomik alanlar ortaya çıkacak. Bunun için büyük bir potansiyel var.

Karabağ bölgesi, Sovyet döneminden kalma gelişmiş bir tarım sektörünün yanı sıra hafif sanayi ve tarımsal sanayiye de sahipti. Bölgenin iklimi ve toprak kaynakları, tarım, sanayi ve turizm için büyük fırsatlar sunuyor.

Sovyet döneminde Karabağ'ın dağlık ve ovalık kesimlerinde bağcılık, tahılcılık, meyvecilik, sebzecilik, pamukçuluk, tütüncülük, kozacılık ve hayvancılık gelişmiştir ve şu anda Karabağ'ın restorasyonu için büyük bir potansiyel bulunmaktadır.

İşgal altındaki topraklar aynı zamanda yer altı doğal kaynakları bakımından da zengindir. En yaygın mineraller demir dışı metal cevherleri, altın, cıva, çinko, bakır, kromit, perlit, kireç, mermer, akik ve ayrıca çeşitli yapı malzemelerinin tortularıdır.

Ayrıca bölge şifalı maden suları açısından da zengindir. Bölgede 120'den fazla şifalı su kaynağı bulunmaktadır. Bu alan, Azerbaycan maden sularının toplam jeolojik rezervlerinin %40'ını ve içme suyu rezervlerinin %30'unu oluşturmaktadır.

Azerbaycan'ın su kaynaklarının önemli bir kısmı, hem doğal nehirler, hem göller hem de yapay rezervuarlar, Ermeni işgali altındaki Karabağ bölgesinde bulunuyordu. Bu nedenle son zamanlarda su temininde, özellikle sulamada büyük zorluklar yaşanmaktadır. Ancak, topraklarımızın kurtarılmasından sonra, bu bölgedeki durum önemli ölçüde iyileşti. Böylece sadece Khudafarin, Kız Kulesi, Sarsang ve Sugovushan rezervuarları büyük bir kapasiteye sahiptir. Bu su temini ile 15-20 ilçede çok geniş araziler üzerinde tarım sektörünün sulanması ve nüfusun içme suyuna kavuşturulması sorunu çözülecektir.

Ayrıca doğal akarsular, göller ve yeraltı suyu havzaları kullanılacaktır. Yakın bir gelecekte ülke olarak ekonomimize, özellikle tarım sektörüne ve sosyal hayatımıza olumlu etkilerini görebileceğiz.

Tabii ki, tüm bu işler çok fazla çaba, zaman ve para gerektiriyor. Ancak devletimiz tüm bunlara tamamen hazırdır ve bu konuda net ve planlı bir anlayış vardır. Şehir ve köyler için nazım planların hazırlanması yakında tamamlanacaktır. Geriye restorasyon çalışmalarının tamamlanmasını beklemek kalıyor...

20 Temmuz 2022'de Zengilan ilçesinde, "akıllı köy" konseptiyle yeniden inşa edilen Ağalı köyüne sakinlerin yeniden yerleşimi başladı.

İşgalden önce bu idari bölge 3 köyü birleştiriyordu. Bu dönemde Birinci Ağalı'da 40 aile (154 kişi), İkinci Ağalı'da 60 aile (245 kişi), Üçüncü Ağalı'da ise 161 aile (675 kişi) yaşıyordu. Hâlihazırda bu köylerden toplam aile sayısı 352'dir (1504 kişi). İlk etapta 41 aile Yeni Ağalı köyüne yerleştirilecek.

İlk aşamada, geçici yerleşim yerlerinde en zor koşullarda yaşayanlar arasından yeniden yerleştirilen aileler seçilmiş ve bu sırada yeniden yerleşim için sağlanan yerleşim alanlarının büyüklüğü dikkate alınmıştır. Yerinden edilenler arasında Birinci, İkinci ve Üçüncü Ağalı köylerinin sakinleri yer alıyor (Harita 27).

Fotoğraf 7. Zengilan şehri, Ağalı köyü yeni inşa edilmiş yerleşme noktaları

5. SONUÇ

Karabağ'da nüfus dağılımı tarihsel süreç içerisinde birçok değişikliğe uğramıştır. Özellikle savaşlar, göçler ve doğal afetler çeşitli dönemlerde Karabağ nüfusunun yerleşim düzenini olumsuz etkilemiştir. Sonuç olarak, Azerbaycanlıların tarihsel olarak Karabağ bölgesinde yaşadıkları not edilebilir. Karabağ'ın dağlık kesiminde yaşayan Kafkas Arnavutluk halklarının bir kısmı yüzyıllar boyunca Gregoryen olmuş ve Ermeni olarak tanınmıştır. Arnavut kilisesinin Ermeni kilisesine tabi kılınması, Karabağ bölgesinde yaşayan Arnavutların bir kısmının yıllarca Ermenileşmesine yol açmıştır. Ermeniler, esas olarak 19. yüzyılda Rus İmparatorluğu'nun yeniden yerleştirme politikasının bir sonucu olarak buraya geldiler. Dağlık Karabağ kavramı, Bolşeviklerin Kafkasya'ya gelişi ve konjonktür ulusal politikasının uygulanması sonucunda oluşmuştur. Ermenilerin Sovyetler döneminde Karabağ'da çoğunlukta olmaları ve tüm liderlik pozisyonlarını üstlenmeleri, Azerbaycan'ın onlara baskı yaptığı iddiasını asılsız kılmaktadır. Karabağ'da meydana gelen demografik değişiklikler, Azerbaycan liderliğinin Ermenilerin bastırılmasına yönelik planlanmış herhangi bir politikasının sonucu değil, ilin sosyo-ekonomik kalkınmasının nesnel süreçlerinin sonucuydu. Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun çözümüne ilişkin uzun yıllar süren müzakereler sırasında Ermenistan, kendisine Azerbaycan ile uzlaşmacı bir çözüm bulma hedefi koymadı, sadece süreci uzattı ve statükoyu güçlendirdi. Ermenistan bu dönemi işgal altındaki topraklarda mümkün olduğu kadar askeri olarak güçlendirmek ve işgal altındaki Azerbaycan topraklarını doldurmak ve böylece burada yeni bir demografik durum yaratmak için kullandı. Ermenistan, Azerbaycan'ın bu topraklardaki tarihi varlığının izlerini silmenin yanı sıra, bu toprakların ilhakının temeli olacağını umuyordu. Ancak 2020 sonbaharında başlayan Vatanseverlik Savaşı durumu kökten değiştirdi ve Ermenistan'ın 30 yıla yakın Azerbaycan topraklarını işgali sona erdi. Karabağ'ın yeniden entegrasyonu da ekonomik büyümede önemli bir rol oynayacaktır. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Alat Serbest Ekonomik Bölgesi'nin temel atma töreninin ardından Azerbaycan Televizyonu'na verdiği röportajda söylediği gibi, kurtarılan topraklarda büyük çaplı inşaat çalışmalarının başlaması büyük bir ekonomik canlanmaya yol açacaktır. Sonuç olarak, tarım yüzde 10,4, madencilik yüzde 5,3, işleme yüzde 4,3, turizm yüzde 5,5 ve ulaşım hizmetleri de dahil olmak üzere GSYİH'nın yüzde 3 büyümesi bekleniyor.

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 7 Temmuz 2021 tarihli kararnamesi, ekonomik bölgelerin yeni bir bölümünü onayladı. Belge, kurtarılan bölgelerin eski haline getirilmesi, gelecekteki kalkınmalarının sağlanması, gerekli altyapının oluşturulması ve nüfusu ana topraklarına geri döndürmek için geniş çaplı önlemlerin alındığını söylüyor. Bu kararname ile Azerbaycan'da 10 ekonomik bölgenin şimdi 14'e çıkarılmasının elbette ki toprakların Büyük Vatanseverlik Savaşı'nda parlak bir zaferle işgalden kurtarılmasından kaynaklandığını hatırlattım. Karabağ ekonomik bölgesinin (Hankendi, Agjabadi, Ağdam, Berde, Fuzuli, Hocalı, Hocavend, Şuşa ve Tatar bölgeleri) ve Doğu Zengezur ekonomik bölgesinin (Cebrail, Kelbecer, Kubadlı, Laçın ve Zengilan bölgeleri) kurulması, bu bölgenin açık bir göstergesidir. Bu. Bu aynı zamanda Azerbaycan ekonomisinin birkaç kat büyümeye devam edeceği, ekonominin bölgesel ve sektörel yapısının değişeceği ve Karabağ ekonomisinin yeniden dolaşıma gireceği anlamına geliyor.

KAYNAKÇA

- "Dünya Factbook - Azerbaycan, Ulusötesi Sorunlar". CIA 31 Aralık 2015 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 13 Nisan 2009.
- "Hazar", 12 Ekim 1906, No. 217, s. 3.
- "İkinci Dağlık Karabağ Savaşı, İki Hafta İçinde". Kayalarda Savaş (İngilizce). 14 Ekim 2020. 16 Ekim 2020 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 29 Ekim 2020
- "Taşnaksutyun Partisi'nin karşı-devrimci rolü" // İzvestia Azerbaycan SSR İlimler Akademisi. Tarih, Felsefe ve Hukuk Dizisi, 1990, No. 1. s. 58-59.
- ("Tanınmayan DKC Başkanı savaşı sona erdirmeyi kabul etti." RIA Novosti (Rusça). 9 Kasım 2020. 9 Kasım 2020 Erisim tarihi: 11 Kasım 2020
- 1989 Tüm Birlik nüfus sayımı. SSCB cumhuriyetlerinin bölgelerinin kentsel ve kırsal nüfusunun cinsiyete ve uyruğa göre dağılımı. Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi.
525. gazete.- 2010.- 23 Ekim.- S.10-11
- A. Farzalı. Büyükbaba Gorgud yaşadı. Bakü, 1989, s. 36-37;
- A. Shepotyev, 1 Ocak 1916 itibarıyla Karabağ'ın Ermeni nüfusu hakkında "Kafkas Takvimi" istatistikleri bilgisi
- Agayev R. Karabağ krizi: personel politikasının etkisi. "Bakinski Rabochi" gazetesi, 1990, 29 Mart
- Akif Nagy, Novruz Novruzbeyli, Tahir Memmedli, Farida Askerova, Arzu Kasımova, Heyran Amirbayov, Elçin. "Bir Dağlık Karabağ Yerleşiminde Şuşa'nın Önemli Rolü", Dr. Brenda Shaffer (ed.), Policy Brief Number 6, Cambridge, MA: Hazar Çalışmaları Programı, Harvard Üniversitesi, Aralık 2001, 1 Eylül 2006
- Aslan Bayramov (2015), Tarihsel trajedilerimiz: tehcir, baskı ve soykırım
- Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi
- Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi. Azerbaycan bölgeleri. Bakü: 2018, - 795 s., str. 632-742.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi. Azerbaycan bölgeleri. Bakü: 2002, - 606 s., str. 533, 289, 280, 524, 91, 379, 172, 588, 316, 397, 208.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi. Azerbaycan Cumhuriyeti Nüfus Sayımı 1999, Bölüm I, Bakü: 2000, - 566 s., str. 35.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi (ARDTA) fon 484, liste 1, vaka 47, sayfa 1-2.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarih Arşivi (ARDTA): fon 62, liste 1, durum 41, sayfa 98
- Azerbaycan Cumhuriyeti Mülteciler ve Yerinden Edilmiş Kişiler İşleri Devlet Komitesi, 2020.
- Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti). Dış politika (belgeler ve materyaller), Bakü, 1998
- Azerbaycan'ın tarihi belgeleri ve yayınları hakkında. Bakü, 1990, s. 216-219
- Azerbaycan'ın tarihi belgeleri ve yayınları hakkında. Bakü, 1990, s. 221-222
- Azerbaycan'ın tarihi belgeleri ve yayınları hakkında. Bakü, 1990, s. 176
- Azerbaycanlıların Ermeni SSC'den sürgünü (1948-1953). Belgelerin toplanması. Bakü, 2013, s. 542.
- Azerbaycanlıların Ermeni SSC'den sürgünü (1948-1953). Belgelerin toplanması. Bakü, 2013, s. 542.

- Bagirova, Nvard Hovhannisyan, Nailia (14 Ekim 2020). "Dağlık Karabağ'da ateşkesin kırılganlığından korkulan insani kriz". Reuters (İngilizce). 20 Ekim 2020 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 29 Ekim 2020.
- Dağlık Karabağ Cumhuriyeti pop-stat.mashke.org. 23 Mart 2020 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 19 Ekim 2020
- Dağlık Karabağ çatışması. Makale koleksiyonu. Bakü, 1990, s.89
- Dağlık Karabağ çatışması. Makalelerin toplanması, s. 79-97
- Elkhan Süleymanov, Vurgun Süleymanov (2012), Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik silahlı saldırısı ve işgalin ağır sonuçları
- Elkhan Süleymanov, Vurgun Süleymanov (2013), Azerbaycan'a Karşı Silahlı Ordu Sözleşmesi Ve İşgal Sonuçları
- EMİNOV, Zakir, (2002), Azerbaycan'ın Fiziki ve İktisadi Coğrafyası. Azerbaycan Elmler Akademiyası Coğrafya İnstitutu Neşriyatı, Bakü
- Farhad Vahabov (2005) , Dağlık Karabağ. Olaylar Kroniği 1988-1994 yıllar
- Gafar Mehdiyev (2009), Dağlık Karabağ'ın işgalinden önce ve sonra
- Gürcistan Merkez Devlet Tarih Arşivi (bundan böyle GMDTA olarak anılacaktır): fon 13, liste 27, vaka 93, sayfa 6
- Igrar Aliyev (1989), Dağlık Karabağ: tarih, gerçekler, olaylar
- Karabağ- Amed'nin A.Bakıxanov Adına Tarix İnstitutu
- Mirza Cemal Cavanşir. Karabağ Tarihi // Karabağ harfleri. Birleşik bir kitap. Bakü, 1989, s. 107-108
- Mirzoyan B.S. Dağlık Karabağ (İstatistik Üzerine Düşünceler) // Ermeni SSR Bilimler Akademisi Sosyal Bilimler Bülteni. 1988, 7, s.44
- Mkrtychyan S, "Stepanakert", Sovyet Ermeni Ansiklopedisi. Cilt xi. Erivan, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Ermenistan Bilim Akademisi, 1985, s. 124
- Muradova, Shahmar Ibrahimov, Salvar Musayev. (2014) , Karabakh: Bellek Kitabı;
- Musali N. Safeviler döneminde Karabağ Beylarbey'in kuruluşu ve idari yapısı. // "Karabağ'ın Dün Bugünü ve Yarını" 5. bilimsel-pratik konferansının materyalleri. Bakü, 2006, s. 166
- Musayev İsmail. Azerbaycan'ın Zengezur ilçesinin bir bölümünün Ermenistan'a ilhakı. "Bilim" gazetesi, 7.08.2004.
- Nahçıvan Yüksek Meclisi Milletvekili Sayın Mammad MAMMADOV, tarih bilimleri adayı , Kültür.- 2009.- 27 Mayıs.- S.14.
- Nasrin Süleymanli (2011), Dağlık Karabağ sorununun bilgi modeli
- Nazım Memmedov (2006), Azerbaycan SSR Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi, Haziran 1941-Aralık 1950
- Obzor Yelizavetpolskoy goubernii za 1910 g.", Tiflis, 1912, s. 141
- Rus Devlet Tarih Arşivi (bundan sonra - RDTA): fon 1405, liste 110, dava 3461, sayfa 64
- Rusya Devlet Sosyal ve Siyasi Tarih Arşivi (RDSSTA), fon 324, liste 2, vaka 17, sayfa 38.
- Ş. Sadiyev. "Karabağ'ın anlamı". Bilim ve yaşam. Bakü, 1963
- Thomas De Vaal (2008), Karabakh. Barış Ve Savaş Yolunda Ermenistan Ve Azerbaycan.
- Toponiminin Etimolojisi - Aynura Aliyeva
- Vadin V. Kafkas skeçleri. Bir Rus subayının Ermeni-Tatar ihtilaflarıyla ilgili anılarından. Petersburg, 1907, sayfa 17, 27.
- Vagif Arzumanlı, Nazım Mustafa (1998), Tarihin Siyah Sayfaları. Tahliye. Soykırım. Mülteci.

URL1:https://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/erdal_karaman_karabag_isimler.pdf (12.07.2022).

URL 2: www.virtualkarabakh.az (11.07.2022)

URL 3: www.virtualkarabakh.az (11.07.2022)

URL 4: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/513864> (09.07.2022)

URL 5: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/513864> (09.07.2022)

URL 6: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/513864> (09.07.2022)

URL 7: http://www.anl.az/download/meqale/xalqqazeti/xalqqazeti_may2009/78764.htm (05.06.2022)

URL 8: https://Avim.Org.Tr/Blog/Nahcivan-Ile-Azerbaycan-I-Birbirinden-Ayirmak-Uzere-Tertiplenen-Zengezur-Un-Ermenistan-A-Katilma-Sureci-11-12-2019#_Ftn32 (06.06.2022)

URL9:<https://story.karabakh.center/az/azerbaycanli-ve-ermeni-ehalinin-say-nisbetinin-deyishmesi> (10.06.2022)

URL 10: <http://genocide.preslib.az/ru> (10.06.2022)

URL 11: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/287257> (09.06.2022)

URL12:https://web.archive.org/web/20111011190111/http://www.azturk.biz/viewpage.php?page_id=45 (03.06.2022)

URL 13: <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423872157.pdf9> (04.06.2022)

URL14:<https://mod.gov.az/az/ermenistanin-herbi-tecavuzunun-neticeleri-statistika-412/> (01.05.2022)

URL 15: <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/vwTreaties1949.xsp> (12.06.2022)

URL 16: <http://files.preslib.az/projects/azerbaijan/gl8.pdf> (12.05.2022)

URL 17: <http://files.preslib.az/projects/azerbaijan/gl8.pdf> (11.05.2022)

URL 18: <http://census.stat-nkr.am/nkr/1-3.pdf> (09.05.2022)

URL 19 : <http://census.statnkr.am/nkr/5-1.pdf> (08.05.2022)

URL 20 : <http://census.statnkr.am/nkr/5-1.pdf> (08.05.2022)

URL 21: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/resp_nac_89.php?reg=7190 (08.05.2022)

URL 22: <http://census.statnkr.am/nkr/5-1.pdf> 91 (08.05.2022)

URL 23: http://statnkr.am/files/yearbooks/2011-2017/4_Nasl_32-54.pdf (07.05.2022)

URL24 :https://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/source/regions_2018.zip (07.05.2022)

URL 25 :https://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/source/regions_2020.zip (08.05.2022)

URL 26: <http://din.nmr.az/ermenistanin-azerbaycana-garsi-tecavuzu> (12.06.2022)

URL 27: <http://www.refugees-idps-committee.gov.az> (12.06.2022)

URL 28: <https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/qarabag-ve-serqi-zengezur-suretle-dircelir-1657058144> (15.06.2022)

URL 29: https://files.preslib.az/site/qarabag/xronika_az.pdf (14.06.2022)

URL 30: <https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/106263/yokAcikBilim10265923.pdf?sequence=-1&isAllowed=y> (17.07.2022)

URL 31 : <https://www.stat.gov.az/source/regions/az/006> (17.07.2022)

URL 32: <https://www.stat.gov.az/source/regions/az/006> (17.07.2022)

URL 33: <https://www.stat.gov.az/source/regions/az/006> (18.07.2022)

URL 34: <https://www.stat.gov.az/source/regions/az/006> (18.07.2022)

URL 35: <https://www.stat.gov.az/source/regions/az/006> (17.07.2022)

URL 36: <https://www.stat.gov.az/source/regions/az/006> (17.07.2022)

URL 37: <https://www.stat.gov.az/source/regions/az/006> (17.07.2022)

URL 38: <https://www.stat.gov.az/source/regions/az/006> (17.07.2022)

URL 39: <https://www.stat.gov.az/source/regions/az/006> (17.07.2022)

URL 40: <https://www.stat.gov.az/source/regions/az/006> (17.07.2022)

URL 41: <https://www.stat.gov.az/source/regions/az/006> (17.07.2022)

URL 42: <https://www.stat.gov.az/source/regions/az/006> (17.07.2022)

URL 43: <https://www.stat.gov.az/source/regions/az/006> (17.07.2022)

URL 44: <https://www.stat.gov.az/source/regions/az/006> (17.07.2022)

URL 45: <https://www.stat.gov.az/source/regions/az/006> (17.07.2022)

URL 46: <https://www.stat.gov.az/source/regions/az/006> (17.07.2022)

URL 47: <https://azertag.az/ru/xeber/1136549> (14.06.2022)

URL 48: <https://mod.gov.az/az/ermenistanin-herbi-tecavuzunun-neticeleri-statistika-412> (10.05.2022)

URL 49 : <https://mfa.gov.az/files/shares/Azercosmos.pdf> (10.07.2022)

URL 50: <https://mfa.gov.az/files/shares/Azercosmos.pdf> (10.07.2022)

URL 51: <https://mfa.gov.az/files/shares/Azercosmos.pdf> (10.07.2022)

URL 52: <https://mfa.gov.az/files/shares/Azercosmos.pdf> (10.07.2022)

URL 53: <https://mfa.gov.az/files/shares/Azercosmos.pdf> (10.07.2022)

URL 54: <https://mfa.gov.az/files/shares/Azercosmos.pdf> (10.07.2022)

URL 55: <https://mfa.gov.az/files/shares/Azercosmos.pdf> (10.07.2022)

URL 56: <https://mfa.gov.az/files/shares/Azercosmos.pdf> (10.07.2022)

URL 57: <https://mfa.gov.az/files/shares/Azercosmos.pdf> (10.07.2022)

URL 58: <https://mfa.gov.az/files/shares/Azercosmos.pdf> (10.07.2022)

URL 59: <https://www.mfa.gov.az/en/content/115/qeyri-qanuni-fealiyyet> (07.05.2022)

URL 60 : <https://hetq.am/en/article/11131> (10.05.2022)

URL 61: <https://hetq.am/en/article/11131> (10.05.2022)

URL 62: <https://hetq.am/en/article/11131> (10.05.2022)

URL63:https://www.researchgate.net/publication/290938239_The_Integration_of_Syrian-Armenians_in_the_Republic_of_Armenia_A_Case_Study (09.05.2022)